

LENTE 2014 · €9,50

Europa 1914–2014

de Helling Oikos Green European Journal

- 6 Oorlog en Terpentijn / Stefan Hertmans
- 8 “De Europese Unie is adequater dan de natiestaat”
/ Interview met Veit Bader
- 12 Gedenk de Grote Oorlog Europees / Erica Meijers
- 19 “Vier generaties is als vier dagen” / Benoît Lechat
- 22 Het Europa van de burgers Interview met Ska Keller en José Bové
- 25 Europa – een journalistieke strip / Eva Hilhorst
- 33 Een gedeelde erfenis De onvermijdelijke natiestaat / Jan Dirk Snel
- 40 Buren in Europa Oostenrijk en Hongarije / Gerhard Jordan
- 44 Een gevecht om herinneringen Polen / Bartek Kozek
- 48 Geen grootse oorlog Groot-Brittannië / Rupert Read en Steven Altman
- 50 Een wedstrijdje verplaatsen Bosnië en Servië / Ivana Ivkovic
- 51 ‘A dying nation’ Spanje / Saskia Mens
- 52 ‘Geen man en geen cent voor het leger!’ / Herman Noordegraaf
- 56 Bonhomme en guerre / Philippe McIntyre
- 65 Het spook van het nationalisme / Robin Celikates, René Gabriels,
Yolande Jansen
- 73 *Waarom hebben ze Jaurès vermoord?* Column: Menno Hurenkamp
- 74 Moeilijke landschappen Oorlog-en-vrede-toerisme / Jan de Graaf
en Robert Schütte
- 78 Bureau de Helling • Denktank Oikos • Green European Foundation
- 79 Over de auteurs van deze special
- 80 Leben / Willem Speekenbrink
- 85 De bezette stad / Paul van Ostaijen

Colofon

De uitgevers van deze special:• **Oikos**

Een uitgave van Oikos, tijdschrift voor sociaal-ecologische verandering. Het biedt sinds 1996 een forum voor grondige reflectie en uitwisseling over politiek, ecologie en cultuur. Oikos verschijnt driemaandelijks en bundelt bijdragen over milieu en consumptie, arbeid en sociale zekerheid, ruimte en stedelijkheid, globalisering, cultuur, migratie en diversiteit, ecologische economie en politieke theorie.

Hoofdredacteur: Dirk Holemans.

Redactieadres : Sergeant De Bruynestraat 78-82, 1070 Brussel, info@oikos.be, www.oikos.be

• **Green European Journal**

Digitaal, vooral Engelstalig kwartaalblad van de Green European Foundation. In 2012 werd het gelanceerd met het doel een platform te bieden voor discussie tussen en over Europese Groene partijen en om bij te dragen aan een Europese publieke ruimte. Naast de themanummers worden regelmatig actuele artikelen op de website gepubliceerd.

Hoofdredacteur: Benoît Lechat.

Redactieadres:

www.greeneuropeanjournal.eu

De GEF wordt financieel ondersteund door het Europese Parlement.

• **de Helling**

Tijdschrift voor politiek & cultuur

Jaargang 26 · nr 1 · lente 2014

Losse nummers: € 9,50

Jaarabbonement: € 34,50

Jongerenabbonement (t/m 27): € 7,50

Gironummer: 6990899

t.n.v. tijdschrift de Helling.

ISSN 0922-0119

HOOFDREDACTIE Erica Meijers

REDACTIE

Iris van Domselaar

Bas Eickhout

Aetzel Griffioen

Yolande Jansen

Heleen de Jonge van Ellemeet

Marina Lacroix

Herman Meijer

Saskia Mens

Jaïr Schalkwijk

Farid Tabarki

Rens van Tilburg

stagiair: Maikel de Vocht

ONTWERP & BEELDREDACTIE

de Ruimte ontwerpers/Mark Schalken

DRUK Drukkerij Raddraaier

PAPIER 100 % recycled

UITGEVER Stichting Wetenschappelijk

Bureau GroenLinks

REDACTIEADRES

Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

tel 030 239 99 07

dehelling@gmail.com

www.bureaudehelling.nl (> 'tijdschrift')

Voor de Helling-lezers

Met ingang van dit nummer heeft de Helling een nieuwe vorm. In 2002 veranderden we het blad in een oversized magazine. Drie jaar geleden, met de komst van de debatsite www.dehelling.nl, werd het tijdschrift thematisch.

Na ruim tien jaar vinden we het tijd voor een nieuwe visuele plaatsbepaling. Ook kostenbesparing speelt een rol. De nieuwe opzet is efficiënter qua productie.

Van groot naar klein: een boekig formaat, waarin we tekstkaternen afwisselen met beeldbijdrages die we ruim presenteren. Als vanouds gedrukt door drukkerij Raddraaier op kringlooppapier met inkten op bio-basis.

Een blad, waardevol om in handen te hebben, om te lezen en te bewaren. Een eigenzinnig blad – intellectueel en visueel – dat hoofd en hart wil raken.

Mark Schalken · ontwerper

onderd jaar geleden brak er oorlog uit in Europa.

Er hing spanning in de lucht, maar toch dachten velen dat militair geweld voorkomen kon worden. De wereld bevond zich immers midden in een periode van modernisering en vooruitgang? De oorlog kwam er toch en kostte ruim acht miljoen soldaten het leven. Nog eens twintig miljoen raakten gewond of voor het leven verminkt. Grote groepen burgers sloegen op de vlucht als gevolg van bombardementen en lokale moordpartijen. In de neutrale landen Zwitserland en Nederland markeerde de Eerste Wereldoorlog het begin van een vluchtelingenbeleid dat twijfelt tussen menslievendheid en het zoveel mogelijk weren van vluchtelingen. Nog eens ontelbare burgers lieten het leven in een strijd die bekend is geworden als de eerste totalitaire oorlog, de eerste machineoorlog en de eerste wereldoorlog.

Zonder al deze gebeurtenissen was Europa niet wat het nu is. Hoe staat Europa er nu voor? Is oorlog inderdaad zo ondenkbaar geworden als de impopulariteit van de slogan 'Nooit meer oorlog' als motor voor Europese samenwerking doet vermoeden? Wat betekent het de Eerste Wereldoorlog te gedenken in een tijd dat nationalistisch verzet tegen Europese samenwerking opgeld doet en rechtspopulisme en intolerantie ten opzichte van minderheden het politieke tij mee hebben?

De Europese Unie kan niet alleen een economische en monetaire unie zijn, het moet ook een unie van verhalen zijn. Daarom is deze extra dikke special over Europa 1914-2014 een gezamenlijke uitgave van het Nederlandse tijdschrift de Helling, het Vlaamse tijdschrift Oikos en de Green European Journal, die een deel van de artikelen in een Engelstalig digitaal dossier publiceert. Extra aandacht wordt gegeven aan de verhalen uit Midden-Europa, dat voor vele West-Europeanen ook twintig jaar na de val van de Berlijnse muur nog grotendeels onbekend is, maar dat in 1914 het centrum van Europa vormde.

Behalve het vertellen van verhalen neemt deze special stelling tegen het nieuwe nationalisme in Europa, tegen de achtergrond van de donkere schaduw die deze manier van politiek bedrijven over ons continent geworpen heeft. Er is in de huidige situatie maar één begaanbare weg en dat is onze opvattingen van democratie en democratisering tegen het licht houden, herijken en met die inzichten verder werken aan de opbouw van een democratische Europese Unie. Het debat hierover zetten wij op 11 mei in Amsterdam (zie p. 78) voort onder de titel: Europa voorbij de natiestaat. Wij horen daar graag uw reacties.

De dagen regen zich aaneen, we werden heen en weer geslingerd tussen plots alarm en urenlange stilte waarin alles pais en vree leek. Onze artillerie liet het grotendeels afweten, het had ook geen enkele zin om te vuren: ook daar waren de vuurmonden uitgesleten door de hitte en onze lichte kanonnen reikten niet ver genoeg. Op sommige dagen verhinderde ijskoude mist ook nog elk zicht.

's Nachts kwam op de rivier een vlot geluidloos langs drijven, waarop grote kisten nieuwe munitie stonden. We hadden geen idee hoe het tot bij ons was geraakt.

Wat we echter de volgende ochtend in de schemer voor ons zagen, sloeg iedereen in de benen: een massa honden, konijnen, katten, wezels, bunzingen en ratten kwam, de snuiten net boven de waterlijn, als een onwerelds leger de rivier overzwemen, met hun gevoelige snuiten talloze driehoeken trekkend in het gladzwarte wateroppervlak; de sluizen in Nieuwpoort waren opengezet en tot in Stuivekenskerke, Pervijze, Tervaete en Schoorbakke liep het land geleidelijk onder water. Het drong langzaam tot ons door dat hiermee de opmars van de vijand misschien gestopt zou worden. Met bonzend hart keken we toe. Er werd ten strengste verboden op de vluchtende dieren te vuren, omdat dat onze positie zou verraden. Zo zagen we hen, de fijnneuzige boodschappers van een verdoemde wereld, op de vlucht voor het onbegrijpelijke armageddon, aan land komen, het water uit hun pelzen schudden, zonder ergens acht op te slaan langs onze loopgraven rennen, blind op de vlucht als lemmingen. Niemand greep naar de dieren, niemand wilde er een doden om het op te eten, hoe hongerig we ook waren. Als vermomde engelen van de dag des oordeels verdwenen de doorweekte spookwezens weer uit het zicht, springend over de in het grauwe ochtendlicht zwartblinkende moddervlakte. Verbluft tuurden we naar het donkere oppervlak van de narimpelende rivier. In de verte zagen we de vage weerglans van het naderende water in de polders. De commandanten gingen de rangen langs en herhaalden telkens dat de ravitaillering moeizaam zou verlopen en dat we het dagenlang alleen zouden moeten klaren,

met weinig versterking van het land achter ons. Het enige wat ons nog werd rondgedeeld, waren blikjes sardines en vochtige beschuit. De mannen vloekten en kokhalsden door de combinatie van de pas gedronken koffie met het zout van de sardines.

Er werd een verbod afgekondigd ons nog te verplaatsen voor wat men de ‘natuurlijke behoefte’ noemde. Veel soldaten deden hun behoefte overigens al sinds een week waar ze zaten, men piste desnoods in de broek om het een ogenblik warm te krijgen in de vervloekte ochtendnevel. In de hoeken van onze loopgraven groeide de berg uitwerpselen dagenlang aan, we probeerden ernaast te kijken. Soms gooide men er een paar spaden aarde over, maar de doordringende stank zat allang in onze kop, in onze adem, in onze botten. We leven hier godverdomme primitiever dan holbewoners, zei Carlier, en hij spuugde in de modder.

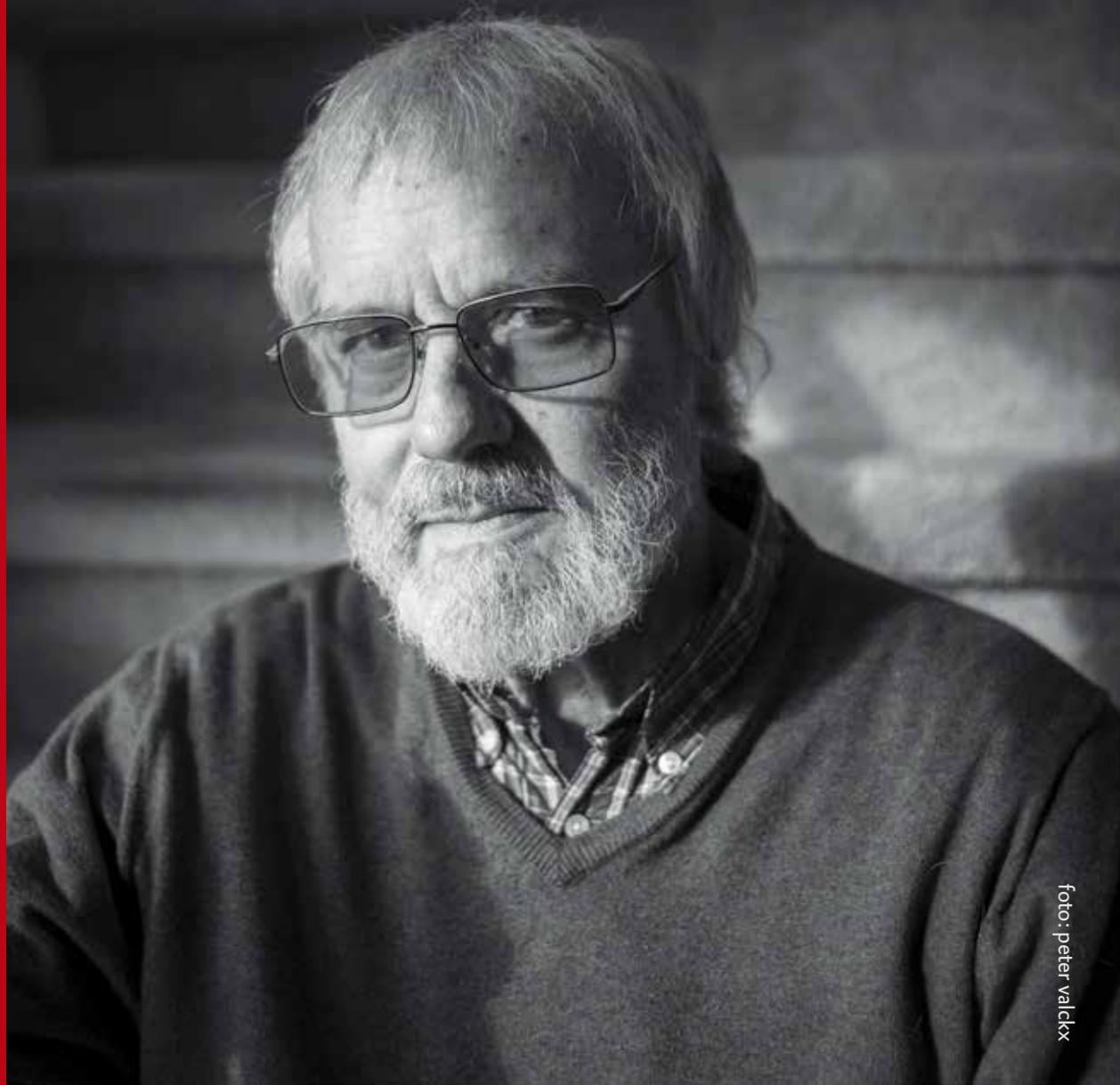
Op een ochtend, een week later, hoorden we een kind schreien. Een jongen van een jaar of tien stond op de andere oever. De commandant verbood ons het jongetje op te halen. Carlier zei dat het een schande was, hij trok zijn uniform uit, sprong in het water en zwom naar de overkant. Net toen hij het kind de hand wilde reiken, liep het weg. De Duitsers vuurden uit alle monden, we hadden geen idee vanwaar. Carlier viel achterwaarts, rolde van de berm het water in, dook onder, kwam pas weer boven toen hij aan onze kant was. Iedereen had het spektakel ademloos gevolgd; Carlier werd aan land getrokken, de commandant zei dat hij eigenlijk een zware straf verdiende, maar bij het zien van onze verontwaardiging over de handelwijze van de Duitsers, liet hij de zaak zo.

We werden vervuld van het besef een vijand tegenover ons te hebben die geen enkele morele scrupule meer kende. Dit soort psychologische oorlogsvoering was nieuw voor ons, we waren opgevoed met strenge militaire eer, moraal en krijgskunst, we hadden sierlijk leren schermen en reddingsoefeningen leren uitvoeren, we hadden leren nadenken over de eer van de soldaat en het vaderland. Wat we hier zagen was van een andere orde. Het woelde onze gedachten en gevoelens om, we voelden met angst in ons hart dat we andere mensen werden, bereid tot alles wat we tevoren hadden geschuwd.

Uit: Stefan Hertmans,
Oorlog en terpentijn,
De Bezige Bij Amsterdam
2013, p. 206-208. (met
vriendelijke toestemming
van de auteur)

Met 'Nooit meer oorlog', begon de Europese samenwerking. Voor Veit Bader is dit nauw verbonden met democratisering. Eenvoudig is dat niet. Fragmenten uit een gesprek over de paradoxen van Europa.

Door Yolande Janssen en
Erica Meijers

Veit Bader — “De Europese Unie is adequater dan de natiestaat”

De emeritus professor in de sociologie en de sociale en politieke filosofie aan de Universiteit van Amsterdam, Veit Bader, is zelf een oorlogskind. Hij is geboren in 1944. Toen hij acht maanden was werd zijn geboortestad Ulm in Duitsland gebombardeerd. Terwijl de stad in rook opging, vluchtten zijn oma en tante met hem in de kinderwagen door de brandende stad. Dat beeld staat Bader nog altijd voor ogen. Maar de familiegeschiedenissen over oorlog reiken verder terug: “Als kind hoorde ik al jong verhalen over de Eerste Wereldoorlog van mijn beide grootmoeders, vooral over de novemberrevolutie van 1918: mijn grootvader weigerde als commandant van de lokale politie in Neurenberg te schieten op de stakende spoorwerkers. Hij had de ineensstorting van het keizerrijk zien aankomen. Ook hoorde ik verhalen over de inflatie in 1923, waarin ze allemaal hun geld zijn kwijtgeraakt en die een van de wegbereiders was van het nationaalsocialisme. Mijn grootmoeder was liberaal en moest niets van de nazi's hebben, maar ze kreeg enorme problemen met haar eigen kinderen. Die hebben haar bij de Gestapo aangegeven.”

“Mijn vader was fascist, en hij was lid van de Waffen SS. Toen ik na de oorlog, vanaf een jaar of dertien, begon te begrijpen wat dit betekende, verkilde mijn relatie met mijn vader. Hij wilde er niet over praten. Pas twee jaar voor zijn dood vertelde hij dat hem in 1943 duidelijk was dat de oorlog verloren was. Toen hij in 1944 met zijn compagnie de Westgrens verdedigde heeft hij gezegd: we houden ermee op, we

gaan ervan door. Vervolgens verbleef hij tot 1947 in krijgsgevangenschap. Dit had hij natuurlijk moeten vertellen toen ik dertien was. Voor mij was het hopeloos, en dat betekende dat die hele generatie mannen hopeloos was. Dat heeft diepe impact gehad. Ook omdat ik begreep dat de BRD-staat op alle niveaus nog veel oud-nazi's bevatte. Als ik mij al met Duitsland wilde identificeren, dan kon dat alleen met het ‘andere’ Duitsland, de DDR, want daar had wel een grondige denazificatie plaatsgevonden.”

“Ik was er dus één van de *vaterlose Generation*. Wij groeiden op zonder vaders en hadden bovendien een verstoorde relatie met hen. Voor ons hoorden ook veel van de docenten aan de universiteit bij ‘die oude rotzakken’. We hadden allemaal een probleem met mannelijke autoriteit en dat verklaart ook voor een deel het specifieke van de Duitse studentenbeweging van de jaren zestig, waar ik deel van uit maakte.”

Stabiele munt

“Twee grote angsten uit de twee oorlogen en de tijd erna hadden en hebben een grote invloed op de Duitse politiek. Ten eerste de honger en het gebrek, en ten tweede de geldontwaarding, tot twee keer toe. Ook in mijn familie heeft het een grote impact gehad dat er na 1945 weer een nieuwe munt kwam, waardoor we voor de tweede keer bijna al ons geld verloren. De politieke consequenties daarvan: koste wat het kost voorkomen dat er weer oorlog komt, en economisch een zo stabiel mogelijke munt. Dat

laatste past Duitsland nu ook op de euro toe, met fnuikende gevolgen voor Europa. Natuurlijk moet je de weeffouten van de euro repareren door de overdracht van fiscale en economische bevoegdheden, maar de druk die wordt uitgeoefend op landen die aarzelen, dat ze dan maar uit de EMU en misschien ook maar meteen uit de Europese Unie moeten. Die druk ondermijnt het hele project.”

Uitgeholde democratie

“Ik deelde de conclusie van ‘nooit meer oorlog’, maar voor mij was en is het ook evident dat de natiestaat niet deugt. Vele, urgente mondiale problemen kunnen we überhaupt niet meer op nationaal niveau behandelen. Leuk of niet, we moeten wel samenwerken in Europa. Natuurlijk zijn er nog veel problemen: het is nu eenmaal moeilijk om een nieuw type politieke eenheid te ontwikkelen en dat tegelijkertijd op democratische wijze te doen. Geen enkele natiestaat heeft dat gedaan. Die waren er, vervolgens werden ze een constitutionele staat en pas daarna kwamen er democratische revoluties. Als je allebei tegelijk wil ontwikkelen, zoals via ‘export van democratie’ in Irak of in de Arabische lente, lukt dat dus niet. Het gekke is dat men van de Europese Unie dacht dat het daar in één ruk zou kunnen, terwijl het natuurlijk een project van de elites was, dat vervolgens stapsgewijs gedemocratiseerd moet worden. Iedereen kritiseert het gebrek aan democratie in de EU, terwijl het de lidstaten zelf zijn die de democratisering tegenhouden omdat ze geen

bevoegdheden willen overdragen. Hier stuiten we op een paradox: men klaagt over het gebrek aan democratie in de EU, maar kijkt niet naar het gebrek aan democratie in de lidstaten.”

“Doen we dat wel, dan zien we weliswaar democratische verkiezingen, maar ook een machteloos parlement met een machteloze regering. Ook dat is een paradox: op het moment dat de daadwerkelijke soevereiniteit van staten, in de zin van wat ze kunnen bereiken voor mensen, stelselmatig afneemt, wordt het gebabbel over het behoud van nationale soevereiniteit almaar massiever. Zie dat onzinnige initiatief van Ewald Engelen, Thierry Baudet en Paul Cliteur voor een EU-referendum. Als je mensen op zo’n domme manier vraagt of ze voor of tegen zijn, weet je dat ze ‘nee’ gaan zeggen. En wat dan? Engelen weet toch heel goed dat bijvoorbeeld regulering van financiële markten alleen op internati-

onaal niveau kan. Er is sprake van heimwee naar een geïdealiseerd model van de sterke sociaaldemocratische natiestaat die voor een gecontroleerd kapitalisme en een gezonde welvaartsstaat zorgt. Maar dat is allemaal passé. We kunnen niet meer terug, o.a. vanwege het beleid van deregulering en liberalisering. Dat is echt niet alleen door de EU ingevoerd, maar zeker ook door de regerende sociaaldemocratische partijen zelf: in Engeland (Blair) net zo goed als in Duitsland (Schröder). Dus het is eigenlijk een soort politiek van kop in het zand. Democratie op het niveau van de natiestaat betekent feitelijk een uitgeholde democratie.”

“Intussen werken we wel samen met allerlei internationale organisaties die nog veel minder democratisch zijn dan de Europese Unie. Maar wie hoor je ooit over democratisering van de Wereldbank, de WTO enzovoort? Dat zou andere koek zijn. Nu wordt democratie versmald tot parlement en regering. Mijn visie op democratie is verbonden met de socialistische traditie. Je moet zorgen dat in het alledaagse leven vormen van zeggenschap bestaan. Je ziet nu dat mensen zelf initiatieven nemen omdat de overheid het zo ongelooflijk slecht doet. Daar verandert niets aan door het met een neoliberale draai een ‘participatiesamenleving’ te noemen.”

Legitimiteit

“Kijk, je hebt twee soorten democratische legitimiteit: input en output. Bij input gaat het dan om het volk, niet alleen als staatsburger, maar ook als werknemer,

consument, gebruiker van lucht enzovoort. Door de organisatie van belangen kunnen via overleg en onderhandeling oplossingen voor problemen gevonden worden. Als je alle relevante organisaties, NGO’s, sociale bewegingen enzovoort bij elkaar brengt, moeten ze elkaars perspectief aanvaarden, met als gevolg een herdefinitie van het probleem. Illegalen of hun organisaties moeten bijvoorbeeld meepraten over immigratiebeleid. Dan vindt men soms hele productieve oplossingen. Daarin is de Europese Unie ijersterk, veel beter dan de lidstaten. De oplossingen zijn de output die het hele proces legitimeren. Je hebt dus geen abstract volk nodig, democratische legitimiteit bestaat in zoverre zij in de praktijk wordt waargemaakt doordat zaken beter gaan. Als dat werkt, worden parlementen jaknikkers, want een voorstel waar alle relevante belanghebbenden achterstaan kan je moeilijk verwerpen, net zoals nu voorstellen van de sociale partners zelden worden afgewezen. Wie nog denkt dat je democratie alleen kan organiseren via die oude formule, verkiezingen, parlement en regering, begrijpt de wereld niet.”

Lotsverbondenheid

“Het idee dat een Europese democratie niet kan omdat er geen Europees volk bestaat, is flauwekul. We hebben burgers en verkiezingen in Europa. De Europese politieke partijen kunnen dus met een Europees programma komen in die nog nationaal georganiseerde Europese verkiezingen. Het is moeilijk, maar juridisch kan het. Dat is

/

**Democratie
op niveau van
de natiestaat
betekent feitelijk
een uitgeholde
democratie**

weer zo'n idiote paradox: in een tijd dat duidelijk is dat de idee van culturele homogeniteit of nationale cohesie een gigantische mythe is, wordt diezelfde mythe opnieuw gecreëerd als voorwaarde voor de ontwikkeling van een 'demos', het volk in politieke zin. De 'demos' van de natie staat ontstond pas door oorlog, uitroeiing en assimilatie-politiek. En zelfs dat niet volkomen, want er bleven altijd buitenstaanders. Als je al een politieke gemeenschap als basis voor democratie nodig hebt, dan bestaat die uit de gedachte dat je een gemeenschappelijke toekomst hebt. Een vorm van lotsverbondenheid dus."

"Zelfs van de welvaartsstaat kun je niet beweren dat die alleen nationaal mogelijk is, want de ideeën daarover in de socialistische beweging waren internationaal en dateren van voor de tijd dat de nationale staat uitgeroepen werd tot ontwikkelaar van de welvaartsstaat. Historisch gezien is het andersom: door de invoering van sociale verzekeringen van bovenaf door bijvoorbeeld Bismarck, werd het voor arbeiders aantrekkelijk zich met een staat te identificeren. Wat dat betreft zou de invoering van een minimum sociaal stelsel op Europees niveau helpen. Dergelijke maatregelen zorgen voor de opbouw van een Europese identiteit. In de jaren tachtig en negentig waren er voorstellen in die richting, maar de nationale regeringen wilden niet."

"Om lotsverbondenheid te scheppen heeft Europa ook symbolen nodig. Zoals Kohl en Mitterrand die elkaar in Verdun de hand gaven,

of zoals Willy Brandt, die kon dat ook goed. Een knieval in Auschwitz is beter dan honderd boeken over verzoening. Wat dat betreft is de Europese Unie altijd enorm zwak geweest. In plaats van die ongelooflijk saaie opening van het parlementaire jaar in Straatsburg, zou je een enorm feest moeten organiseren, waardoor mensen het gevoel krijgen: 'daar gebeurt het'. En dat moet je met je programma verbinden. Verreweg de meeste Europese rapporten zijn uitstekend, maar niemand leest ze. Het Deense parlement heeft een commissie die precies volgt wat hun politici in de Europese Unie doen. Dat wordt gerapporteerd in het parlement en dan goedgekeurd. Dat zouden alle lidstaten moeten doen. Dan kunnen ze achteraf niet meer zeggen: het wordt daar allemaal in Brussel bekokstoofd. Want ze deden het namelijk zelf, maar vervolgens klagen ze. Dat gedrag ondermijnt het vertrouwen in de Europese Unie."

Oorlog en vrede

"Het is ondenkbaar dat we terug zouden keren naar besluitvorming enkel op nationaal niveau. Dat kan gewoon niet! Je moet de transnationale politieke processen democratiseren en transparant maken. Dat vergt enorm veel denkwerk en experimenten, maar het kan. Als je in Amerika of Australië met politieke theoretici spreekt, dan zeggen ze allemaal: de Europese Unie is een fantastisch experiment. Van binnenuit zie je alleen wat er niet werkt, terwijl we bezig zijn met iets historisch nieuws dat in elk geval potentieel adequater is als vorm

van bestuur en beheer dan de natiestaten."

"Drie maanden geleden had ik een reünie van mijn eindexamen klas. Van de vijftientig waren er drie overleden. In historisch perspectief is dat absoluut verbijsterend. We zijn allemaal van net na de oorlog en hebben als generatie enorme mazzel gehad. Het is denk ik de eerste generatie in Duitsland die geen oorlog heeft meegemaakt in eigen land. Daarvoor zou er van zo'n klas vrijwel niemand meer over zijn. Misschien moet je ouder worden, of in een oorlogsgebied werken om je ervan bewust te zijn hoe fenomenaal het is dat wij hier, mede dankzij Europese samenwerking, in vrede met elkaar leven. Maar toch, als je me vraagt of oorlog nog denkbaar is in Europa, dan zeg ik: ja. De dreiging van een nucleaire oorlog is er nog: je moet hopen dat mensen als Poetin begrijpen dat ze die knop niet moeten indrukken. In 1913 dachten mensen ook niet dat er oorlog zou komen; ook de huidige conflicten kunnen zo weer uit de hand lopen, door een kleine gebeurtenis die niemand kan bedenken. Daar ben ik van overtuigd. Er zijn altijd voldoende spanningen en ik vrees dat dat ook altijd zo zal blijven."

/

Gedenk de Grote Oorlog Europees

De verhalen over de Grote Oorlog blijven doorgaans binnen een nationaal perspectief.

De oorlog van 1914-1918, die een hele Europese generatie uitdunde, verminkte en voor het leven tekende, wordt nauwelijks gezamenlijk herdacht.

Dat moet anders.

Door **Erica Meijers**

In veel Europese landen staat 1914-1918 in het geheugen gegrift als het inferno, dat de hooggestemde verwachtingen over de net begonnen twintigste eeuw deed omslaan in ontredde, haat en verdriet. Of, zoals de Franse dichter Paul Valéry (1871-1945) het in 1919 formuleerde: "Wij beschavingen weten nu dat we sterfelijk zijn".

In Nederland heeft deze oorlog om begrijpelijke redenen minder diepe sporen getrokken. Nederland deed niet mee, al kreeg het te maken met een grote groep vluchtelingen uit voornamelijk België, met gebrek aan voedsel en met veel onzekerheid. Ons land ontkwam evenmin aan de gevolgen van dit conflict in Europa, dat twintig jaar later tot een nieuwe overtreffende trap van het onvoorstelbare leidde. De oorlogsverhalen die mij als kind verteld werden gingen allemaal over 1940-1945. Geen grootvader of overgrootvader die in de loopgraven had gezeten, waar zoveel idealen letterlijk aan stukken vlogen. Ik haal het nu in door romans over de oorlog te lezen: schokkende verslagen over de gruwelen van de loopgraven, die de soldaten van alle nationaliteiten gelijkelijk ondergingen. En ik vraag mij af: nu de Grote Oorlog honderd jaar achter ons ligt, en we al meer dan zestig jaar samenwerken in Europa, is het mogelijk en zinvol om die oorlog gezamenlijk te herdenken?

Wat zou dat opleveren? Heeft het door economische en monetaire crises toch al zo verdeelde Europa baat bij het oprakelen van de ruzies en ellende van vroeger? Want wie gedenkt, maakt de geesten van het verleden wakker, brengt oude conflicten tot leven en stelt de doden weer in ons midden.

Dat is niet zonder risico, want het kan huidige discussies extra zwaar maken. Bijvoorbeeld die over de toegenomen importantie van Duitsland in het huidige Europa, of die over de monetaire unie. Wie echter wil dat het project van Europese samenwerking dieper wortel slaat dan alleen in bestuurlijke en commerciële kringen; wie wil dat het draagvlak van de Unie groter wordt, ontkomt er niet aan (ook) die

oude geesten in het gezicht te zien. Willen we uit de huidige patstelling in Europa komen van enerzijds het gebrek aan economische solidariteit, en anderzijds het gebrek aan democratische legitimatie en organisatie, dan zullen we de spade een slag dieper in de Europese historische en culturele bodem moeten slaan. En in die bodem liggen nu eenmaal de doden van al die oude conflicten, die in de vertellingen van ouders en grootouders in Europa nog altijd rondwaren.

Aan de hand van drie stellingen verdedig ik hier het belang van een gezamenlijk gedenken. Ten eerste: de Eerste Wereldoorlog is een gemeenschappelijke Europese ervaring. Vervolgens: de Eerste Wereldoorlog is een particuliere en lokale ervaring. Tenslotte: Europa kan alleen bestaan als er ook een uitwisseling van culturele en historische ervaringen plaats vindt en er over die ervaringen openlijk kan worden getwist.

Een Europese ervaring

De Eerste Wereldoorlog betekende het begin van de ineenstorting van de moderniteit zoals die tot dan toe was gemunt: een beweging van voortdurende vooruitgang op het gebied van kennis, technologie, welvaart en – en dat omvatte het gehele project – van de mens zelf. De mens (en daarmee dacht men aan de West-Europeaan) zou niet alleen een beter leven krijgen, maar ook in moreel opzicht een beter mens worden. Hij zou zelf nadenken, de oude mythen en onzekerheden van zich afschudden en, daarbij geholpen door de kunst, een mens worden, die zelfbewust en weldenkend almaar op een hoger geestelijk plan zou komen. De twintigste eeuw begon optimistisch, al waren er critici. De bekende drie meesters van de achterdocht, zoals de Franse denker Paul Ricoeur hen noemde, hadden hun vragen gesteld: Freud bij de rationaliteit van de mens, Marx bij de kapitalistische industrialisatie en Nietzsche bij moraal en religie. Ook bij de kolonisering van de landen ver weg waren al fundamentele vragen gesteld, bijvoorbeeld door de Spaanse Dominicaan Bartolomé de las Casas, één van de eersten die het opnam voor de mensenrechten van de Indianen in de Nieuwe Wereld. Het moderne Europa stond vanaf het begin onder kritiek. Sterker nog, juist die voortdurende kritiek en twijfel aan zichzelf maakte het tot een moderne samenleving.

Maar de duistere zijde van deze in de grond optimistische wereld zou pas op catastrofale wijze zichtbaar worden in de ‘korte twintigste’ eeuw. Achteraf is het schokkend te lezen, dat veel van de meest gerespecteerde denkers en intellectuelen met groot enthousiasme in de oorlog trokken. Het zou, dankzij alle moderne technologische verworvenheden, snel voorbij zijn en roem en versterking van het nationale bewustzijn brengen, zo dacht men. Paul Valéry merkt daarom in het al eerder aangehaalde essay *La Crise de l'Esprit* op, dat de vooruitgang zelf de vernietiging mogelijk had gemaakt. Al die technische en

De Grote Oorlog betekende het bankroet van het idealisme, de gedachte dat de geest de wereld draagt en almaar beter maakt

wetenschappelijke kennis en al die hoogstaande morele kwaliteiten als plichtsgevoel en discipline, maakten het kwade in deze omvang mogelijk. “Zoveel verschrikkingen waren niet mogelijk geweest zonder zoveel deugden”, aldus Valéry. De oorlog liet niet alleen een materiële, maar ook een spirituele ravage na. Europa herkent zichzelf niet meer, constateert Valéry. De Grote Oorlog betekende het bankroet van het idealisme, de gedachte dat de geest de wereld draagt en almaar beter maakt. De Tweede Wereldoorlog verdiepte en versterkte deze breuk nog eens. Een gevoel van diepe zinloosheid kwam er voor in de plaats. Soldaten uit vrijwel alle Europese landen deelden in de loopgraven niet alleen de ervaring van kou, honger, modder, ratten en het alles relativiserende besef dat elke seconde de laatste kan zijn, maar ook die beslissende ervaring dat alles wat ze tot dan toe over het ‘goede leven’ geleerd hadden, zijn betekenis verloor.

Erich Maria Remarque vocht mee als Duitse soldaat. In 1929 verscheen zijn beroemd geworden roman *Im Westen nichts Neues*. Aan het begin van het boek schrijft de hoofdpersoon over zijn vroegere leraren, die hun leerlingen op school voor de oorlog hadden gerecru-teerd:

... Voor ons achttienjarigen hadden ze bemiddelaars moeten worden, ze hadden ons de weg moeten wijzen naar de wereld van de volwassenen, naar de wereld van de arbeid, de plicht, de cultuur en de vooruitgang, naar de toekomst. We dreven soms dan wel de spot met hen en hielden hen soms voor de gek, maar in wezen geloofden we in hen. Het begrip autoriteit dat zij belichaamden, was in ons denken verbonden met dieper inzicht, met een ware, menselijke wijsheid. Maar de eerste dode die wij zagen, vermorzelde deze overtuiging. [...] Het eerste trommelvuur bewees onze vergissing en deed het wereldbeeld ineen storten dat zij ons hadden bijgebracht. Terwijl zij nog schreven en redevoeringen hielden, zagen wij veldhospitaal en stervenden; – terwijl zij de dienst aan de staat nog als het hoogste aanprezen, wisten wij al dat de doodsangst sterker is. [...] En we zagen, dat niets van hun wereld overeind bleef. We waren plotseling op een verschrikkelijke manier alleen; – we moesten daar alleen onze weg mee vinden.

En als hij zelf zwaar gewond in een lazaret ligt, zegt hij, aan het eind van het boek:

... Het is niet te begrijpen, dat zulke gehavende lichamen nog menselijke gezichten hebben, die zich het leven van alledag toewenden. En dit is nog maar één enkel veldhospitaal, één enkele plek – er zijn er honderdduizenden in Duitsland, honderdduizenden in Frankrijk, honderdduizenden in Rusland. Hoe zinloos is alles, wat

ooit geschreven, gedaan en gedacht is, wanneer zoiets mogelijk is! Het moet allemaal gelogen en betekenisloos zijn, wanneer een duizenden jaren oude beschaving niet eens kon verhinderen dat al deze stromen bloed vergoten worden, dat er van deze kerkers vol kwellingen honderdduizenden bestaan.

In hetzelfde jaar beschrijft de Engelse auteur Richard Aldington in *Death of a Hero* zijn eigen oorlogservaringen in de vorm van een afrekening met het Victoriaanse wereldbeeld en een ode aan een dode soldaat, die hij diep benijdt:

“Je wilt een vendetta van de doden tegen de levenden.” Ja, dat is waar, ik wil een vendetta, ik heb een onbevredigd verlangen naar wraak. Ja, een vendetta. Geen persoonlijke vendetta. Wat ben ik? O god, niets, minder dan niets, een lege dop, een restje afval, een half opgegeten brokje op een bord, een stuk uitschot. Maar een onpersoonlijke vendetta, een onrustig geweten schreeuwend in de wildernis, een rivier van tranen in de woestijn. Welk recht heb ik om te leven? Zijn het er vijf miljoen, tien miljoen, twintig miljoen? Wat doet het exacte aantal ertoe? Ze zijn er, en wij zijn verantwoordelijk. Helse martelingen, wij zijn verantwoordelijk! Als ik een ongeschonden man van mijn generatie tegenkom, wil ik hem toeroepen: “Hoe ben je ontkomen? Hoe ben je de dans ontsprongen? Wat voor vuile truc heb je uitgehaald? Waarom ben je niet dood, bedrieger?” Het is vreselijk om je eigen leven te hebben overleefd, om je te hebben onttrokken aan je lot, om langer te zijn gebleven dan je welkom was. Er is niemand op aarde die het iets kan schelen of ik leef of sterf, en ik ben er blij om, zo blij. Ik ben alleen, ijselijk alleen. Jullie, de oorlogsdoden, ik denk dat jullie vergeefs stierven. Ik denk dat jullie voor niets de dood ingingen, voor een windvlaag, voor dom geklets en mooipratetij, voor een stunt van een krant, voor politieke zwendel. Maar jullie zijn tenminste dood. Jullie boden geen weerstand aan de scherpe, zoete schok van de kogels, het plotselinge uiteenspatten van een granaat, de naar binnen vloeiende kwelling van gifgas. Jullie zijn overal vanaf. Jullie kozen het beste deel.

Deze twee fragmenten zijn gemakkelijk aan te vullen met passages uit romans uit Frankrijk, België of Rusland. Paul Valéry concludeert in zijn essay: het nationalisme is failliet, het idealisme vermoord. De kennis heeft zijn onmacht gedemonstreerd om wat dan ook maar te redden. De wetenschap is onteerd door de toepassing van zijn verworvenheden en dodelijk geraakt in zijn morele ambities. De illusie van een Europese cultuur is verloren.

De Eerste Wereldoorlog vernietigde de prille samenwerking van een elite van Europese schrijvers en kunstenaars, hij maakte een

eind aan de Tweede Socialistische Internationale. Hij leek de triomf van het nationalisme over deze pogingen tot een Europese cultuur en politiek. Het nationalisme is tot op de dag van vandaag een belangrijke politieke factor, en dat was zeker na 1918 het geval: na Versailles vierde in Duitsland de nationalistische rancune hoogtij en ook elders in Europa maakte het deel uit van het opkomende fascisme. Velen waren er echter met Valéry van overtuigd dat het nationalisme als humanistisch ideaal failliet was. Midden in die nationalistische en door oorlog verminkte jaren werd een ander Europa geboren. Het Europa van de gedesillusioneerde, nihilistische jeugd, met kunstbewegingen als de absurdistische en intuïtieve Dada, in 1916 als reactie op de oorlogsgruwelen in Zürich geboren. Het Europa dat een diep wantrouwen koesterde tegen militarisme en autoritaire bewegingen en dat in de ban kwam van democratisering en pacifisme. Het Europa dat in 1919, zonder de scherven van een Europese cultuur te kunnen lijmen, opnieuw begon samen te werken in de Volkenbond. Maar in 1939 ging dat alles opnieuw in stukken.

Een particuliere ervaring

De Eerste Wereldoorlog, gevolgd door de Tweede, verdeelde Europa tot op het bot. De Duitsers werden nog decennia lang gehaat, de Russen kwamen in de ban van de Leninistische revolutie, de Engelsen verloren hun imperium en trokken zich terug op hun eiland, de Belgen kregen te maken met een groeiend wantrouwen tussen Vlamingen en Walen. In Polen betekende 1918 het einde van een periode van buitenlandse overheersing die al sinds 1795 duurde. Op de Balkan begon door het uiteenvallen van de Habsburgse dubbelmonarchie een moeizaam en ingewikkeld proces van natievorming. De impact van de oorlog op de politieke verhoudingen verschilt van land tot land en van regio tot regio. En ook de schuldvraag en het elkaar toegebrachte leed blijft verdelen. Het is daarom hachelijk om zonder meer een gezamenlijke ervaring te veronderstellen. De opgedane, al dan niet gemeenschappelijke ervaringen worden bovendien verschillend geïnterpreteerd en herdacht.

Er zal altijd er iets blijven bestaan in de Franse, of Italiaanse, of Poolse ervaring van de Eerste Wereldoorlog (en in iedere andere ervaring) waartoe andere Europeanen geen toegang hebben. Niet omdat er een specifieke volksaard of nationale identiteit zou bestaan, want ook binnen elk land is sprake van diversiteit, maar omdat kennis van de geschiedenis nooit een objectieve en afgeronde kennis kan zijn. De geschiedenis maakt deel uit van onze visie op het heden en we kunnen nooit werkelijk weten 'hoe het eigenlijk geweest is'. Onze relatie met anderen is altijd een ontmoeting tussen verschillende ervaringen, waarbij onze waarneming van de ander en diens verhalen ook weer wordt gekleurd door onze eigen geschiedenis en ervaring.

Nationale herdenkingen doen geen recht aan de desillusie van de loopgraven

/

De Eerste Wereldoorlog is daarom tegelijkertijd een gezamenlijke Europese ervaring, waarin Europeanen elkaar kunnen herkennen, als ook een particuliere ervaring, waarbij we voor elkaar vreemden blijven.

Europa gedenkt

Heeft het zin de Eerste Wereldoorlog in Europa te gedenken? In zekere zin is die vraag overbodig, want het gebeurt natuurlijk al. Er zijn vooral dit jaar tal van herdenkingen door heel Europa. Het punt is dat dit vrijwel allemaal nationale herdenkingen zijn, al worden hier en daar grensoverschrijdende plechtigheden georganiseerd en nemen diplomaten en soms staatshoofden deel aan elkaars herdenkingen. Het grote probleem bij deze herdenkingen is dat zij geen recht doen aan de conclusie van hen die diep gedesillusioneerd de loopgraven overleefden, namelijk dat het nationalisme failliet is, zoals Paul Valéry verklaarde. In plaats van een plek waar de nationale retoriek die tot de oorlog leidde geproblematiseerd wordt en oorlog als een mensonterend verschijnsel wordt afgezworen, reproduceren deze herdenkingen het nationalistische vertoog. Een goed voorbeeld hiervan is de aankondiging van de Britse Royal Mint in januari van dit jaar om een herdenkingsmunt voor de Eerste Wereldoorlog te maken met daarop de beeltenis van de beroemde generaal Lord Kitchener, zoals die tijdens de oorlog op de rekruteringsposters verscheen met de tekst: 'Your country needs you'. Voor de ervaring waaraan Richard Aldington en Erich Maria Remarque met hun romans een stem gaven, is hier geen plaats.

Daarom is een andere manier van gedenken nodig. Een die de samenwerking tussen Europeanen bevordert en die de vrede onderhoudt. Voor de Europese Unie is tot nu toe nog niemand ten oorlog getrokken. Het lijkt me misplaatst om de EU vredesmissies of de doden in de Oekraïne in dat licht te plaatsen. Sterven doe je, althans volgens de nationalistische retoriek, voor het vaderland. Populisten zeggen nogal eens dat Europa zinloos is omdat er geen Europees volk is. Dat heeft als voordeel dat er ook geen Europees vaderland is waarvoor je moet willen sterven. De Europese Unie heeft niets heroïsch, integendeel, het is een nogal rommelig geheel dat van historische toevaligheden en politieke compromissen aan elkaar hangt, en het is nog niet gelukt om dat achter een glanzende ideologie te verbergen. De EU vertoont nog vele hiaten en deficiëten. Zij schreeuwt als het ware om kritiek. Juist dit feit, dat de EU geen representatie is van het nationalisme en dat het nog altijd op zoek is naar haar juiste politieke vorm, maakt haar bij uitstek geschikt de organisatie van een ander soort van gedenken op zich te nemen, een waarin niet de oorlog, maar de vrede centraal staat. In het Europese parlement werken Fransen, Duitsers, Belgen, Hongaren en Italianen samen. Ze zijn niet georganiseerd langs nationale lijnen, maar in politieke fracties. De herdenking van de Eerste

Wereldoorlog moet uiteraard geen onderwerp worden van politiek gekrakeel en het winnen van stemmen. Toch zou een herdenking onder de auspiciën van het Europese parlement, waar diversiteit en meer-taligheid een vanzelfsprekend gegeven zijn, een welkome opschudding van de nationale en militaire herdenkingscultuur kunnen inhouden. Laten de Europarlementariërs hun grootmoeders en grootvaders uitnodigen en naar hun verhalen luisteren. En laten zij dat vooral ook buiten Brussel doen, op allerlei plekken in Europa. Het gaat er niet om één verhaal over de Grote Oorlog te produceren. Juist de verschillende interpretaties van de Eerste Wereldoorlog, zijn oorzaken en gevolgen, moeten zichtbaar worden. De doden kunnen niet meer spreken. Hun toekomst is nooit werkelijkheid geworden en Europa is ook door al die on vervulde beloftes wat zij nu is. De levenden zullen moeten vertellen wat hen beweegt en dierbaar is. Wat zij verloren hebben en wie zij ooit hopen te worden. Daardoor ontstaat mogelijk de ruimte en het vertrouwen die de Europese Unie zo keihard nodig heeft om gezamenlijk te kunnen handelen.

In de geschiedenisboeken kunnen verhalen worden opgenomen uit andere landen, zodat scholieren van meet af aan begrijpen dat geschiedschrijving er heel verschillend uit kan zien. Ook zouden nieuwe rituelen ontworpen en uitgetoetst kunnen worden, in de geest van Mitterrand en Kohl, die in 1984 tijdens de herdenking in Verdun (ruim 800.000 doden in 1916) elkaars hand grepen en minutenlang vasthielden. Rituelen die niet gericht zijn op de reproductie van nationalistische retoriek, maar die zich richten op wat we in de toekomst met elkaar hopen te worden.

Valéry vraagt zich af wat vrede is. Zijn antwoord: "Vrede is misschien de toestand waarin de natuurlijke vijandschap tussen mensen op creatieve wijze haar uitdrukking vindt, in plaats van zich te vertalen in destructieve activiteiten als oorlog. De Europese Unie is, samen met andere Europese organisaties, bij uitstek geschikt om te midden van alle onvermijdelijke politieke spanningen nieuwe vormen van gedenken en samenleven in Europa te scheppen. Zoals de monetaire unie niet kan functioneren zonder aanvullend economisch beleid, zoals de solidariteit in Europa een minimum aan sociale zekerheid voor iedereen verlangt, zo heeft de politieke samenwerking alleen toekomst wanneer zij wordt ondersteund door de uitwisseling van verhalen die ons maken tot wie we zijn.

/

Literatuur

Erich Maria Remarque, *Im Westen nichts neues*, Keulen 2004 (1929).

Paul Valéry, *La Crise de l'Esprit*, 1919.

Richard Aldington, *Death of a Hero*, London 2013 (1929).

Alle fragmenten vertaald door E.M.

Oorlogen trekken diepe sporen door de tijd. We leren ze niet alleen kennen uit schoolboeken en historische studies, maar ook door de verhalen van onze ouders en grootouders. Familieverhalen worden van generatie op generatie doorgegeven en bepalen niet alleen ons beeld van de oorlog, maar vormen ook onze identiteit. De herdenking van 1914 nodigt uit tot het vertellen van deze verhalen, tot nadenken over vergeving en over onze verantwoordelijkheid in het heden.

“Vier generaties is als vier dagen”

Door **Benoit Lechat**

Ik heb mijn grootvader niet gekend. Hij is overleden in 1951, negen jaar voor mijn geboorte, zes jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog. Alles wat ik van hem weet is dankzij de verhalen van mijn vader en de sporen die hij zorgvuldig heeft bewaard.

In augustus 1914 is mijn grootvader zestien jaar. Hij woont in Luik, veertig kilometer van de Duitse grens, samen met zijn moeder, een weduwe, en zijn jongere broer en zus.

Op 7 augustus wordt de stad bezet, terwijl vlakbij de gevechten nog tot midden augustus doorgaan. In november 1915, ook al is hij dan pas zeventien jaar, besluit mijn grootvader zich bij het Belgische leger aan te sluiten dat nog strijd levert aan de oevers van de rivier de IJzer in West-Vlaanderen. Met een groep leeftijdsgenoten besluit hij om de route via Nederland te proberen. Daar wordt immers niet gevochten. Maar van Vaals tot Knokke hebben de Duitsers een ‘Dodendraad’ gebouwd, een tweehonderd kilometerlang zwaar bewaakt hek langs de Belgisch-Nederlandse grens. Deze versperring stond onder dodelijke elektrische spanning en moest verhinderen dat smokkelaars en oorlogsvrijwilligers België uit konden komen. Ook probeerden de Duitsers zo te voorkomen dat spionageberichten uit bezet gebied via Nederland geallieerde spionagediensten bereikten. De Draad kostte naar schatting vele honderden mensen het leven.

Grootvader wordt gevangengenomen. Hij heeft geluk, want verschillende jongens van zijn groep worden gedood. Sterven ze door het hek met 2000 volt of door Duitse soldaten? Ik weet het niet. Wat ik wel weet, is dat mijn grootvader naar een gevangenenkamp in Duitsland is gestuurd. Eerst in Sennelager in Rijnland-Westfalen en daarna naar Holzminden in Nedersaksen. Op de dag dat hij achttien wordt, schrijft hij zijn moeder: “Vandaag ben ik ter communie gegaan en dacht aan jou. We hebben hier een klein kapelletje waar we tussen vijf en half negen ’s ochtends een dienst kunnen bijwonen.” Ik stel me de

enorme vreugde van mijn arme overgrootmoeder voor, alleen met haar twee andere kinderen, bij de ontvangst van deze brief.

In 1916 wordt mijn grootvader gedwongen in een kolenmijn in Brambauer aan de Ruhr te werken. Tot drie keer toe probeert hij te ontsnappen, maar elke keer wordt hij gepakt. In november 1918 keert hij naar België terug. De gevangenschap heeft zijn sporen achtergelaten. In plaats van naar de universiteit te gaan om ingenieur te worden zoals zijn vader, gaat hij direct aan het werk in een elektriciteitscentrale. Al snel wordt hij een energieke baas, die zich enorm inzet voor de ontwikkeling van de streek, het Oosten van België waar hij zich na zijn huwelijk heeft gevestigd. Hij is elegant en sportief. Maar hij is ook een onrustig man, door angsten geplaagd. Hij rookt zoveel dat hij op 53-jarige leeftijd aan keelkanker overlijdt. De Tweede Wereldoorlog is dan nog niet lang voorbij, en er breekt eindelijk weer een tijd van vrede aan.

Ongeschoren

Ik herlees vandaag een aantal van zijn brieven en denk opnieuw aan alles wat mijn vader vertelde. De ongelofelijke angst die woedde onder de mooie en succesvolle buitenkant van deze man, raakt me. Ze heeft hem zijn leven lang gekweld. Ik weet niet welke gebeurtenissen aan de grondslag liggen van zijn onrust. Is het de afgrijselijke beproeving aan de Dodendraad? Zijn het de honden die hem grijpen, elke keer als hij probeert te vluchten? Ik weet het niet. Hij had een fobie voor Duitse herdershonden. Mijn vader was eveneens als de dood voor deze dieren en ik heb die angst geërfd. Ze is diep in mij verankerd, als een tastbaar spoor van het verleden.

In de herfst van 1938, ongetwijfeld na het verdrag van München dat het lot van Tsjecho-Slowakije bezegelde, wordt mijn grootvader gegrepen door de angst dat de bezetters van 1914-1918 zullen terugkeren. Hij stuurt mijn vader naar een kostschool aan de overkant van de Maas, die brede natuurlijke grens die hem op bedrieglijke wijze gerust stelt. De fami-

lie woont op de oostelijke oever en mijn grootvader – hij is een tegenstander van de neutraliteitspolitiek van de Belgische koning – weet dat het land ten oosten van de Maas bij een invasie zal worden opgegeven. In de winter van 1939, na de invasie van Polen door Duitsland, verlaat de hele familie de regio Luik en vestigt zich aan de Belgische kust. Grootvader pendelt met de auto tussen het westen en het oosten van het land, waar hij zijn activiteiten voortzet. Op 10 mei 1940, de dag dat Duitsland België binnenvalt, zit mijn vader op school (inmiddels weer een andere), in de buurt van Brugge. Grootvader komt hem onmiddellijk ophalen om zo snel mogelijk naar het zuiden te vertrekken. Hij wil zich in Frankrijk of Portugal vestigen. Het maakt indruk op mijn vader dat hij, die gewoonlijk zo veel zorg aan zijn uiterlijk besteedt, niet de tijd genomen heeft zich voor vertrek te scheren. Ze moeten vluchten, snel, zo snel mogelijk. Na wekenlang door Frankrijk te hebben gedwaald, keert de familie in de zomer van 1940 onverrichterzake terug in België, in de regio Luik. In 1944 wordt grootvader door de Duitse politie gezocht omdat hij de plattegronden van het Belgische elektriciteitsnet aan de geallieerden heeft bezorgd. Hij duikt onder in Brussel, tot de Amerikaanse en Engelse bevrijders in december 1944 verschijnen.

Maar in die maand begint de nachtmerrie voor de derde keer. Na de gevechten in '14-'18 en 1940 keert de strijd voor een laatste keer terug in het eigenlijk al bevrijde oostelijke deel van België. De familie moet opnieuw vluchten voor het laatste tegenoffensief van het Duitse leger. Mijn jongste oom, op dat moment acht jaar oud, had op de muur van zijn kamer al de tekst 'Hitler is een schoft' geschreven. Als tot hem doordringt dat zij die zijn vader wilden grijpen weer terug zijn, krijgt hij een paniekaanval. Een ingekwartierde Amerikaanse soldaat ziet het gebeuren en zegt tegen mijn grootmoeder: "nu weet ik waarom we hier zijn". Altijd weer als ik dit verhaal aan mensen vertel, trilt mijn stem. Ik denk aan de jonge Amerikaanse solda-

ten die in de winter van 1944 in de sneeuw zijn gestorven om de overwinning te behalen op hen die de Belgische kinderen terroriseerden.

Ik zal daarom nooit anti-Amerikaans zijn. Maar ik zal evenmin anti-Duits zijn. Mijn ouders hebben ons de haat tegen de Duitsers niet geleerd, maar des te meer de haat tegen het chauvinisme en het militarisme. Hun weigering om de Duitsers te haten heeft het mogelijk gemaakt om Europa na 1945 weer op te bouwen.

Terreur

Het is moeilijk, misschien wel onmogelijk om het lijden van mensen met elkaar te vergelijken. Maar mij lijkt het dat het lijden dat mijn familie heeft gekend niet veel voorstelt naast het lijden van anderen, van wie vrijwel de hele familie is omgekomen bij de slachtingen onder de burgerbevolking aan het begin van de oorlog van 1914-1918. Het is vandaag in Europa nauwelijks meer bekend, maar in de maand augustus van 1914 zijn er in België duizenden burgers omgekomen in massaslachtingen. Men spreekt van vijfduizend slachtoffers alleen al voor Wallonië. Zij werden er door hun moordenaars op leugenachtige wijze van beschuldigd partizanen te zijn.

In de aangrijpende film *Trois journées d'août 1914: les murs de Dinant* (Drie dagen in augustus 1914: de muren van Dinant) van de Belgische cineast André Darteville is te zien hoe de terreur tot op de dag van vandaag zijn sporen heeft nagelaten bij de nabestaanden van de slachtoffers en hun kinderen. “De herinnering aan die dagen van terreur is springlevend”, vertelt de achterkleindochter van een slachtoffer van de slachting van Dinant. “Voor elke generatie is het alsof het gister gebeurde. Vier generaties is als vier dagen.” Op 23 augustus 1918 werden 674 inwoners van dit kleine dorpje uit het Maasdal, waaronder vrouwen en kinderen, op beestachtige wijze vermoord terwijl hun dorp plat gebrand werd. Dezelfde wrede daden werden in talloze andere dorpen en steden in België begaan.

Sommige historici menen dat de Duitse

soldaten er oprecht van overtuigd waren dat ze te maken hadden met partizanen. Maar hoe valt dan te verklaren dat een zo gedisciplineerd leger als het Duitse dezelfde gewelddadigheden in zoveel verschillende plaatsen beging, met een angst-aanjagende koelbloedigheid? Voor mij, net als voor de filmmaker André Darteville, ging er aan deze wrede daden iets vooraf, namelijk de weloverwogen beslissing om een ‘totale oorlog’ te voeren. Het was de sinistere prelude van de slachtingen die de hele twintigste eeuw zouden kenmerken. In 2001 kwam de Duitse minister van Defensie naar Dinant om zijn excuses aan te bieden uit naam van zijn land. Sindsdien wappert de Duitse vlag op de brug over de Maas, naast andere Europese vlaggen. Sommige nakomelingen van slachtoffers hebben er moeite mee dit te accepteren, anderen hebben vergeven. Het is moeilijk te zeggen waarom dat voor de een wel mogelijk is, en voor de ander niet. Er bestaan meerdere houdingen ten opzichte van vergeving.

Fatalisme

Voor mij is de politieke boodschap van augustus 1914 helder. De Europese verzoening is vandaag de dag realiteit. Maar het is een uitermate fragiele realiteit, die nooit is voltooid en die verbonden is met grote verantwoordelijkheden.

Niet alleen moeten we de terugkeer van chauvinisme en militarisme bestrijden, maar ook onze verantwoordelijkheid erkennen tegenover slachtoffers van terreur ‘hier en nu’, in Afrika, in Azië of elders. In februari 2014 denk ik elke dag aan de kinderen van Aleppo en ik kan het fatalisme van de Europeanen niet begrijpen, die weigeren dat de Europese Unie tot daden overgaat om te verhinderen dat het leger van Bachar El Assad zijn eigen burgerbevolking bombardeert en om te verhinderen dat de terreur tegen de Syrische kinderen nog generaties lang zijn sporen zal trekken in onze wereld.

/

Uit het Frans door Erica Meijers

Het Europa van de burgers

Interview met Europese politici

Ska Keller en José Bové

In de aanloop naar de Europese verkiezingen konden eind februari alle Europeanen twee topkandidaten voor de Europese Groene Partij kiezen. De winnaars van deze groene primary waren Ska Keller en José Bové, beide Europarlementariërs. Hoe verbinden zij Europese geschiedenis en politiek?

Door **Benoît Lechat** en **Erica Meijers**

In de familie van de uit Oost-Duitsland afkomstige Ska Keller (1981) circuleren geen verhalen meer over de Eerste Wereldoorlog. De betekenis van haar Duitse nationaliteit is voor haar beperkt: "Ik houd er niet van als mensen naar mij en José kijken en zeggen: het is Frankrijk en Duitsland. We zijn heel verschillend. Ik zie mijzelf vooral als Europees, ook omdat ik al een hele tijd actief ben in de *Federation of Young European Greens* en in het Europese Parlement. Natuurlijk maakt het verschil dat ik Duits ben: ik ben opgegroeid in een rijk land, hoewel het Oosten armer is, ik ben lid van de Europese Unie en van een tamelijk grote groene partij. Maar mensen hebben een heleboel identiteiten. José is boer en activist tegen de genetische manipulatie van gewassen, ik ben jong en een anti-nazi-activist. Ik wil niemand opleggen wat zijn of haar identiteit moet zijn. Voor sommigen is het heel belangrijk om bijvoorbeeld Frans of juist Beiers te zijn. Dat is geen probleem, zolang ze het niet gebruiken om anderen in diskrediet te brengen. Maar ik zou willen dat Europese politici vertegenwoordigers voor heel Europa zijn, niet alleen voor nationale of regionale belangen. Dat was ook de opzet bij de *primaries*: de steun van je eigen partij was niet genoeg om gekozen te worden. En alle Europeanen konden stemmen. Wij willen als Groenen echt een Europese partij zijn, met transnationale elementen en een echte Europese campagne."

Napoleon

José Bové (1953) werd bekend als leider van de Franse boerenbond die zich verzet tegen industrieel voedsel. Hij heeft Franse en Luxemburgse grootouders, waardoor hij van jongs af aan verschillende verhalen over de Europese geschiedenis kreeg. Dat begon al bij Napoleon:

"In de Franse schoolboeken wordt Napoleon verheerlijkt, maar als ik bij mijn grootouders in Luxemburg op bezoek kwam,

hoorde ik het tegenovergestelde. Toen ik Waterloo bezocht in België werd over Napoleon gesproken als over een dictator die zijn wil aan Europa oplegde." Ook in de Eerste Wereldoorlog waren de ervaringen heel verschillend: "Mijn Franse familie kwam in de loopgraven en verschillende broers van mijn grootvader zijn omgekomen, terwijl de Luxemburgers te maken kregen met een Duitse bezetting. In het Franse dorp waar mijn boerderij staat, zijn destijds alle mannen uit het dorp omgekomen. De vrouwen vertrokken, omdat er geen mannen meer waren om het land te bewerken."

"De Europese Unie is natuurlijk verbonden met het einde van de Tweede Wereldoorlog, maar de slogan 'nooit meer oorlog', is al ontstaan na 1918. Hoewel het voor jongeren die alleen de vrede kennen moeilijk voorstelbaar is wat oorlog is, is het toch heel belangrijk hen er steeds aan te herinneren, als we willen dat het niet meer gebeurt. Nu de familieverhalen opdrogen, zouden romans en literatuur daarbij kunnen helpen. Jean Giono heeft in zijn essay *Le Refus d'obéissance* zijn ervaringen in de loopgraven beschreven en vertelt hoe hem dat diepgaand veranderd heeft. Hij stelt voor dat boeren in geval van oorlog moeten weigeren om voedsel te produceren. Nu is er de landbouwpolitiek van de Europese Unie, de enige werkelijke gemeenschappelijke politiek. Nu we elkaar in Europa van voedsel voorzien, krijgen de boeren een andere rol dan Giono voorstelde, maar blijven ze belangrijk in het onderhouden van de vrede. Ook de opening van de grenzen en het vrije verkeer van personen in Europa heeft wat dit betreft een grote symbolische betekenis."

Open grenzen

Voor Ska Keller is dit cruciaal voor Europa: "Grenzen openen en grenzen overschrijden, liefst op een alledaagse manier. Ik kom van de Pools-Duitse grens. Dat was vroeger een harde grens. Je moest altijd je paspoort

bij je hebben, je moest uren in de rij staan om de grens over te kunnen en een grote omweg maken naar de grensovergang. Nu vraagt niemand meer naar wat voor papieren dan ook. Je loopt gewoon in twee minuten de brug over. Het enige wat je nog aan de grens herinnert is het oude douanehuisje. Ook de Groenen in Duitsland en Polen kunnen elkaar beter leren kennen en samen iets doen.

De vrijheid van beweging is voor mij een belangrijk fundament van de Europese Unie en niet alleen voor mij. De eurobarometer laat elke keer zien dat hetzelfde voor een meerderheid van de Europeanen geldt. Veel mensen gaan regelmatig grenzen over. Dat te kunnen doen zonder al het gedoe wat er vroeger bij hoorde, heeft een onmiddellijk positief effect op je eigen leven. Dit laat zien dat Europa één is. Hier krijgt het Europa van de burgers vorm. Zonder dat was Europa alleen een gemeenschappelijke markt en verder niets. Daarom is het zo belangrijk dat we de vele aanvallen op de vrijheid van circulatie afslaan. Dat moet wel gepaard gaan met sociale gelijkheid: wij zijn altijd voor het principe geweest van hetzelfde loon voor hetzelfde werk op dezelfde plaats. Behalve de vrijheid van beweging zijn ook minimale sociale standaards van belang voor de burgers van Europa."

Burgerschap

Een belangrijk nationalistisch argument tegen Europa is de bewering dat er geen Europees volk bestaat. Zowel Keller als Bové benadrukken dat burgerschap de sleutel is. Bové: "Het is van belang welke woorden je gebruikt. De term 'Europees volk' zegt inderdaad niemand iets. Maar 'Europees burgerschap' kan wel functioneren. Het betekent dat we gezamenlijk een Europese democratie opbouwen. Helaas willen de meeste regeringen een samenwerking tussen staten. Ze begrijpen niet dat we verder moeten gaan om een economische en soci-

ale dimensie op te bouwen, en daarvoor heb je instrumenten nodig, zoals de fiscale harmonisatie, een gezamenlijk budget en een geïntegreerde Europese politiek. Het gaat dus om een proces, dat bepaald nog niet afgesloten is." Keller: "De grote vragen voor de komende tijd zijn: hoe komen we uit de crisis, met of zonder groene ontwikkeling; de democratie in de Unie zelf: laten we de lidstaten zelf beslissen via referenda etc., of versterken we het Europese parlement; en vragen als: welke zaken moeten op Europees niveau besproken worden en welke niet? Als het debat minder alleen op nationaal niveau gevoerd zou worden en meer in het Europees Parlement, dan zou je veel minder last hebben van de tegenstellingen tussen landen. Want dan gaat het gewoon over politieke meerderheden in Europa. Behalve een gemeenschappelijke markt moet Europa ook het Europa van de burgers zijn, en dan bedoel ik ook hen, die geen EU burgers zijn maar het graag zouden willen worden."

Meer integratie

Over de vraag of het Europese Parlement een rol zou moeten spelen bij het herdenken van belangrijke momenten uit de Europese geschiedenis, zoals de Eerste Wereldoorlog, denken Keller en Bové verschillend. Ska Keller: "Wie zal het merken als het parlement weer een of andere herdenking organiseert? En wat verandert dat werkelijk voor de EU? Het zou wel goed zijn als scholen niet alleen nationale geschiedenis zouden geven, maar ook Europese. Je zou moeten praten over de interacties tussen de staten en proberen het eens te worden over wat er eigenlijk is gebeurd. Niet dat er een officieel Europees geschiedenisboek moet komen dat iedereen dan maar moet leren, maar je zou wel een gemeenschappelijk idee kunnen ontwikkelen van Europese geschiedenis." Bové ziet wel een rol voor het Europese Parlement: "Een herdenking door het parlement

zou een belangrijk initiatief kunnen zijn. Zo kan de nationalistische waanzin worden getoond, al die propaganda van zowel Duitse en Franse kant, waar beide zeiden: God staat aan onze kant.

Europa biedt de mogelijkheid om de verschillende nationale geschiedenissen en nationale historische constructies te overstijgen, overigens zonder de verschillen uit te vlakken. In Frankrijk heeft men daar nog steeds grote moeite mee. Want sinds Lodewijk de XIV bouwt men daar al aan de centrale nationale staat, terwijl Duitsland als nationale staat pas in 1871 is geboren. Maar je kunt laten zien dat er een Europees burgerschap mogelijk is dat zich bewust is van deze complexe geschiedenis. Dat is ook van belang voor de statenloze volken in Europa, zoals de Basken, de Corsen, de Catalanen en toch ook de Schotten, wier identiteit vaak rondom de taal is geconstrueerd. Of de Roma, die een rondtrekkend volk zijn, en die in de nationale staten altijd al een probleem vormden. Juist minderheden hebben het nu weer zwaar. Als ik de opkomst van het nationalisme en populisme zie, maak ik me wel eens ongerust over Europa. Het blijft heel belangrijk om oorlog te voorkomen. De beste manier daarvoor is de versterking van de Europese integratie. Bij het maken van de euro hebben de Europese staten hun huiswerk niet gedaan. Je kunt geen gemeenschappelijke munt hebben als je geen federale regering hebt. Op dit moment is dat erg moeilijk, maar we moeten de Europese soevereiniteit versterken die boven de nationale staten uitgaat. Meer Europa betekent ook meer nationale soevereiniteit. Deelname aan de Europese Unie gaat heel goed samen met de nationale belangen. Die twee bewegingen zijn niet tegenstrijdig."

/

Dit artikel is een verslag van twee interviews: met Ska Keller in het Engels in Brussel, met José Bové in het Frans per telefoon

EUROOPA

Een journalistieke strip van Eva Hilhorst

Op 22 mei mogen we gaan stemmen voor het Europees Parlement. Dat vertegenwoordigt 505 miljoen mensen in 28 landen. De Europese Unie is de grootste economie ter wereld. We leven hier al bijna 70 jaar in vrede. In 2009 was de opkomst bij de Europese verkiezingen in Nederland 36,5%

De Europese Unie is niet populair in Nederland. Onze ministers hebben het daar zelf naar gemaakt door te doen alsof de EU een lastige schoonmoeder is waar je niet vanaf kunt, omdat ze nu eenmaal familie is.

In Nederland heet de EU 'Brussel'. Dat impliceert dat het iets is van over de grens. Brussel, dat ligt in België, dat hoort niet bij ons. Nederlanders spreken over Brussel alsof het een persoon is. 'Van Brussel moet het tekort onder de 3% blijven'. In België noemen ze het bestuur van de EU: 'Europa'. Dat klinkt anders, Enropa, daar maken wij deel van uit Bruxelles, c'est les autres.

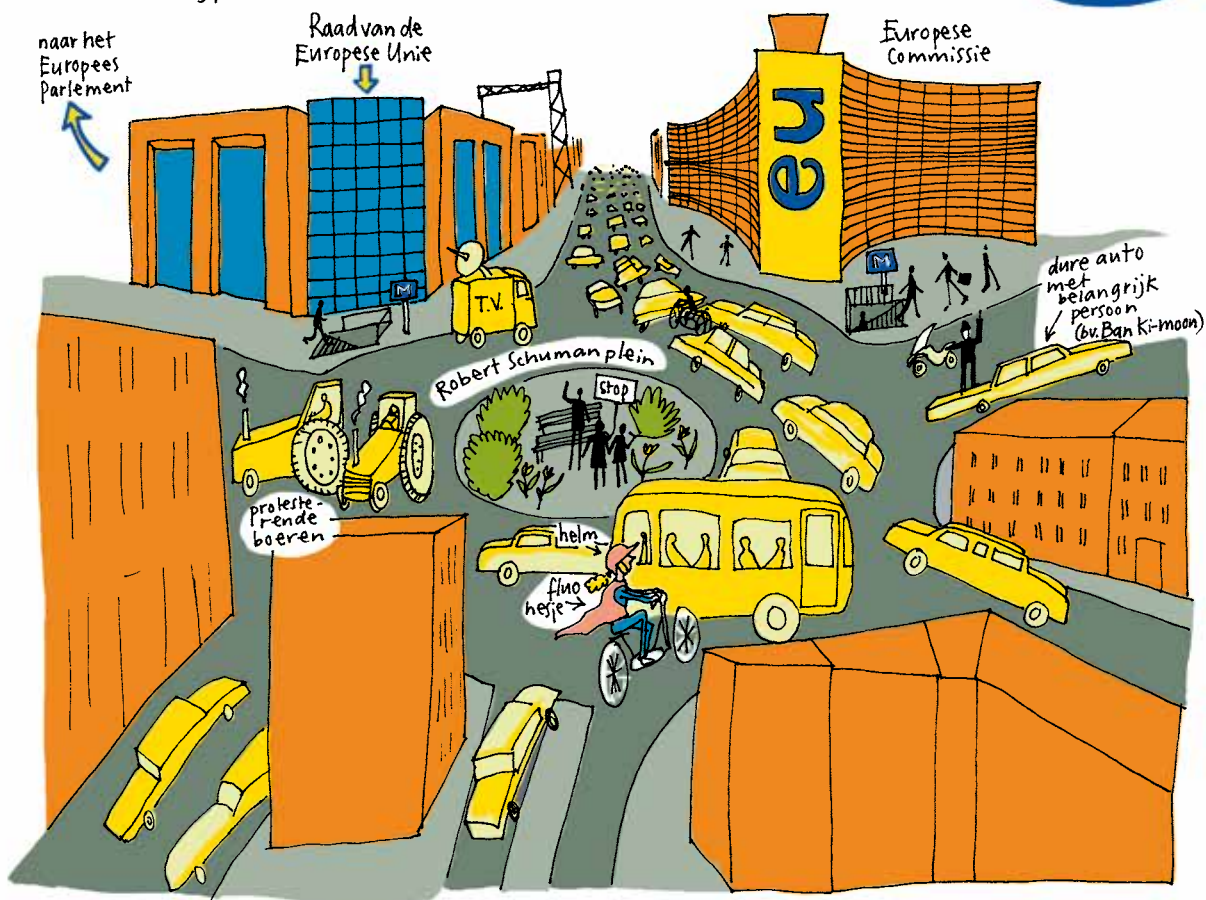

De afgelopen zes jaar woonde ik met mijn gezin in Brussel. Mijn man was correspondent voor Trouw, en ik maakte strips en tekeningen.

Onze kinderen gingen naar een Vlaamse school, waar ze bij de weinige kinderen hoorden die maar één taal spraken. De meeste kinderen waren twee- of drietalig. Omdat ze thuis Arabisch en Frans spraken, en op school Nederlands. Of omdat ze thuis Slowaaks en Frans spraken, op school Nederlands en met opa en oma Spaans. Bijvoorbeeld.

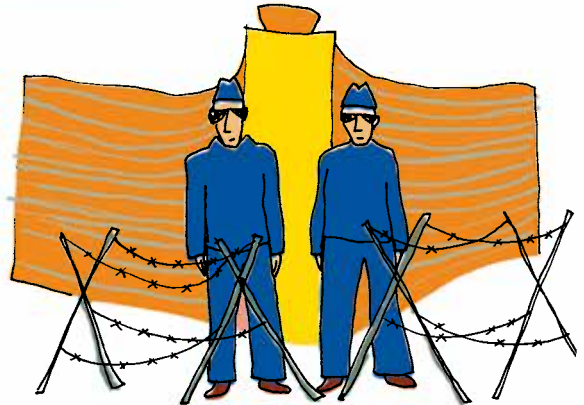
Dagelijks stortte ik mij met mijn fiets in de Russische roulette van het Schumanplein, een rotonde waaraan belangrijke gebouwen van de EU staan. Dagelijks lopen er mensen te protesteren, en zoeken er belangrijke mensen onder politiebegeleiding in dure auto's voorbij. De Europese Unie is een vanzelfsprekende wereld binnen de stad Brussel. Er valt natuurlijk van alles op aan te merken, maar aan het bestaansrecht twijfelt niemand.

WAT
ALS...
er 1
Europese
TAAL
was?

Net als de rest van de Europeanen hebben de meeste Brusselaars geen idee van wat er in de gebouwen rond Schuman gebeurt. De personen die de EU vertegenwoordigen in de wereld hebben weinig charisma. Daar zijn ze op uitgekoken. Het gevolg is dat niemand in Europa zich aangesproken voelt. Er is geen vonk die overspringt. Het is pappen en nathouden.

Tijdens de Europese toppen is het gebied rond de gebouwen van de Raad afgesloten.

Wie even zoekt, kan zo vinden wat voor goeds de EU in de afgelopen decennia bereikt heeft: vrede, een interne markt, vrij verkeer van mensen en goederen - allemaal dingen die zo vanzelfsprekend zijn voor ons dat ze geen warme gevoelens op wekken. Het zijn juist de zaken die niet goed gegaan zijn die zorgen voor een algehele afkeer.

Zijn wij verwende kinderen die de o zo gezonde Brusselse spruitjes niet lusten? Of zijn we boos omdat niemand naar ons luistert als we buikpijn hebben?

Brussel ligt op een kruispunt binnen Europa. Met de trein ben je in anderhalf uur in Parijs, binnen twee uur in Londen. Alle wegen lopen door Brussel. Als je het zo bekijkt ligt Nederland een beetje aan de rand. We voelen ons tegen die rand aangedrukt. Het is niet de zee die ons dreigt te overspoelen en waarvoor we de dijken moeten verhogen, we zijn bang dat de Europese Unie ons zal verzwelgen.

WAT ALS...

... Nederland wel had meegedaan in WO I?

Ik praat erover met Anna, die werkt voor de Commissie. Ze houdt zich bezig met de samenwerking met China. Ze is Spaanse (Catalaanse!) en getrouwd met een Vlaming. Onze dochters zijn vriendinnen.

en la calle-lla
24. tro-
tro una

In alle lidstaten is de EU de zondebok

De landen in het Noorden zijn boos omdat zij moeten betalen voor de landen in het Zuiden die hun zaakjes niet op orde hebben

De landen in het Zuiden zijn boos omdat zij zo drastisch moeten bezuinigen dat ze er aan ten onder gaan.

Spanje is bij de EU gekomen toen ik een tiener was* Dat was heel belangrijk voor mij. Eindelijk konden we het verleden achter ons laten. Europa stond voor democratie, vrijheid, moderniteit en sociale rechten.

*1986

Bij jongeren in landen als Bulgarije en Roemenië is dat nu ook zo. Ik merk aan onze kinderen dat het zeniks meer zegt.

They take it for granted

Ik denk aan de protesten in Oekraïne. De mensen daar kunnen van onze Europese waarden als vrijheid, democratie, gelijkheid, de rechtsstaat en mensenrechten (en van onze welvaart!) alleen maar dromen. Het is met vrede zoals met gezondheid. Zolang je het hebt merk je er niets van maar zodra je het kwijt bent merk je hoe waardevol het was.

Het is belangrijk om als eenheid op te treden door meer te integreren en te werken aan een Europese identiteit

Vergeleken met China is de EU niet zo groot. Wat kan een land als Nederland dan in zijn eentje voor elkaar krijgen? Wil de EU serieus genomen worden in de wereld dan moet zij wel als eenheid handelen.

Toen ik in het buitenland ging studeren met het Erasmus programma, was ik benieuwd naar andere culturen. Maar ik ontdekte dat veel hetzelfde was. We luisterden naar dezelfde muziek bijvoorbeeld

WAT ALS..

wilders een andere zondebok nam?

of een ander speeltogen

Door met Anna te praten zie ik de EU vanuit een heel ander perspectief. Wel of geen EU, dat is niet de vraag. De EU is een realiteit waartoe wij behoren. En wat de identiteit betreft: ik ben een Nederlander en Europeaan. Het een sluit het ander niet uit, net zoals je voor Ajax kunt zijn en voor het Nederlands elftal.

Als ik aan Anna vraag of ze bang is dat de EU uit elkaar kan vallen, zegt ze:

Ulla is een Finse fotografe. Ze woonde in Brussel in de wijk Schaarbeek, waar veel Turkse immigranten wonen. Nu woont ze in Ankara en ze zegt: In Schaarbeek had ik meer het gevoel dat ik in Turkije was dan hier! Het is hier zo modern!

Ulla in Schaarbeek

Ulla in Ankara

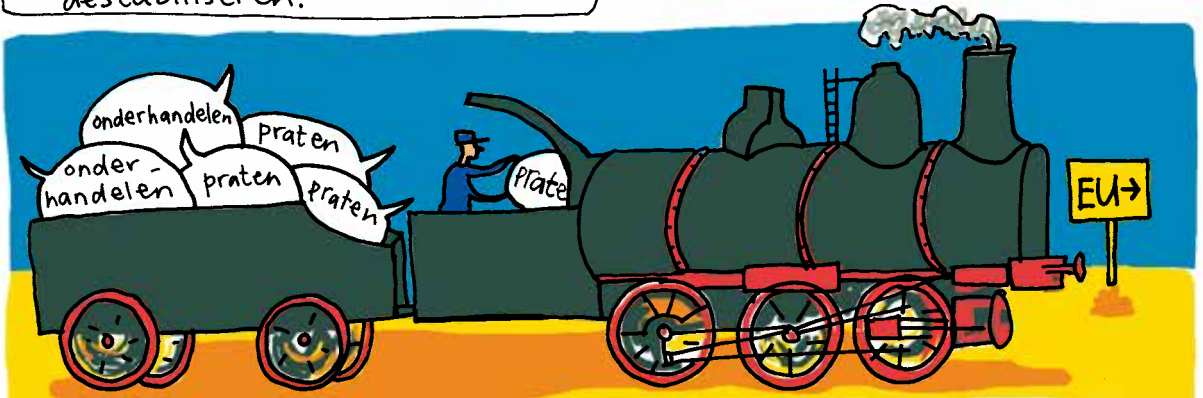
Haar man Pekka is diplomaat. Hij werkt op de Finse ambassade in Ankara en houdt zich onder andere bezig met de toetreding van Turkije tot de EU. Hij heeft tien jaar in Brussel gewerkt. En hij kent Nederland goed. Hij werkte in de jaren negentig in Den Haag. Hij is fan van De Dijk. Op de w.c. hangen cartoons van Peter van Straaten.

Het is een lang proces. De EU verandert en Turkije ook. Beide zijn nog niet klaar voor toetreding, maar het is belangrijk om te blijven onderhandelen. Juist nu er binnenlandse problemen zijn op het gebied van minderheden, rechten, enzovoort, moet er meer onderhandeld worden zodat de trein blijft rijden. Je moet streven naar een win-winsituatie

Afwezigheid van de doodstraf is een voorwaarde voor lidmaatschap van de EU. Om die reden is in 2002 de doodstraf in Turkije afgeschaft.

Turkije heeft een groot economisch potentieel, een bemiddelende rol in het Midden-Oosten en een bemiddelende rol tussen Europa en Azië. De EU moet eerst zelf meer ontwikkelen voor ze een land als Turkije kan opnemen. Turkije is zo groot, het heeft meer inwoners dan Duitsland. Te snelle toetreding zou de EU kunnen destabiliseren.

Europese politici zijn te defensief. Je moet iemand als Wilders niet de agenda laten bepalen, maar zelf met geloofwaardige standpunten komen. Je moet niet benadrukken wat er mis is gegaan in het verleden, maar met een goed plan voor de toekomst komen. Degene die het initiatief neemt bepaalt wat er gaat gebeuren.

Ik ga op zoek naar iemand die initiatief neemt, en kom al gauw terecht bij Bas Eickhout, Europarlementariër en lijsttrekker voor Groen-Links in het Europees Parlement.

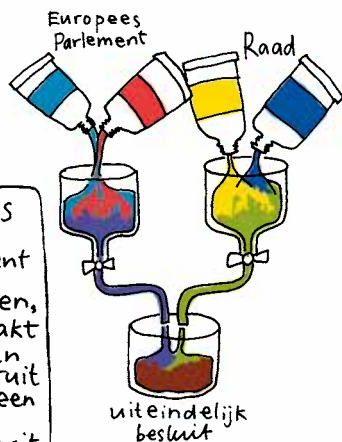

WAT ...het Europees Parlement niet bestond?

Het is belangrijk voor een Europarlementariër om zich te specialiseren. Je moet ergens veel verstand van hebben en hard werken in commissies. Dan kun je invloed hebben in het parlement. Dan word je gevraagd door de Commissie vanwege je kennis van zaken, en word je opgezocht door de media. En dan moet je de boodschap nog goed over weten te brengen.

De EU, dat is modderen. Het parlement maakt compromissen, de Raad maakt compromissen en wat daaruit volgt is weereen compromis. Er worden nooit grote stappen gezet.

Op 22 mei mogen we gaan stemmen voor het Europees Parlement. Voor Nederland zijn er 26 zetels te verdelen van de 751. We mogen alleen Nederlandse kandidaten kiezen.

Europees
Parlement
Straatsburg

Wil je grote veranderingen in Europa, dan zet een stem uitbrengen niet veel zoden aan de dijk. Niet stemmen zet helemaal geen zoden aan de dijk.

Het lijkt me belangrijker om eens over de dijk heen te kijken. Over alle wetgeving die uit Brussel komt, heeft Nederland meebeslist. Het is aan de Nederlandse ministers om daar open en eerlijk over te zijn. Brussel, dat zijn wij ook.

Er wordt in Brussel veel besproken en besloten tijdens het eten. Dat is de cultuur daar. Je kunt dat raar vinden. Je kunt ook meedoen en het je eens goed laten smaken. We lachen om onze landgenoten die met de caravan vol aardappels en pindakaas naar de Franse camping rijden, waar ook alleen maar Nederlanders komen. Nee, wij, de weldenkende Nederlanders, gaan natuurlijk in dat authentieke restaurantje eten! En we bestellen in ons beste Frans, want wij spreken veel talen.

Misschien kunnen we ons ook eens wat meer openstellen voor de Europese politieke en bestuurlijke cultuur, in plaats van in onze 'wat de boer niet kent dat vreet-ie niet'-houding te blijven hangen.

Ik heb makkelijk praten. Mijn persoonlijke situatie is niet slechter geworden door Europese maatregelen of de globalisering. Voor veel mensen is dat wel zo, en het lijkt me logisch dat ze hun heil zoeken bij iemand die hun probleem benoemt. Is het wachten nu op de messias die ook deze mensen een goed perspectief kan bieden binnen de EU zoals die nu is? Tot die komt moeten we het zelf doen. Wie mee doet, bepaalt mede de koers.

Een gedeelde erfenis

De twintigste eeuw was de eeuw waarin de opkomst van de moderne natiestaat tot een grote herschikking en zuivering van de Europese bevolking leidde. Na veel geweld, vooral tegen minderheden, biedt de Europese Unie nu de mogelijkheid om nieuwe tegenstellingen in goede banen te leiden.

Door **Jan Dirk Snel**

Op dinsdag 28 juli 1914, de dag waarop Oostenrijk-Hongarije Servië de oorlog verklaarde, verbleef de vijftientwintigjarige Ludwig Wittgenstein in Wenen. Hij kwam uit Noorwegen, waar hij boven een fjord in Skjolden begonnen was met de bouw van een houten huis. Met zijn vriend David Pinsent had hij afgesproken elkaar op 24 augustus in Londen te ontmoeten voor een gezamenlijke vakantie. Daarna wilde hij vanuit Engeland, waar hij in Cambridge bij Bertrand Russell en G.E. Moore wijsbegeerte studeerde, naar zijn eenzame Noorse hut terugkeren en verder werken aan zijn verhandeling over de grondslagen van de logica.

Het zou anders lopen. Pas in de zomer van 1921 zag Wittgenstein zijn huis in Noorwegen terug en in 1925 zette hij voor het eerst in twaalf jaar voet op Britse bodem. Op vrijdag 7 augustus 1914 meldde hij zich als vrijwilliger bij het Oostenrijks-Hongaarse leger. Duitsland had inmiddels Rusland en Frankrijk de oorlog verklaard en was Luxemburg en België binnengetrokken. Montenegro had Oostenrijk-Hongarije oorlog aangezegd en de dubbelmonarchie had dat de vorige dag jegens Rusland gedaan. De lijst met oorlogsverklaringen zou nog lang doorgaan, maar Wittgenstein wist wat hij deed.

De volgende vier jaar zou Ludwig Wittgenstein aan het oostelijk front tegen Rusland doorbrengen, tot hij

tegen het eind van de oorlog in het zuiden tegen Italië werd ingezet. Terwijl hij tussen de krijgshandelingen door doorwerkte aan zijn *Tractus logico-philosophicus* (1921/2), onderscheidde hij zich door onverschrokkenheid en rust. Hij kreeg diverse onderscheidingen.

Net voor hij in 1918 de laatste hand aan zijn boek legde, hoorde hij dat David Pinsent, die als testpiloot voor het Britse leger werkte, bij een ongeluk was omgekomen. De gehele oorlog hadden ze geprobeerd in contact te blijven. Het verdriet reikte over grenzen heen. Wittgenstein verloor niet alleen zijn 'beste en enige' vriend, een broer pleegde als officier zelfmoord en een andere broer, concertpianist, verloor een arm. Ironisch genoeg vocht Wittgenstein in 1918 in Italië tegen Britse troepen. Op 3 november werd hij krijgsgevangene en pas in augustus 1919 kon hij naar Wenen terugkeren.

Staat en natie

De staat waar hij vier lang zijn beste krachten voor gegeven had, bestond niet meer. Wittgensteins motieven vrijwillig dienst te nemen waren complex, maar zijn diepe verbondenheid is boven twijfel verheven. Terwijl hij in 1914 honderdduizend kronen onder een aantal kunstenaars, onder wie Georg Trakl, Rainer Maria Rilke, Oskar Kokoscha en Adolf Loos, had laten verdelen, schonk hij in 1916 hetzelfde bedrag voor de aanschaf van mortieren. Toch was het keizerlijk-koninklijke Oostenrijk-Hongarije geen nationale staat waar inwoners zich gemakkelijk mee konden vereenzelvigen.

In oktober 1914 noteerde Wittgenstein hoe treurig hij zich voelde over het lot van 'ons ras, het Duitse ras'. De Engelsen konden niet verliezen. 'Maar wij kunnen wel verliezen en als we dit jaar niet verliezen, dan doen we dat het volgend jaar wel. Ik raak vreselijk gedeprimeerd door de gedachte dat ons ras verslagen wordt, want ik voel me helemaal Duitser'. Ook tijdens

de Tweede Wereldoorlog bleef hij zich, inmiddels tot Engelsman genaturaliseerd, met Duitsland verbonden voelen. Oostenrijk-Hongarije kende vele nationaliteiten: Duitsers, Hongaren, diverse Slavische volkeren en anderen.

De Eerste Wereldoorlog markeerde de overgang van een Europa dat voor een aanzienlijk deel uit omvangrijke multi-etnische rijken bestond, naar een orde waarin volkeren eigen staten vormden. Bij het ontstaan van de oorlog vormde de verhouding tussen staat en natie reeds een thema. Welke staat in 1914 de verhoudingen ook verkeerd inschatte, duidelijk is dat het ingewikkelde systeem van bondgenootschappen waarin eer en macht prevaleerden, de achtergrond vormde.

De oude staten ontketenden de oorlog, maar de aanleiding had te maken met de politieke opkomst der volkeren. Gavrilo Prinzip, die op 28 juni in Sarajevo de Oostenrijkse troonopvolger Franz Ferdinand en diens echtgenote doodde, behoorde tot een groep samen-zweersers die autonomie voor Bosnië nastreefden. Het is weinig inzichtelijk de 'korte twintigste eeuw' in 1914 te laten beginnen en in 1991, het uiteenvallen van de Sovjet-Unie, te laten eindigen. De weg naar de natiestaat begon eerder en zou tot de vorming van nieuwe staten in Joegoslavië doorgaan. De twintigste eeuw werd de eeuw van de grote etnische herschikking en zuivering van Europa.

In westelijk en noordelijk Europa waren de voorgaande eeuwen al natiestaten tot stand gekomen, al was Noorwegen recent, in 1905, zelfstandig geworden en zou Ierland dat pas in 1922 worden. Duitsland en Italië hadden zich in de loop van de negentiende eeuw tot nationale staten, gebaseerd op een gedeelde taal en cultuur, ontwikkeld. In het zuidoosten waren Griekenland, Roemenië, Servië, Montenegro, Bulgarije en als laatste Albanië tot stand gekomen. Het Ottomaanse Rijk, evenals Oostenrijk-Hongarije en

De twintigste eeuw werd de eeuw van de grote etnische herschikking en zuivering van Europa

/

Rusland een multiculturele staat, was in een lang proces van machtsverval verwickeld. In 1908 annexeerde Oostenrijk-Hongarije Bosnië-Herzegovina, sinds 1878 in beheer, en in 1912-1913 verdeelden de Balkanstaten de rest van de Ottomaanse buit.

Een Europese ervaring

Het is niet moeilijk de Eerste Wereldoorlog, die tot de Tweede Wereldoorlog, de Koude Oorlog en de Joegoslavische oorlogen leidde, als een gezamenlijke Europese ervaring te zien. De wens oorlogen te voorkomen door de belangrijkste benodigdheden onder supranationaal toezicht te stellen vormde op 9 mei 1950 de achtergrond van het voorstel van de Franse minister van buitenlandse zaken Robert Schuman voor de oprichting van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS, 1952). Vanuit deze succesvolle samenwerking groeide de Europese Unie uit tot inmiddels 28 staten.

Bijna al die staten of hun voorlopers waren bij de Eerste Wereldoorlog betrokken. Alleen Zweden, Denemarken, Nederland en Spanje zouden tot het eind van de oorlog hun neutraliteit bewaren, al werden zelfs zij door de duikbotenoorlog en schaarste getroffen. Op zich lijkt de indeling eenvoudig. Duitsland en Oostenrijk-Hongarije in het midden van het continent, streken samen met Turkije, waaraan Rusland oktober 1914 de oorlog verklaarde, en Bulgarije, dat in oktober 1915 Servië de oorlog verklaarde, tegen de overgrote meerderheid van staten in het westen, oosten en zuiden. Maar in 1914 waren er nog veel minder staten dan nu.

Negen ervan bestaan nog. De verliezers Duitsland en Bulgarije werden na de oorlog verkleind. Bij de 'overwinnaars' behielden Luxemburg en Portugal hun grenzen. België, Frankrijk, Griekenland, Italië en Roemenië verkregen, symbolisch of substantieel, gebiedsuitbreiding. Vier van de huidige lidstaten

behoorden nog tot het Britse rijk. Het Verenigd Koninkrijk bestond uit Groot-Brittannië en Ierland en ook Cyprus en Malta vielen onder Britse heerschappij. Vijf van de huidige lidstaten zouden losgemaakt worden uit het Russische rijk: Finland, Estland, Letland, Litouwen en Polen, waar ook Duits en Oostenrijks gebied bij kwam. De huidige EU-lidstaten Hongarije, Kroatië, Oostenrijk, Slovenië, Slowakije en Tsjechië komen voort uit de dubbelmonarchie.

De weg naar de huidige toestand verliep uiteraard grilliger. De Baltische staten verloren hun zelfstandigheid in 1940 en herkregen die pas in 1991. Polen schoof op naar het westen en andere staten maakten zich pas in de jaren negentig los uit het West-Slavische Tsjecho-Slowakije en het Zuid-Slavische Joegoslavië. Tussen Duitsland en Italië in het westen en Rusland en Turkije in het oosten was na de Grote Oorlog een band van dertien staten gevormd.

Niet toevallig heette de internationale organisatie die in Versailles werd opgericht, de Volkenbond en niet de Statenbond. Het nationaliteitsprincipe en het zelfbeschikkingsrecht vormden een belangrijk motief in het veertienpuntenplan van de Amerikaanse president Woodrow Wilson, waarin hij de oprichting van een 'general association of nations' voorstelde.

Minderheden

De natiestaat was voor veel minderheden in Midden-Europa een oplossing, maar tegelijk een probleem, vaak voor dezelfde minderheden en vooral ook voor andere minderheden, waaronder met name de Joden, een bevolkingsgroep die min of meer vergelijkbaar was met bijvoorbeeld Polen of Roethenen. Omdat verschillende volkeren dezelfde gebieden bewoonden, was het onmogelijk bevredigende grenzen te trekken, waarbij dan nog machtspolitieke overwegingen kwamen. De onderhandelaars in Versailles, met name de Franse premier Georges Clemenceau, hadden niet zoveel op

met een nauwgezette uitwerking van Wilsons idealistische uitgangspunten. Terwijl aanvankelijk vrijwel iedereen tot een minderheid behoorde, werd de spanning tussen nieuwe meerderheden en minderheden nu een kwestie.

Na de Eerste Wereldoorlog bestond ongeveer een derde van de bevolking van de nieuwe staten uit minderheden. Leden van de voormalige overheersende volkeren vormden vrijwel de helft: ruim elf miljoen Duitsers en Oostenrijkers en meer dan drie miljoen Hongaren. Een kwart van hen vertrok naar het nu verkleinde 'vaderland'.

Vlucht en verdrijving

Al tijdens de Balkanoorlogen waren zo'n drie miljoen mensen van huis en haard verdreven. Tussen 1922 en 1928 wisselden Griekenland en Turkije grote groepen uit, waarbij godsdienst en niet taal het criterium vormde: zo'n 1,3 miljoen orthodoxe christenen moesten naar Griekenland vertrekken, ongeveer 400 duizend moslims werden naar Turkije uitgewezen. Al met al verhuisden in de jaren tien en twintig zo'n zeven miljoen Europeanen, vaak gedwongen, vanuit hun oude woongebied naar een staat die hun beter gezind was, maar waarvan ze zelfs de taal soms niet spraken.

De Tweede Wereldoorlog bracht nog veel grotere vluchtelingenstromen op gang. In de loop van de eeuw zou het aantal gezuiverde en verdreven Europeanen tot ongeveer veertig miljoen oplopen. Ongeveer negen miljoen zouden de dood vinden, als men daaronder ook de ongeveer 5,5 of 6 miljoen Joden rekent die in de Shoah vermoord werden. Daarbij moet wel bedacht worden dat dat het biologische racisme van de nazi's een geheel andere, gruwelijke dimensie toevoegde.

De volkerenkaart van Europa is in de afgelopen eeuw sterk veranderd. De meeste landen vertonen nu een sterke nationale homogeniteit, maar die is voor een groot deel door oorlogshandelingen en geweld

tot stand gebracht. Het gewelddadig uiteenvallen van Joegoslavië rondde de vorming van nationale staten tijdens de voorgaande eeuw af.

Politieke modernisering

Die oorlog maakt meteen ook duidelijk dat het niet ging om het opleven van een verondersteld eeuwenoud Herderiaans nationalisme dat na de val van het communisme eindelijk zijn kans greep, maar om de machtssociologische logica die inherent is aan politieke modernisering. Natuurlijk bestonden er vaak langdurige onderhuidse spanningen, maar beslissend is dat een democratische staat in hoge mate uitgaat van een homogene natiestaat.

Een moderne staat die noodzakelijkerwijs veel taken op zich neemt, vereist een bevolking die zich ermee kan identificeren en waarvan de leden onderling een zekere solidariteit voelen. Democratie betekent dat de gehele volwassen bevolking bij machtsvorming betrokken is, maar ze vereist ook dat de meerderheid oog heeft voor de rechten van minderheden en dat die vertrouwen in haar stellen. Dat lukt alleen bij voldoende overeenstemming. De Noord- en West-Europese natiestaten konden eeuwen aan eenheid werken voor ze parlementaire democratieën werden. In Midden-Europa moest dat proces zich in korte tijd voltrekken.

Alle staten in Midden-Europa begonnen na de Eerste Wereldoorlog als parlementaire democratieën, maar al spoedig werden ze door autoritaire regimes vervangen. In 1926 vestigde Józef Piłsudski een dictatuur in Polen en pleegde Antanas Smetona een staatsgreep in Litouwen. In 1929 vestigde Alexander een koninklijke dictatuur in Joegoslavië en in de jaren dertig zou in het grootste deel van Europa, oost en west, de democratische rechtstaat verdwijnen. Finland en Tsjechoslowakije bleven een parlementaire democratie, maar juist dat laatste land zou in 1938 ten prooi vallen aan het imperiale streven van nazi-Duitsland.

/

De meeste landen vertonen nu een sterke nationale homogeniteit, maar die is voor een groot deel door oorlogshandelingen en geweld tot stand gebracht

Democratie werd eerder als een probleem dan als een oplossing gezien. De voorwaarden voor het goed functioneren ervan ontbraken dikwijls. Pas na de Tweede Wereldoorlog en de val van het communisme zou de democratie algemeen als de ideale staatsvorm omhelsd worden, maar toen hadden oorlog en dictatuur dan ook de juiste uitgangscondities gecreëerd.

Vervreemding

Tijdens de Eerste Wereldoorlog was Ludwig Wittgenstein langere tijd gelegerd in het Moravische Olmütz (Olomouc). Daar trok hij op met een groep vrienden, vaak van joodse huize, die volkomen geworteld waren in de Duitse elitecultuur, met Goethe en Mörike, Mozart en Brahms. Een van Wittgensteins vrienden speelde Bach op het orgel van de plaatselijke synagoge. In zijn aantekeningen klaagde Wittgenstein vaak over het gebrek aan beschaving van zijn medesoldaten. Dat zal veel met verschil in stand en opleiding te maken hebben gehad, maar men kan zich niet aan de indruk onttrekken dat ook nationale verschillen een rol speelden.

Die oude Duitse elitecultuur was na de vorming van de nieuwe grenzen ineens van het hart, Wenen, afgesneden. Wittgensteins vriend Paul Engelmann aanvaardde zijn nieuwe Tsjecho-Slowaakse burgerschap met tegenzin. Zijn geboortestad lag nu in een hem vreemde staat. In 1934 emigreerde hij naar Palestina. Omdat Tsjecho-Slowakije democratisch goed functioneerde, nam het ressentiment van de Duitse en Hongaarse minderheden wel af, maar na twee decennia hadden ze zich nog niet echt met de nieuwe staat verzoend. President Tomáš Masaryk had voorzegd dat daar vijftig jaar voor nodig zou zijn en die kans kreeg het land niet.

De Volkenbond had diverse minderheden specifieke minderheidsrechten toegekend, maar die waren niet bedoeld om ze oneindig te laten voortbestaan,

maar om ze op den duur in de nieuwe staten te integreren. De nieuwe natiestaten voelden zich vernederd, omdat de minderheidsrechten niet generiek voor alle leden van de Volkenbond golden, maar specifiek voor hen vastgesteld waren. Als ze gerespecteerd werden, behielden de minderheden hun distantie. Als ze dat niet werden, riep dat verzet op. Het was hetzelfde dilemma waarmee Oostenrijk-Hongarije te kampen had gehad. Oostenrijk had de minderheden veel vrijheden geschonken, maar dat had tot gevolg gehad dat de minderheden hun eigen weg gingen en zich steeds minder met de staat identificeerden. Hongarije had daarentegen een strenge magyarisatiepolitiek doorgevoerd, maar ook die riep uiteraard verzet op.

Conflict

Als een staat een eenheid vormt, vormt democratie een systeem dat de overheid in staat stelt veel van haar burgers te vragen, omdat ze die ook veel te bieden heeft. Maar omdat democratie het doelmatigst werkt als *demos*, het volk in politieke zin, en *ethnos*, het volk in etnische zin, in hoge mate samenvallen, is democratisering en politieke modernisering dikwijls een gevaarlijk proces, dat gemakkelijk tot uitsluiting en verdrijving kan leiden. De strijd is geen uitkomst van een nationalistische ideologie, die na lang sudderen tot uitvoering wordt gebracht. Het is eerder omgekeerd: nationalistische oprispingen zijn uitingen van het conflict tussen groepen dat zich vaak plotseling aandient.

Nationalisme is eerder functioneel dan dat het een zelfstandige kracht met een lange geschiedenis is. Als er eenmaal oorlog is, dient zich de vraag aan aan welke kant mensen staan, een vraag die in een tijd van vrede vaak nauwelijks aan de orde is. Dat was ook de les van het uiteenvallen van Joegoslavië. De aanleiding voor de Eerste Wereldoorlog werd gevormd door de zeggenschap over Bosnië-Herzegovina, dat tot het

Ottomaanse Rijk had behoord. Tijdens de negentiende eeuw hadden de Europese koloniale machten het Noord-Afrikaanse deel van dat rijk al bezet en tijdens en na de Eerste Wereldoorlog deden ze dat met de niet-Turkse gebieden in het Midden-Oosten. Veel van die staten hebben zich sindsdien nog niet tot evenwichtige natiestaten weten te ontwikkelen, terwijl dat wel de voorwaarde voor de vestiging van een reguliere democratie is. Ook daar zien we hoe pogingen democratie te vestigen minderheden in het nauw brengt.

Europa

De problematiek van de natiestaat herbergt een belangrijke les voor de Europese Unie. De EU laat ook zien dat juist minderheden zich vaak veilig voelen binnen het grotere verband. Zonder de EU zou België nooit zover uiteen kunnen vallen en zou Schotland niet van zelfstandigheid kunnen dromen. Men kan het beste van twee werelden combineren: meer zelfstandigheid, terwijl de verbondenheid blijft.

Maar tegelijk zien we dat de EU in oude homogene natiestaten vaak wantrouwen oproept. Zodra men de EU als een superstaat gaat zien, gaat men zich in het grote verband een soort minderheid voelen. De EU wordt dan een beetje wat de grote oude rijken voor de opkomende volkeren waren. Nu Europa weer multicultureler wordt, kan het een veilig verband bieden, maar het doet er goed aan niet op een superstaat te gaan lijken omdat dan alle nadelen van de oude verdeelde rijken weer naar boven komen. De EU zal creatief een eigen vorm moeten ontwikkelen die anders is dan die van traditionele staten, juist om zo een zekere mate van identificatie onder de nationale bevolkingen te creëren.

De Europese Unie is een poging om politieke, economische en maatschappelijke modernisering op een vreedzame wijze door te voeren. Wittgenstein leefde voor 1914 in een internationale Europese wereld

waarin grenzen eenvoudig overschreden werden. Na een eeuw van strijd en de vestiging van de natiestaat als norm is die wereld enigszins teruggekeerd. Maar zolang mensen en volkeren verschillen blijven waarnemen, blijft het evenwicht precair.

Verlies en creativiteit

De twintigste eeuw was de eeuw waarin de onvermijdelijke opkomst van de moderne natiestaat tot een grote herschikking en zuivering van de Europese bevolking leidde. De bevolking van Vilnius werd na de Tweede Wereldoorlog vervangen. Thessaloníki is nu Grieks, ooit was het een mengelmoeis van nationaliteiten, met grote aantallen moslims en joden. Ook zonder de Eerste Wereldoorlog zou dat proces waarschijnlijk wel doorgegaan zijn, maar het blijft gissen hoe vreedzaam het dan had kunnen verlopen. De oplossing van het probleem van de natiestaat, dat van de minderheden, is vaak meer door geweld tot stand gebracht dan door redelijke regelingen. Het oude probleem van staten en hun onderlinge machtsverhoudingen is voorlopig door vreedzame samenwerking opgelost. De taak van de Europese Unie is nu om de nieuwe tegenstellingen tussen volkeren die zich daarbij kunnen aandienen, evenwichtig in goede banen te leiden.

Ook al behoorden vanuit machtspolitiek oogpunt de meeste huidige Europese staten tot de 'overwinnaars' van de Eerste Wereldoorlog, dergelijke overwinningen zijn na een eeuw volstrekt futiel geworden. Als men denkt aan de oorlog die daarna volgde en aan de vele gesneuvelden en verdrevenen, behoorde vrijwel geheel Europa tot de verliezers. Het is altijd nog dat verlies dat aanspoort om een vreedzame orde in stand te houden en op creatieve wijze vorm te geven.

/

HET GEKKENHUIS (OUD LIEDE) (NIEUWE WJS)

Satirische kaart van Europa / Louis Raemaekers 191X
 © Amsterdam University Library

Literatuur

Brian McGuinness, *Young Ludwig. Wittgenstein's Life 1889-1921*, Oxford 1988/2005.

Ray Monk, *Ludwig Wittgenstein. De biografie*, Amsterdam 2003.

Pieter H. van der Plank, *Etnische zuivering in Midden-Europa. Natievorming en*

staatsburgerschap in de XXe eeuw, Leeuwarden 2004.

Mark Mazower, *Duister Continent. Europa in de twintigste eeuw*, Amsterdam/Antwerpen 2001.

Michael Mann, *The Dark Side of Democracy. Explaining Ethnic Cleansing*, Cambridge 2005.

Buren in Europa

Sinds Fidesz in Hongarije aan de macht is, staat de verhouding tussen de buurlanden Oostenrijk en Hongarije onder druk. Dat het bewind van deze nationalistische conservatieven zo weinig kritiek uit Oostenrijk krijgt, komt mede door de eeuwenlange verbondenheid tussen beide landen.

Door **Gerhard Jordan**

Bijna een half millennium vormden Oostenrijk en Hongarije een scheidslijn tussen West- en Oost-Europa. Hier bevond zich van de zestiende tot het einde van de negentiende eeuw de grens met het Osmaanse Rijk. Hier brak in 1956 de eerste – neergeslagen – revolutie in een van de landen van het Sovjet-imperium uit en hier werd het IJzeren Gordijn, dat Europa meer dan veertig jaar verdeeld had, voor het eerst doorbroken. En, niet onbelangrijk, hier werden na de val van de Berlijnse muur ook de eerste stappen gezet naar de uitbreiding van de Europese Unie in 1995 (enkele neutrale landen) en 2004 (de eerste postcommunistische landen).

Gedurende de hele twintigste eeuw was de verhouding tussen Oostenrijk en Hongarije 'voorbeeldig'. Maar sinds de rechts-conservatieve Fidesz partij van Viktor Orbán in 2010 de verkiezingen in Hongarije won, zijn de relaties verstoord. Eén krantenartikel maakt dit direct duidelijk. De *Kronenzeitung*, het grootste dagblad van Oostenrijk, kopte op 7 februari 2014: "200 Oostenrijkse boeren verliezen hun akkers in Hongarije!"

Dankzij een ruime tweederde meerderheid in het parlement kan Fidesz naar eigen goeddunken de grondwet veranderen. Het benut deze mogelijkheid om zijn macht uit te bouwen en de eigen ideologie aan de samenleving op te leggen door middel van de benoeming van Fidesz-getrouwen op alle publieke posten, de controle van de media, het opheffen van de scheiding

der machten en de onafhankelijkheid van het constitutionele hof, het verdringen van vertegenwoordigers van een (links) liberaal gedachtegoed uit het culturele leven, het terugdringen van de autonomie van scholen en gemeentes, enzovoort. Hierbij bedient Fidesz zich graag van uitdrukkingen als 'nationaal-conservatieve revolutie', 'onafhankelijkheidsstrijd' tegen 'multinationals, financiële markten, het dictaat uit Brussel, de liberale mainstream' enzovoort. Zo wordt aan de opbouw van een vijandbeeld gewerkt.

Een beladen verhouding

Behalve het al genoemde conflict (sinds mei 2014 kunnen pachtverdragen van buitenlandse boeren in Hongarije elk moment worden opgezegd, het land wordt door een nationaal fonds overgenomen en herverdeeld, voornamelijk onder de aanhang van Fidesz) waren er ook aanvaringen over het voortijdig aflossen van particuliere leningen in vreemde valuta op kosten van de (voornamelijk Oostenrijkse) banken in Hongarije en over de aanslagen tegen de in 1956 uit Hongarije naar Oostenrijk geëmigreerde journalist en publicist Paul Lendvai, die vanwege zijn kritiek op de regering Orbán door Fidesz-trouwe media als landverrader en zelfs als communistische spion werd weggezet.

Dat de spanningen niet nog erger zijn, heeft de Hongaarse regering vooral aan de conservatieve Oostenrijkse partij, de ÖVP, te danken, die haar 'zusterpartij' Fidesz geen schade wil berokkenen. Wolfgang Schüssel, van 2000 tot 2007 Bondskanselier namens de ÖVP in een omstreden coalitie met de rechts-populistische FPÖ, sprak in mei 2012 zelfs lovend over de politieke koers van Orbán als "een nieuwe, moderne en bedachtzame vorm van patriotisme". Fidesz zou, in tegenstelling tot sommige critici, de democratie niet in gevaar brengen.

Opstandig

Duizend jaar geleden was de relatie tussen Oostenrijk en Hongarije nog krijgszuchtig: de grensprovincie 'Ostarrichi', geregeerd door de Beierse Babenbergers, was er in de tiende en de elfde eeuw vooral mee bezig de Magyaren terug te dringen, die vanaf 907 almaar verder tot aan de rivier de Ens waren opgerukt. Uiteindelijk werd de rivier de Leitha tot in de twintigste eeuw de grens. Nadat de Turken in 1526 delen van Hongarije hadden veroverd, beveiligden de Habsburgers het Westen en Noorden van het land en gingen de strijd aan met de Hongaarse vorsten, die doorgaans in Transsylvanië zetelden. Verschillende keren – in 1605, 1620 (aan het begin van de Dertigjarige Oorlog), 1683 (als bondgenoot van het Osmaanse leger) en 1704 (in een bevrijdingsstrijd) – stoten de Hongaren bijna tot aan Wenen door. Hierdoor ontstond het beeld van het 'opstandige' Hongarije. In 1848/1849 ontstond opnieuw een vergelijkbare situatie, maar dit keer sympathiseerde het door revolutionairen bezette Wenen met de Hongaarse revolutionairen en werkte het zelfs met ze samen tegen de Habsburgers. De reactionairen rond de keizer maakten tenslotte aan beide revoluties een einde en Hongarije beleefde opnieuw jaren van onderdrukking.

Eén van de Hongaarse hervormers was graaf István Széchenyi (1791-1860). Hij droeg veel bij aan de modernisering van zijn land. Na 1848 leed hij in toenemende mate aan depressies en zenuwinzinkingen en verbleef in een psychiatrische kliniek in Döbling bij Wenen (inmiddels een stadsdeel). Toen hij in 1859 in Londen een boek met scherpe kritiek op het Oostenrijkse neo-absolutisme publiceerde, dreef het Oostenrijkse overheidsapparaat hem tot zelfmoord.

Rampspoed

Door verschillende militaire nederlagen was de keizer tenslotte gedwongen met Hongarije een politiek compromis te sluiten. In 1867 ontstond zo de Oostenrijks-

Hongaarse 'k. en k.' (koning en keizer) dubbel-monarchie. De Oostenrijkse keizer werd tot koning van Hongarije gekroond en het Hongaarse deel van het Rijk kreeg een eigen regering. Alleen de buitenlandse en militaire politiek waren gemeenschappelijk. Er volgde een bloeiperiode van veertig jaar, al waren er ook steeds weer crises door het toenemende nationalisme onder de verschillende volken in deze poly-etnische staat. Als gevolg van deze gemeenschappelijke tijd kregen Oostenrijk en Hongarije in de twintigste eeuw ook met gezamenlijke rampspoed te maken:

1914: Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, die de Hongaarse minister-president István Tisza vergeefs probeerde te verhinderen, met miljoenen slachtoffers.

1918: De ineenstorting en het verval van de dubbel-monarchie. Er ontstaan twee kleine staten uit de ooit in Europa zo toonaangevende naties. Miljoenen Hongaren leven na het verdrag van Trianon (1920) buiten de vroegere landsgrenzen. Dit trauma bepaalt nog altijd de Hongaarse politiek.

Interbellum: Na het neerslaan van de Radenrepubliek in 1919 vestigt zich in Hongarije het reactionaire regime van Miklós Horthy. In Oostenrijk grijpt het klerikale austro-fascisme in 1934 de macht.

1938-1945: De *Anschluss* van Oostenrijk bij nazi-Duitsland en het verbond van Hongarije met Hitler (met wiens hulp het de verloren gebieden wil terugveroveren) leiden tot een catastrofe. Vrijwel de gehele joodse bevolking wordt verdreven of vermoord. Alleen in Boedapest kan een deel worden gered.

Na 1945: De Sovjettroepen blijven tot 1955 in het oosten van Oostenrijk, in Hongarije tot 1991. Na het neerslaan van de revolutie in 1956 is er een enorme bereidheid onder de Oostenrijkse bevolking om de bijna tweehonderdduizend vluchtelingen uit Hongarije op te vangen. Tot op de dag van vandaag is deze gebeurtenis sterk verankerd in het collectieve bewustzijn van de oudere generatie.

Ideale buren

Door de bijzondere geopolitieke situatie kreeg de relatie tussen Oostenrijk en Hongarije een speciale betekenis voor Europa. Terwijl de rest van het continent in twee blokken was opgedeeld, was het 'Ijzeren Gordijn' hier minder dicht en minder tastbaar aanwezig. Tussen het neutrale Oostenrijk onder de socialistische Bondskanselier Bruno Kreisky (1970-1983) en het zich stap voor stap openende Hongarije onder János Kádár bestond een vriendelijke verstandhouding. Er werd zelfs schertsend van een tweede 'k en k' tijdperk gesproken. Vanaf 1980 konden Oostenrijkers zonder visum naar Hongarije reizen, met als gevolg een razendsnelle ontwikkeling van het toerisme en de economische relaties.

In de Oostenrijkse publieke opinie ontstond vooral in de jaren vijftig een positief clichébeeld van Hongarije, inclusief een nostalgische idealisering van de tijd van de dubbelmonarchie. Tot op de dag van vandaag zijn de Hongaren de lievelingsburen van de Oostenrijkers. Voor hen geen minachtende scheldwoorden en geen ressentiment over hun immigratie naar Oostenrijk, in tegenstelling tot nieuwkomers uit andere postsocialistische landen.

In de zomer van 1989 werd de grens tussen Oostenrijk en Hongarije een van de centrale plekken bij het stap voor stap uit de weg ruimen van het Ijzeren Gordijn. Hier trokken, enkele maanden voor de val van de Berlijnse muur, de eerste DDR-burgers de grens over naar het Westen.

Ook als het gaat om maatschappelijke initiatieven en de milieubeweging bestaat er een lange traditie van samenwerking tussen beide landen: Oostenrijkse natuurbeschermers en milieuactivisten, die in 1984/1985 de bouw van een energiecentrale in de Donau bij Hainburg wisten te verhinderen, ondersteunden daarna Hongaarse tegenstanders van de

energiecentrale Nagymaros. De laatste jaren wordt er samengewerkt bij grensoverschrijdende thema's als vervuiling van de rivier de Rába of bij het verzet tegen een geplande vuilverbrandingsinstallatie voor giftige stoffen in het plaatsje Heiligenkreuz bij de Hongaarse grens.

In Wenen organiseren de Groenen sinds 2005 elk jaar een *Central European Round Table*, waar vooral ervaringen op het niveau van de lokale politiek worden uitgewisseld. De Hongaarse Groenen zijn met grote regelmaat aanwezig. Sinds 2013 bestaat er een rood-groene samenwerking tussen de wijken Döbling van Wenen en Kispest van Boedapest, die begon met een bijeenkomst over de eerder genoemde Hongaarse hervormer István Széchenyi. En sinds de 'conservatieve omwenteling' in Hongarije in 2010 vinden in Wenen regelmatig solidariteitsbijeenkomsten met de Hongaarse civiele samenleving plaats.

Mensenrechten

Al vaak in de geschiedenis werden de gebeurtenissen uit de Europese politiek in Oostenrijk en Hongarije in het klein weerspiegeld. Dat is ook nu weer het geval.

Hongarije maakt duidelijk dat de Europese Unie tandeloos is wat betreft schending van mensenrechten door haar lidstaten. Er worden mooie redes gehouden over de 'rechtsstaat' en over 'Europese waarden' en nieuwe kandidaten die tot de Unie willen toetreden worden hierop aangesproken. Maar als een land eenmaal EU lid is, zijn er eigenlijk geen mogelijkheden meer om effectief in te grijpen. Landen waar het functioneren van de democratie te wensen over laat, maken zelfs gebruik van de voorzichtige kritiek van de EU om zich verder in te graven en nationalistische afweerreacties tegen de EU op te wekken. Deze houding was tijdens de ÖVP-FPÖ regering in 2000 ook in Oostenrijk bespeurbaar.

Dat Orbáns partij Fidesz zo weinig kritiek krijgt,

komt zoals gezegd deels doordat de partij deel uitmaakt van de familie van conservatieve partijen. Maar ook de internationale bezoeken van de sociaaldemocratische Oostenrijkse Bondskanselier Werner Faymann laten zien dat mensenrechten voor hem geen prioriteit hebben in de buitenlandse politiek. Hij ging niet naar de begrafenis van Mandela in Zuid-Afrika, maar bezocht wel de 'Poetinspelen' in Sotschi.

Kritiek is ook moeilijk door de 'zwarte bladzijdes' uit het verleden. In Oostenrijk waren er decennia van heftige conflicten nodig voor officieel werd toegegeven dat het land destijds zelf heeft bijgedragen aan de vernietiging van de joden. Tot die tijd werd Oostenrijk gepresenteerd als het 'eerste slachtoffer van Hitler'. De jubelende massa's op het Heldenplein in Wenen in maart 1938 werden verdrongen. Voormalige nazi's namen tot in de jaren tachtig belangrijke posities in de samenleving in en slechts weinig daders werden gestraft. De FPÖ (en zijn voorloper de VdU) kon daardoor ongehinderd als verzamelpaats voor oud-nazi's fungeren, gold als democratische partij en nam zelfs twee keer aan de regering deel.

De omgang van de regering Orbán met het jaar 1944 vertoont een vergelijkbaar patroon. De mythe dat Hongarije slachtoffer was van de Duitse bezetter, wordt steeds gereproduceerd. Hierbij wordt genegeerd dat plaatselijke fascistische en de Hongaarse nationaal-socialistische Pfeilkreuzler partij aan de massamoord onder de joden meewerkten. Dit leidde er bijvoorbeeld toe dat de joodse organisaties weigeren aan de officiële herdenking van de Holocaust in 2014 mee te doen. In de huidige geschiedsopvatting wordt het autoritaire regime van Miklós Horthy (1920-1944) meer en meer geïdealiseerd. Deze periode werd gekenmerkt door terreur tegen links, het neerslaan van de Radenrepubliek, reactionaire binnenlandse politiek, wetten tegen joden en het streven naar het terugkrijgen van de in 1920 ver-

loren gebieden. Viktor Orbán bewijst lippendienst aan dit territoriale revisionisme, maar de rechtsextreme partij Jobbik zet zich openlijk en agressief voor dit ideaal in.

Je kunt dan ook concluderen dat de sterke vertegenwoordiging van rechts en extreemrechts in zowel Oostenrijk als Hongarije ook een gevolg is van de gebrekkige verwerking van het verleden.

We kunnen slechts hopen dat in Hongarije op middellange termijn weer die maatschappelijke stroming aan macht weet te winnen, die al sinds de stichter koning István de eerste bestaat en die open staat voor invloeden van buiten. Bovendien ontwikkelt de EU hopelijk instrumenten om de criteria van Kopenhagen over rechtsstatelijkheid regelmatig te controleren en af te dwingen, ook bij de volledige lidstaten van de Unie. Want democratische spelregels en rechtszekerheid zijn minstens zo belangrijk als het economische concurrentievermogen, schuldenlimieten en groeiprognozes.

/

Uit het Duits door Erica Meijers

Bronnen

István Széchenyi, <i>Ein Blick auf den anonymen "Rückblick" ... Von einem Ungarn</i> , London 1859.	<i>Jahrtausend Sieger in Niederlagen</i> , München 1999.
József Galántai, <i>Die Österreichisch-Ungarische Monarchie und der Weltkrieg</i> , Budapest 1979.	László Kontler, <i>Millennium in Central Europe. A History of Hungary</i> , Budapest 1999.
Péter Hanák (red.), <i>Die Geschichte Ungarns von den Anfängen bis zur Gegenwart</i> , Essen/Budapest 1988.	István György Tóth (red.), <i>Geschichte Ungarns</i> , Budapest 2005.
Johann Szegö, <i>Ungarisches Wien. Eine rotweißgrüne Spurensuche</i> , Wien 1998.	Ibolya Murber, Zoltán Fónagy, <i>Die Ungarische Revolution und Österreich</i> , Wien 2006.
Paul Lendvai, <i>Die Ungarn. Ein</i>	www.greeningthecities.wordpress.com/central-european-round-table/
	www.pestertloyd.net

Een gevecht om herinneringen

In Polen staat de geschiedschrijving in het teken van het zo vaak gefrustreerde verlangen naar vrijheid en onafhankelijkheid. Elf november 1918 wordt er niet herdacht als het einde van de Eerste Wereldoorlog, maar als de dag dat Polen eindelijk weer onafhankelijk werd. Eén Europese visie op de Eerste Wereldoorlog is daarom niet mogelijk. In plaats van het verleden te reduceren tot een nationalistisch verhaal, moeten zowel Polen als Europa zich bewust worden van de complexiteit van haar geschiedenissen.

Door **Bartłomiej Kozek**

Lopend door mijn geboorteplaats Przemyśl in de regio Galicië in het zuidoosten van Polen, voel ik het verleden overal om me heen. Grote delen van dit stadje nabij de grens met de Oekraïne herinneren aan de ‘gouden eeuw’, de tijd rond 1900. Het na de Tweede Wereldoorlog herbouwde stadje heeft een nostalgische hang naar de glorie tijden van voor de onafhankelijkheid van Polen. Daarin staat het in het hedendaagse Polen tamelijk alleen.

Het zichtbare symbool van deze nostalgie is het Fort van Przemyśl – een militaire vesting die in de tweede helft van de negentiende eeuw door de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie werd gebouwd. De vesting was bedoeld om het land te beschermen tegen een potentiële invasie vanuit het Russische Rijk, ook tijdens de Eerste Wereldoorlog. De omvang was enorm: het fort was na Antwerpen en Verdun het grootste in Europa. Door hevige gevechten veranderde het in een ruïne. De Oostenrijks-Hongaarse troepen die de stad verdedigden, bleven het fort op tijdens de tweede Russische aanval in 1914/1915. De overblijfselen ervan zijn een van de grootste toeristische attracties van Przemyśl. Het is de trots van de inwoners van de stad, die te kampen hebben met een tekort aan banen en hoge werkloosheidscijfers (17,7 procent in november 2013).

Al even trots is men in Przemyśl op het zorgvuldig gerestaureerde centraal station van de stad uit de tijd van het Habsburgse Rijk en op het feit dat de ‘brave soldaat Schwejk’, de hoofdpersoon uit de beroemde roman die de Tsjechische schrijver Jaroslav Hasek vlak na de Eerste Wereldoorlog schreef, een tijd in de gevangenis van Przemyśl doorbracht. Wie wil kan zijn sporen door de hele stad volgen met behulp van wegwijzers waarop zijn beeltenis staat.

Rouwdag

Waarom dit verhaal over Przemyśl? Met zijn aandacht

voor de periode voor de Poolse onafhankelijkheid, vormt het Galicische stadje een tegenbeeld voor de manier waarop Polen de Eerste Wereldoorlog herdenkt. Het land zal niet uitgebreid deelnemen aan de herdenkingen door heel Europa. Waarom? Het eenvoudigste antwoord hierop is het feit dat Polen tot 1918 geen onafhankelijk land was. Elf november wordt niet gevierd als de dag van het staakt het vuren aan het Westelijk front, maar als de dag van de Poolse onafhankelijkheid. Het is daarom geen dag van rouw en gedenken van wat het militarisme en imperialisme hebben aangericht, maar als de dag dat Polen – althans symbolisch – op het wereldtoneel terugkeerde als onafhankelijke staat. Iedereen die een verband wil leggen tussen deze twee gebeurtenissen stuit op scepsis of regelrechte afkeuring. Toen bijvoorbeeld de socioloog Maciej Gdula, op de website van het linkse tijdschrift *Krytyka Polityczna* (Politieke Kritiek) over de noodzaak schreef om het bredere verband van de Poolse onafhankelijkheid in 1918 in herinnering te brengen – een Europees bloedbad dat de voorwaarden schiep voor een volgende wereldoorlog twintig jaar later – kreeg hij te horen dat hij van de dag van de Poolse onafhankelijkheid een nationale rouwdag wilde maken.

Deze weerzin tegen een genuanceerde blik op het verleden is niet verrassend, gezien de manier waarop de geschiedenis gestalte heeft gekregen in het officiële, publieke discours (het curriculum van scholen, verhalen in de media of musea). De hedendaagse Poolse geschiedschrijving wordt gekenmerkt door herinneringen aan mislukte pogingen om de onafhankelijkheid te herwinnen – van de Confederatie van Bar (het gevecht tegen de Russische invloed op het land tussen 1768 en 1772), tot de neergeslagen Opstand van Warschau tegen Nazi-Duitsland in 1944. Vooral deze laatste gebeurtenis, ooit een bron van een historische controverse over zijn militaire nut, wordt nu gevierd als een uiting van het Poolse verlangen naar vrijheid.

Lege bladzijdes

Het wordt steeds moeilijker om een discussie te voeren over de Poolse geschiedenis, of om een andere blik op de geschiedenis te tonen. De Poolse geschiedschrijving, en ook de herinneringen, raken steeds meer gecentreerd rondom het thema van de nationale opstand. Dit laat nauwelijks ruimte over voor andere thema's, zoals de strijd voor sociale emancipatie. In plaats van bijvoorbeeld de boerenopstand in de regio Galicië – ooit deel van de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie – in 1846 in dit kader te plaatsen, wordt hij vaak gereduceerd tot een slachting onder de Poolse adel door boeren, die daartoe werden aangemoedigd door de Oostenrijkse autoriteiten. De arbeidersrevolutie van 1905 in het door Rusland gedomineerde deel van Polen krijgt evenmin veel aandacht in de hedendaagse geschiedschrijving. Russen zijn nu eenmaal geen Polen en dus hoort dit verhaal niet thuis in de nationale geschiedenis, zo lijkt het.

De verbetering van levensomstandigheden van de bevolking in Polen sinds de negentiende eeuw krijgt weinig aandacht in het heersende historische discours. Verhalen over het zogenaamde 'nationale belang' zetten de toon. Historische alternatieven voor militaire strijd krijgen nauwelijks aandacht, zoals het feit dat de autonome regio Galicië ervoor koos politieke compromissen te sluiten om economische groei te bevorderen. De dominante geschiedschrijving legt slechts de nadruk op de negatieve kanten van dit verhaal, zoals hoe de fameuze armoede in Galicië mensen tot emigratie naar Amerika dwong.

Zo blijven vele verhalen over de moeizame tocht die Polen aflegde naar de moderne wereld ongehoord. Dit hedendaagse mythische discours, waarin de Poolse natie opstaat als een wedergeboren messias, zwijgt over regionale geschiedenissen die sterk verbonden zijn met de grootmacht door wie ze een tijdlang overheerst werden, zoals die van Galicië en de Habsburgers

of Wielkopolska en de Duitsers. Deze benadering schept ‘lege bladzijdes’ in de geschiedenis.

Veel verhalen blijven ongeschreven, bijvoorbeeld die van de Polen die in de negentiende eeuw gedwongen werden in het Russische leger te vechten bij de verovering van de Kaukasus of die van de Poolse Novemberopstand van 1863-1864, toen volgens historicus Marian Płachecki twee derde van de Russische troepen uit etnische Polen bestond.

Het meest serieuze bewijs dat de nationale blik op de geschiedenis de complexe nuances van de Poolse geschiedenis geen recht doet, is de situatie in de regio Opper-Silezië. Hier wint de Ruch Autonomii Śląska (Beweging voor de Autonomie van Silezië) snel aan populariteit. De beweging wil niet alleen dat de regio meer macht krijgt dan de regering in Warschau, maar spreekt ook van een ‘Silezische identiteit’ – nationaal en linguïstisch – die zou verschillen van de Poolse. Terwijl de officiële geschiedschrijver zich vooral richt op de overwinningen van de Poolse adel op de Oekraïne in de zeventiende eeuw, stellen de Sileziërs veel meer belang in verhalen over het alledaagse leven. Zij vertellen over het harde werken, het industriële verleden van de regio en de opbouw van welvaart in de negentiende en twintigste eeuw. Daarbij geven ze er veel minder om of dit werk nu gedaan werd door zogenaamde Polen of Duitsers.

Complex Europa

Het werkelijke landschap van de Poolse geschiedenis is veel weidser en diverser dan de dominante geschiedschrijving waar wil hebben. De waarneming ervan is van groot belang om het huidige discours over de Poolse geschiedenis te begrijpen én te veranderen. Er bestaan veel meer verhalen dan ik hier heb kunnen noemen, zoals die van de Poolse vrouwenbeweging of die van de minderheden die een belangrijke rol

spelen in het sociale en culturele leven tot de Tweede Wereldoorlog.

Het vertellen van deze uiteenlopende Poolse geschiedenissen is ook daarom van belang, omdat ze het land en zijn inwoners verbinden met een bredere, Europese geschiedenis. De Poolse geschiedenis is voor een groot deel geen nationale geschiedenis, maar juist verbonden met de rest van Europa.

De verhalen hierover maken duidelijk dat mensen – soms zelfs uit één familie – verschillende keuzes maakten onder invloed van de politieke omstandigheden. Veel Poolse mannen maakten bijvoorbeeld carrière in de legers van een van de overheersende grootmachten – dat werd heel verschillend gezien, afhankelijk van de vraag in welk leger je diende. De Russen en de Duitsers stonden namelijk vijandiger tegenover Poolse nationale zelfbeschikking dan de Oostenrijkers. Veel meer dan het overheersende verhaal over de heldhaftige strijd voor Poolse onafhankelijkheid herinneren deze verhalen ons eraan dat menselijke keuzes vaak tragische gevolgen hebben en dat (oorlogs)geweld diep ingrijpt.

Dat betekent niet dat alleen de Polen een soort nationale psychoanalyse nodig hebben. Heel Europa moet de complexiteit van de geschiedenis van Centraal- en Oost-Europa erkennen. Denk alleen al aan de verschillen tussen Polen en Hongarije. Terwijl de Eerste Wereldoorlog in Polen niet op de agenda staat, worstelen de Hongaren nog altijd met de gevolgen ervan. Het Verdrag van Trianon (1920) dat het Hongaarse territorium drastisch reduceerde met als gevolg dat veel etnische Hongaren buiten de nieuwe grenzen kwamen te wonen, spookt nog altijd in de Hongaarse politieke en sociale verbeelding rond. In Boedapest bevinden zich landkaarten van het Hongarije van voor de Eerste Wereldoorlog, waar een groot deel van het huidige Centraal Europa op staat. Ook in Polen spreekt de herinnering aan het Pools-Litouwse Gemenebest, een van de grootste Europese

/

Als West-Europa wil dat Polen zich een actieve deelnemer voelt in de Europese gemeenschap, dan moet het naar zijn verhalen luisteren

landen van de zestiende en zeventiende eeuw, nog tot de verbeelding. Het werd in 1795 opgedeeld tussen Rusland, Pruisen en Habsburg. Maar dat is niet te vergelijken met de impact die de historische grenzen van het oude Hongaarse koninkrijk nog altijd heeft.

Geesten

Het antwoord ligt niet in een verheerlijking van een bepaalde tijd uit het verleden. De Poolse feministe en literatuurwetenschapper Maria Janion is gespecialiseerd in de nationale verbeelding en zijn romantische wortels. Zij schreef eens: 'Laten we onze doden meenemen Europa in'. Dat houdt niet alleen in dat de vergeten geschiedenissen van Polen en Centraal Europa in herinnering moeten worden geroepen, maar dat deze ook een actieve dialoog moeten aangaan met de dominante geschiedverhalen in elk Europees land. Het afschilderen van deze visies als 'reactionair' of 'niet-Europees' betekent de zoveelste herhaling van het van bovenaf opleggen van één, dominante visie op ons gemeenschappelijk verleden. Wie deze verhalen wegduwt, geeft juist voeding aan politieke bewegingen, voor wie zij wezenlijk zijn, zoals Jobbik in Hongarije. Ze vervreemden mensen van hun eigen geschiedenis.

Wat we nodig hebben is een pan-Europese dialoog – niet alleen over de toekomst, maar ook over het verleden. Het verleden is immers de sleutel om het heden te begrijpen, vooral in Centraal-Europa. Dit lijkt misschien een holle frase, maar is het niet. Wanneer de Polen het niet de moeite waard vinden om hun eigen slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog te herdenken, zullen ze ook niet willen nadenken over andere gemeenschappelijke Europese vraagstukken. Pas de emotionele binding met hun eigen geschiedenis en de erkenning daarvan, zal tot openheid leiden voor Europa als een gemeenschappelijke aangelegenheid.

Kort gezegd, als West-Europa wil dat Polen zich een

actieve deelnemer voelt in de Europese gemeenschap, en niet slechts als een staat die alleen maar zoveel mogelijk wil profiteren van het EU-budget, dan moet het naar zijn verhalen luisteren. Zowel naar de dominante als naar die in de marge. Alleen als deze 'Poolse geesten' uit het verleden 'Europese geesten' worden, kunnen we de Poolse geschiedenis zien als deel van een bredere stroom: een gemeenschappelijk en onderling verweven Europees verleden dat voortleeft in het heden en de toekomst.

/

Uit het Engels door Jolanda van Benthem

In Groot-Brittannië is een debat ontstaan over de manier waarop de Eerste Wereldoorlog moet worden herdacht. De kritiek is dat de aanpak van de overheid oorlog verheerlijkt.

Door **Rupert Read** en **Steven Altman**

Geen grootse oorlog

“De geschiedenis herhaalt zich niet. De mens voortdurend.” Dit bekende motto van Voltaire lijkt dit jaar relevanter dan ooit. Nu de Britse natie op het punt staat de Eerste Wereldoorlog te gedenken, moeten we alert zijn op de manier waarop dat gebeurt. Dat is geen gemakkelijke opgave. Elke politicus, historicus of commentator moet balanceren tussen aan de ene kant sympathie voor de soldaat in de loopgraaf en aan de andere kant kritiek op de regisseurs van deze massale slachtpartij.

Deugden

Neem bijvoorbeeld de Britse minister van onderwijs, Michael Gove. Om duidelijk te maken hoe de oorlog volgens de overheid geïnterpreteerd zou moeten worden en om “pacifistische gevoelens” van links de kop in te drukken, beweerde hij dat sommigen de “ongelukkige neiging hebben om deugden als patriottisme, eer en moed te beschimpen”. Wat hem betreft kregen de Britse troepen ook destijds al “een dolk in de rug gestoken” door dergelijke pacifistische ideologieën. Deze opmerking maakt duidelijk hoe de meeste mensen, inclusief onze bestuurlijke elite, de oorlog zien. Anders gezegd: hoe bestuurders graag willen dat burgers oorlog zien, zowel in verleden als heden.

Net als zijn vriend Gove wil ook de Britse Prime Minister David Cameron in feite niets minder dan de geschiedenis herschrijven. Hij is uit op een “echt nationale herdenking”. Feitelijk wil hij dat de Eerste Wereldoorlog als een ‘goede’ oorlog gezien wordt, op dezelfde manier als dat in vrijwel heel Europa voor de Tweede Wereldoorlog geldt. Naar onze mening is dit een schandelijke ontkenning van de bloedige waarheid.

Mythes

Soldaten werden naar het slagveld gestuurd met behulp van mythes over heldenmoed en eer. Gewone mensen werden massaal het graf in gestuurd ten dienste van de onderlinge strijd van onverschillige elites.

Daarbij worden verschillende groepen over het hoofd gezien, zoals de 16.000 Britse gewetensbezwaarden. Zij wilden hun eigen

vrijheid en leven niet op het spel zetten, maar beschikten zij daarom niet over dezelfde deugden als die werden toegeschreven aan hen die wel naar het front gingen? En wat te denken van de moedige en vindingrijke vrouwen, die in 1915 in Den Haag samenkwamen om te praten over de vraag hoe de vernietigende oorlogsmachine gestopt kon worden, daarbij de hoon en spot van het thuisfront trotserend? Zij verklaarden: “Wij vinden het onverdraaglijk dat regeringen in deze twintigste eeuw van beschaving brute kracht als enige oplossing van internationale geschillen zien.”

Wanneer regeringen honderd jaar later geen strobreed in de weg gelegd wordt om de zogenaamde deugden van de oorlog te verheerlijken, dan hebben wij blijkbaar het fundamentele punt van wat oorlog is gemist. Nog altijd begrijpen we niet dat jonge mannen en vrouwen hun leven geven voor idealen en strategische plannen die hen zelf niet of nauwelijks aangaan, maar die de verwerkelijking van hun eigen dromen wel onmogelijk maken. We laten na de verantwoordelijken ter verantwoording te roepen. Oorlog blijft ons bewustzijn domineren en dezelfde oude menselijke reflex om onze eigen onopgeloste emotionele conflicten te projecteren op de wereld – en onszelf geld, macht en grondgebied toe te eigenen in plaats van het te verdienen – blijft bestaan. We negeren de mogelijkheden van bemiddeling, arbitrage en de moed van de gewetensbezwaarde. Dit gaat misschien niet voor elke oorlog op (de Tweede Wereldoorlog vormt mogelijk een uitzondering, evenals de onbeantwoorde roep tot ingrijpen in Rwanda), maar het is wel degelijk van toepassing op de imperialistische slachtpartij van de Eerste Wereldoorlog.

Fantasie

Moed, eer en patriottisme kunnen best goede eigenschappen zijn, maar is het eerlijk om deze ongevraagd toe te schrijven aan miljoenen mensen die de oorlog in gingen zonder enig idee van wat hen te wachten stond (een drastische bekorting van hun leven)? De overgrote meerderheid van deze jonge mensen had graag zijn eigen dromen verwezenlijkt,

maar werd er toe gedwongen om deugden te belichamen waar ze zich waarschijnlijk niet in herkenden, om redenen die ze zelf nauwelijks konden bevatten. Terwijl zij bij miljoenen stierven in de modder van de Europese loopgraven, prezen de generaals en politici hun zogenaamde moed, eer en patriottisme de hemel in, om hun eigen dystopische fantasie te kunnen uitleven.

Wij zouden willen dat de soldaten en overige slachtoffers van de oorlog weer gezien worden zoals ze waren, namelijk individuen met eigen verlangens en wensen, die ongevraagd in de oorlog terecht kwamen. Oorlog leidt ertoe dat we mensen als statistieken zien. Hoe meer we de oorlog verheerlijken, hoe gemakkelijker het wordt om onze vrienden en familieleden naar oorlogen ver weg te sturen. Want helaas wordt oorlog nog steeds gezien als de gebruikelijke manier om onze meningsverschillen op te lossen.

Kortom: er was geen sprake van glorie in de oorlog van 1914-1918. In die zin was er geen ‘grote oorlog’, zoals de Eerste Wereldoorlog wel genoemd wordt. Elke poging van rechtse politici om de oorlog groots te noemen, moet ferm weersproken worden. Het is de belangrijkste verdienste van de Europese Unie dat haar lidstaten geen oorlog meer met elkaar hebben gevoerd. Met de Europese verkiezingen in het vooruitzicht kunnen we deze erfenis niet genoeg benadrukken. Elke ‘leider’ die de oorlog van honderd jaar geleden toch op de een of andere manier probeert te verheerlijken, duwt ons langzaam maar zeker in de richting van een nieuwe Europese oorlog.

Als we doorgaan met *business as usual*, zal Europa onvermijdelijk binnen één of twee generaties vervallen in een grondstoffenoorlog en misschien zelfs in een strijd tussen *warlords*. De EU zal niet sterk genoeg zijn om dit te voorkomen. Het opkomende fascisme en racisme in veel Europese landen is een voorteken. Waar zulke duistere onderstromen aanwezig zijn, is de glorificatie van oorlog een gevaarlijk spel.

/

Uit het Engels door Maikel de Vocht

Rond de gedachtenis aan Gavrilo Princip woedt in Bosnië en Servië een surrealistische *monumentenstreit*. In plaats van door lokale wrevels en conflicten uit het verleden zouden overheden zich beter kunnen laten leiden door de reële behoeftes van hun burgers.

Door Ivana Ivkovic

Een wedstrijdje verplassen

De geschiedenis herhaalt zich – eerst als tragedie dan als klucht, schreef Marx. De tragedie: honderd jaar geleden werd de aanslag van Gavrilo Princip op de Habsburgse troonopvolger Franz Ferdinand het ‘startschot’ van de Eerste Wereldoorlog. En de klucht? Die voltrekt zich nu, en de eerste acte is het voornemen van de Servische regering om een monument voor Princip op te richten in Belgrado en Sarajevo.

Een monument? Is hij soms een held? In het Westen wordt Princip eerder als een terrorist gezien, als een radicale anarchist, zeker geen held. In Servië heeft hij ook nooit een heldenstatus gehad, maar om een iets andere reden. Serviërs zijn namelijk bang om dankzij zijn aanslag als schuldige te worden aangewezen voor de Grote Oorlog – ‘straks hebben wij het weer gedaan!’ En nu willen ze toch, niet één, maar twee monumenten voor hem oprichten. Eentje op het Belgradose fort Kalemegdan, naast het monument voor Frankrijk, die de Serviërs in de Eerste Wereldoorlog te hulp schoot, en eentje in Oost-Sarajevo, nu onderdeel van Republika Srpska.

De Servische regering verklaarde ook dat een standbeeld voor Princip zeker niet bedoeld is als een provocatie richting Europa. Fijn om dat te weten. Dit moet dus vooral niet gezien worden als een strijd van een Servische David tegen een Europese Goliath, maar als een lokale kwestie. Voor zover dat monument als een dikke vinger moet worden gezien, wijst die niet naar de EU, maar uitsluitend naar de andere kant van de grens, naar Bosnië.

Helaas past het maar al te goed bij de politieke situatie in Bosnië om de herdenking van de Eerste Wereldoorlog te plaatsen in het teken van lokale wrevels en conflicten. Het is de voortzetting van de oorlog met andere middelen, ditmaal in de vorm van een *monumentenstreit*. Wat sneu voor de jonge Princip om daar middenin te belanden, terwijl hij juist streed voor een verenigd Joegoslavië.

Aan de andere kant van de grens, in het Bosnische deel van Sarajevo, doen ze volop met de klucht mee: zij willen namelijk

een monument oprichten voor Franz Ferdinand. Critici zeggen dat dit te wijten is aan een vreemde variant van het Stockholmsyndroom. De Habsburgse dubbelmonarchie beschouwde Bosnië namelijk als een soort kolonie; de facto zou Bosnië een monument oprichten voor de voormalige onderdrukker. Maar dit soort historische details verliezen al snel hun gewicht in het licht van dingen die écht belangrijk zijn – zoals een wedstrijdje verplaatsen tussen de Servische en de Bosnische politici.

De reden die de gemeente Sarajevo geeft voor de oprichting van een monument voor Franz Ferdinand, versterkt het surrealistisch gehalte van het hele gebeuren. De gemeente vindt namelijk dat een monument 'goed zou zijn voor het toerisme in de stad'. Ik zie het al voor me: een lange stoet pelgrims die de weg van Wenen naar Sarajevo te voet afleggen om een diepe buiging te maken voor dit onschuldige slachtoffer van de Servische terrorist. Kom op nou – zo'n verklaring is vooral goed voor de jaarlijkse *foot in mouth award*.

De kers op de taart is de interventie van de regisseur Emir Kusturica in de Gavrilo Princip-kwestie. In het Westen zwijmelen we bij zijn o-zo-authentieke films vol vrolijke losbandige Balkanboeven; maar Kusturica heeft zich de laatste jaren vooral gestort op allerlei culturele restauratieprojecten. En hij claimt dat hij nu bewijzen in handen heeft die het mogelijk maken om het proces dat destijds tegen Princip gevoerd is, ongeldig te verklaren. De verdragen die Bosnië officieel tot een deel van de Habsburgse dubbelmonarchie zouden maken, werden volgens hem nooit geratificeerd. Ergo kon Princip niet beschuldigd worden van landverraad. Maar denk niet dat Kusturica een naïeve dwaas is, die al lang verloren gevechten nog eens zoetjes wil overdoen: zijn stichting heeft namelijk onlangs 170.000 euro gekregen van de Servische overheid om dit 'historisch onrecht' te bevechten.

Het meest schrijnende is echter dat deze klucht de aandacht afleidt van de strijd die er op dit moment in de straten van de Bosni-

sche steden woedt. Want Bosnië is al weken in de greep van hevige protesten en onrusten. De demonstranten rebelleren en de oproerpolitie slaat er hardhandig op in. Bosnië brandt. Alweer. De onrusten zijn ditmaal niet etnisch, maar het resultaat van onvrede met... nou, met alles. Met de corruptie, met de rampzalig slechte economische situatie, met de falende politieke leiding. Het is onduidelijk of de protesten een motor kunnen worden van politieke en sociale verandering. Eerder lijken ze een teken dat Bosnië worstelt met haar identiteit en onverwerkte verleden, en niet weet hoe ze verder moet. Wat ze ook zijn, deze protesten verdienen meer aandacht dan dat ze tot nu toe hebben gekregen. De Balkan zou de blik moeten verleggen van oud zeer en oorlogen van lang geleden naar het hier en nu; van schimmen van het verleden – al dan niet in steen ver-eeuwigd – naar mensen van vlees en bloed. En het zou helemaal niet slecht zijn als Europa hetzelfde doet.

/

Spanje: "A dying nation"

Door Saskia Mens

Spanje bleef, net als Nederland, tijdens de Eerste Wereldoorlog neutraal. Toch had de oorlog een diepe impact op het land. Het was het begin van een lange periode van isolatie in Europa, die dankzij de integratie in de EU is doorbroken. Dit mag nu, door een eenzijdige focus op de economie en een gebrek aan historisch besef, niet op het spel gezet worden.

Dit artikel past niet meer op onze pagina's en is daarom te lezen op: bureaudehelling.nl/artikel-tijdschrift/de-eeuw-van-spanje

Sommigen pleiten voor een Europees leger. Dat zou de beste garantie zijn voor vrede in Europa. Er bestaat ook een andere lijn: helemaal geen leger. Het vooral christelijk geïnspireerde antimilitarisme kreeg een grote impuls door de Eerste Wereldoorlog. Politiek kreeg het vorm in de PSP, een van de voorlopers van GroenLinks.

Door **Herman Noordegraaf**

‘Geen man en geen cent voor het leger!’

De Eerste Wereldoorlog en het pacifisme in Nederland

In 1871 werd in Nederland uit ontzetting over de verschrikkingen van de Frans-Duitse oorlog de eerste vredesorganisatie opgericht, de Algemeene Nederlandsche Vredesbond die vooral de ontwikkeling van een internationale rechtsorde voorstond. De leden waren afkomstig uit de burgerij. Tot hen behoorde de lutherse predikant Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Naast deze liberale vredesorganisatie ontstonden organisaties met een socialistische en anarchistische achtergrond. Zij bestreden het militarisme op grond van principiële afwijzing van geweld en/of de overtuiging dat militarisme en kapitalisme samenhangen: geweld als instrument van de heersende klasse ter onderdrukking van het proletariaat en ten dienste van het imperialisme. Niet alle aanhangers van dat laatste standpunt waren principieel tegen elk geweldsgebruik, omdat zij in geval van revolutie het gebruik van geweld niet wilden uitsluiten. De in 1904 door Domela Nieuwenhuis, inmiddels anarchist, opgerichte Internationale Anti-Militaristische Vereeniging stond op dat laatste standpunt: geen man en geen cent voor het leger! Werkstakingen en massale dienstweigering zouden oorlog onmogelijk moeten maken. De radicaal principieel pacifistische beweging kreeg een belangrijke impuls door de grote Russische schrijver Tolstoi. Hij stelde zich op principieel geweldloos standpunt vooral op grond van de Bergrede van Jezus uit het Nieuwe Testament als zijnde de wet van de liefde, die, in negatieve bewoordingen gesteld, behelsde dat men de boze niet moest weerstaan. Zijn werk vond veel weerklank, o.a. bij een jonge advocaat uit Brits-Indië met de naam Mohandas Gandhi, maar ook in Nederland. In 1896 weigerde de door Tolstoi beïnvloede J.K. van der Veer de schuttersdienst. Hij kreeg bijval van enige vrijzinnig-protestante predikanten, die eveneens sterk door Tolstoi beïnvloed waren. Deze christen-anarchistische stroming kreeg een eigen blad, *Vrede. Orgaan tot bespreking van de Praktijk der Liefde*. Tot de Eerste Wereldoorlog weigerden een twintigtal mannen op grond van principiële overwegingen militaire dienst. Zij kregen gevangenisstraf en ondergingen een harde behandeling.

Liever gefusilleerd

Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog bracht een nieuwe dynamiek op gang in de vredesbeweging. Nederland bleef gedurende de hele oorlog neutraal, maar het leger was met steun van de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP) wel gemobiliseerd. Hiertegen kwam verzet uit de SDAP zelf (een kleine minderheid) en partijen en groepen ter linkerzijde van de SDAP. De voornaamste kracht in het verzet tegen de mobilisatie kwam uit de Bond van Christen-Socialisten (BCS), een kleine christen-socialistische partij van een paar honderd leden. Vooral zijn voorman, de hervormde predikant Bart de Ligt (1883-1938), zou de 'ideoloog' worden van het door de BCS uitgedragen pacifisme. Al kort na het uitbreken van de oorlog, in begin augustus 1914, verspreidde de BCS het manifest *De schuld der kerken*, waarin hij het ontbreken van verzet van de kerken tegen imperialisme en kapitalisme, voornaamste oorzaken van de oorlog, aan de kaak stelde. Integendeel, kerken hadden kolonialisme, imperialisme en kapitalisme gelegitimeerd. De Ligt c.s. verzetten zich in woord en geschrift tegen de oorlog en de bewapening. Zij deden dit op grond van het christelijk beginsel van de liefde en het inzicht dat deze oorlog een imperialistische oorlog was waartegen verzet geboden was. De BCS sprak zich in 1915 uit voor ontwapening en demobilisatie. Ook kwam er een actie voor gewetensvrijheid, omdat weigering van militaire dienst op grond van gewetensbezwaren wettelijk niet toegestaan was. Deze actie kreeg ook steun uit bredere kringen dan de pacifistische. Weer een stap verder was het verschijnen van het Dienstweigeringsmanifest in september 1915, dat 172 ondertekenaars telde, onder wie christenanarchisten, christensocialisten, enige sociaaldemocraten, anarchisten en nog anderen. De ondertekenaars spraken uit dat als zij tot gewapende landsverdediging verplicht zouden worden, zij hoopten dat zij de krachten zouden bezitten om alle persoonlijke, rechtstreekse deelname te weigeren, "de kracht om liever gevangenisstraf te ondergaan, ja zelfs gefusilleerd te worden, dan ontrouw te plegen aan ons geweten, onze overtuiging of wat wij de hoogste wetten

van algemeene menselijkheid achten."

De slotzin luidde: "Immers wij beschouwen dienstweigering als een der middelen welke samenwerking het militarisme zal vernietigen, waarbij de persoonlijke dienstweigering groote, zedelijke waarde heeft, mede om tot massale dienstweigering te geraken."

Vooral vanwege deze laatste zin ('opruiming' tot een onwettige daad) ging de rechterlijke macht over tot vervolging van vooral de initiatiefnemers. Een aantal van hen moest enige weken gevangenisstraf ondergaan. Rijks- en gemeenteambtenaren kregen ontslag als zij hun handtekening niet introkken. Een aantal besturen van het christelijk onderwijs volgden dit voorbeeld. Rondom het manifest vormde zich een landelijke organisatie. Een vijfde editie telde 912 ondertekenaars, een internationale editie meer dan 1200. Het aantal dienstweigeraars liep op tot meer dan vierhonderd aan het eind van de oorlog.

Gebroken geweer

De BCS en later ook de manifestbeweging streefde naar internationale samenwerking. In Engeland was al snel na het uitbreken van de oorlog de No-Conscription Fellowship (NCF) ontstaan, die bijna tienduizend leden kreeg, van wie ongeveer zesduizend lid waren van de Independent Labour Party (ILP) en van wie de Quakers de grootste groep vormden. Leidsman van de ILP was James Keir Hardie (1856-1915), één van de oprichters van de Engelse Labour Party, die op grond van zijn pacifisme stelling nam tegen de oorlog en steun aan Engelse deelname aan de oorlog afwees. Keir Hardie was een overtuigd christen en verbond zijn keus voor het socialisme nadrukkelijk met zijn geloof. Hij was aan het eind van zijn leven een gebroken man, diep geraakt als hij was dat de socialistische stemmers de oorlog niet hadden voorkomen en de 'oorlogophitsers' niet konden tegenhouden. Hardie's religieus-ethisch gefundeerde socialisme genoot al voor de oorlog de warme sympathie van de BCS, maar dat gold ook deze opstelling van 'deze edele geestverwant', zoals De Ligt hem typeerde bij diens overlijden. Overigens hadden leden van de NCF het niet makkelijk: nogal wat anti-oorlogsactivisten

moesten gevangenisstraf ondergaan en werden als landverraders en onvaderlandslievend gezien. Vanuit de BCS was er correspondentie met de ILP en met een van de leidslieden van de NCF, A. Fenner Brockway. In Engeland was ook de Nederlander Kees Boeke actief. Hij was getrouwd met Beatrice Cadbury, een Quaker. Boeke keerde zich, gegrepen als hij was door de ellende van de oorlog en mede op grond van de Bergrede, tegen de oorlog en Englands deelname daaraan. Later in de oorlog preekte Boeke op straat en droeg hij een radicaal pacifisme uit. Dat was niet zonder gevaar, omdat soms een woedende menigte hem te lijf wilde gaan. Ook Boeke onderging gevangenisstraf. Na de oorlog keerde Boeke naar Nederland terug waar hij zich in Bilthoven vestigde. Hij stichtte er de radicaal-pacifistische organisatie de Broederschap in Christus. In 1921 vond na een internationale samenkomst de oprichting plaats van de War Resisters International, de oudste nog bestaande internationale vredesorganisatie met als bekend symbool het gebroken geweer. Boeke zou later vooral bekendheid krijgen door zijn Werkplaats Kindergemeenschap. Opvallend is dat er tussen Boeke en de Nederlandse christensocialisten in de oorlog nog geen contact was. De BCS had wel contact met enige Zwitserse geestverwanten. Zo had De Ligt een abonnement op het tijdschrift *Neue Wege* van de Zwitserse religieus-sociale beweging en was er correspondentie met de voorman van deze beweging, de hoogleraar in de theologie Leonhard Ragaz. Diens opkomen voor dienstweigeraars op grond van vrijheid van geweten baarde in Zwitserland veel opzien en riep weerstand op. Ook was er contact met de predikant Jules Humbert Droz. Deze bracht wegens het weigeren van militaire dienst en het betalen van militaire belasting alsmede wegens het propageren van dienstweigering vele maanden in de gevangenis door.

Dat er in de groepen die zich tegen de bewapening keerden verschillend gedacht werd over de principiële aspecten van het gebruik van geweld kwam naar voren in de beoordeling van de Russische revolutie. In hoeverre was het gebruik van geweld door de bolsjewiken aanvaardbaar? In latere tijden

zou deze discussie bekend worden onder de noemer van het al dan niet aanvaardbaar zijn van revolutionair geweld, als middel van onderdrukte groepen om zich van hun onderdrukkers te bevrijden, bijvoorbeeld in opstand tegen het koloniale bewind.

Bart de Ligt bracht aan het eind van de oorlog de doordenking van geweldloosheid een belangrijke stap verder. Geweldloosheid riep de associatie op van zwakte, het lijdzaam ondergaan van geweld en onderdrukking. De Tolstoianen spraken van het niet weerstaan van de boze, van lijdelijkheid. Geweldloosheid is echter een zaak van grote kracht, waarbij men de kracht die in geweldsgebruik zit, op een hoger niveau brengt in de vorm van geweldloze strijdmethoden ('geestelijke weerbaarheid'). Deze strijdmethoden zijn niet alleen op principiële redenen te verkiezen, maar ook op gronden van doelmatigheid, omdat geweld vernietigende effecten heeft en nieuwe vormen van onderdrukking bevordert omdat het een hiërarchische bevelsstructuur vereist. Het gaat erom alternatieven uit te werken die boven het geweld uitgaan. We kunnen stellen dat de ervaringen opgedaan in de Eerste Wereldoorlog geleid hebben tot een diepere reflectie op de principiële en praktische grondslagen van geweldloosheid.

Zondeval

Na de oorlog was er een breed gedragen 'nooit meer oorlog' stemming. Partijen als de SDAP en de Vrijzinnig Democratische Bond (VDB) namen de eis tot ontwapening in hun programma op. Er waren meer dan dertig vredesorganisaties actief, waarvan een deel aangesloten was bij de Nooit Meer Oorlog Federatie. In 1923 werd de Dienstweigeringswet ingevoerd die dienstweigering op grond van gewetensbezwaren mogelijk maakte. Het in de Eerste Wereldoorlog aangewakkerde christenpacifisme vond zijn bedding in de in 1924 opgerichte vereniging Kerk en Vrede (de oudste nog bestaande vredesorganisatie in Nederland). De vereniging stelde zich op het standpunt dat christendom en oorlog onverenigbaar waren en richtte zich er vooral op om deze overtuiging ingang te doen vinden in de kerken. Op haar hoogtepunt telde Kerk en

Vrede negenduizend leden, onder wie bijna vierhonderd voorgangers. Haar voorzitter, de remonstrantse hoogleraar in de theologie G.J. Heering, schreef het ook internationaal invloedrijke boek *De zondeval van het christendom* (1928), waarin hij in een uitgebreid theologisch, kerkhistorisch, rechtsfilosofisch en ethisch betoog stelde dat de geweldloosheid, die het christendom oorspronkelijk voorstond, na de vergroeiing met de staatsmacht was losgelaten. De vredesbeweging kwam in het defensief in de jaren dertig met de opkomst van totalitaire stelsels van communisme, fascisme en nationaalsocialisme. Het pacifisme bood geen geloofwaardig alternatief voor de bewapening. Wel waren er pogingen gedaan door Bart de Ligt, Kerk en Vrede en De Jongeren Vredesactie (JVA) om een strijdplan tegen de oorlog uit te werken en op te zetten gebaseerd op geweldloze strijdmethoden. Deze plannen kunnen gezien worden als voorlopers van ideeën van sociale verdediging en vertonen in hun basisinzichten en voorgestane actiemodellen gelijkenis met allerlei vormen van geweldloos verzet onder de bezielende leiding van Gandhi en Martin Luther King, om ons nu tot de overbekende personen te beperken, maar er zijn er veel meer te noemen.

Na de oorlog was aanvankelijk elke vorm van pacifisme verdacht, al trad het naar voren bij de dienstweigeraars bij de politionele acties in Nederlands-Indië. In de jaren vijftig, de Koude Oorlog, en de daarop volgende decennia kwam de atoombewapening ter discussie te staan. Aanvankelijk vooral uit pacifistische kringen aangezwengeld, kreeg dat verzet ook aanhang uit bredere kringen van de bevolking, ook bij degenen die niet principieel pacifist waren. Hetzelfde geldt voor de koloniale oorlogen, zoals in Algerije en de Portugese koloniën, en de Vietnamoorlog. Het pacifisme heeft vooral daar invloed waar het een breder draagvlak weet te verkrijgen bij concrete onderwerpen na eerst vooral agenda stellend gewerkt te hebben. Partijpolitiek gesproken kreeg het pacifisme zijn meest nadrukkelijke expressie in de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP), die in 1957 werd opgericht. Daarbij waren vooraanstaande christenpacifisten betrokken, van wie vooral de theologen Han-

nes de Graaf en Krijn Strijd genoemd moeten worden. Het eerste Tweede Kamerlid van de PSP was ds. Nico van der Veen. Bij de PSP sloten zich ook personen aan die zich op een algemeen humanitair standpunt stelden, zoals de advocaat Hein van Wijk, die al in de JVA actief was en toen nog als vrijwel enige advocaat talloze dienstweigeraars verdedigde. Daarbij keek hij over de grenzen: zo hadden ook dienstweigeraars in Portugal en in Griekenland (de jaren van de militaire dictatuur) zijn aandacht. Het pacifisme behoort dus onlosmakelijk tot de tradities waaruit GroenLinks voortkomt.

/

Bronnen

Martin Arnold, *Gütekraft. Ein Wirkungsmodell aktiver Gewaltfreiheit nach Hildegard Goss-Mayr, Mohandas K. Gandhi und Bart de Ligt*, Baden-Baden 2011.

Gernot Jochheim, *Antimilitaristische Aktionstheorie. Soziale Revolution und Soziale Verteidigung. Zur Entwicklung der Gewaltsfreiheitstheorie in der europäischen antimilitaristischen und sozialistischen Bewegung 1890-1940, unter besonderen Berücksichtigung der Niederlande*, Assen 1977.

Enne Koops/Henk van der Linden (red.), *De kogel door de kerk? Het Nederlandse christendom en de Eerste Wereldoorlog*, Soesterberg 2014.

Herman Noordegraaf, *Niet met de wapenen der barbaren. Het christen-socialisme van Bart de Ligt*, Baarn 1994.

Bonhomme en guerre

De grootvader van fotograaf Philippe McIntyre was soldaat in het koloniale Franse leger en had al in vele verschillende landen in Azië en Afrika gediend. Aan het begin van de Eerste Wereldoorlog werd hij naar Kameroen gestuurd om bij te dragen aan de verovering van de kolonie, die op dat moment in Duitse handen was. Vervolgens maakte hij in Europa onder meer de slag aan de Somme en in Verdun mee, waar hij werd blootgesteld aan mosterdgas. Tijdens de oorlog werd hij bevorderd tot kapitein en na de oorlog ontving hij de Légion d'honneur, de hoogste Franse onderscheiding.

Hij stuurde vanuit verschillende plaatsen Ansichtkaarten naar huis, met foto's uit de loopgraven. Deze zijn nog steeds in het bezit van de familie. De rest van zijn leven leed Eli onder de psychische en lichamelijke gevolgen van de oorlog.

Achterzijde Ansichtkaart: "In de buurt van Reims, met een van mijn onderluitenanten, de heer Fraysse uit Carcassonne. 1917."

Onder de foto: "Mijn schuilplaats in Moulin Rouge."

Philippe McIntyre woonde tijdens de Eerste Golfoorlog in 1990-1991 in Parijs, waar hij de weinige protesten tegen Franse deelname steunde. De oorlog inspireerde hem tot een fotoserie over de onbekende soldaat. Hij plaatste een houten poppetje op een met Oost-Indische inkt beschilderde krant. Daarbij had hij de carbonisatie van menselijke lichamen voor ogen, beelden uit de krant van door Amerika gebombardeerde Iraakse soldaten.

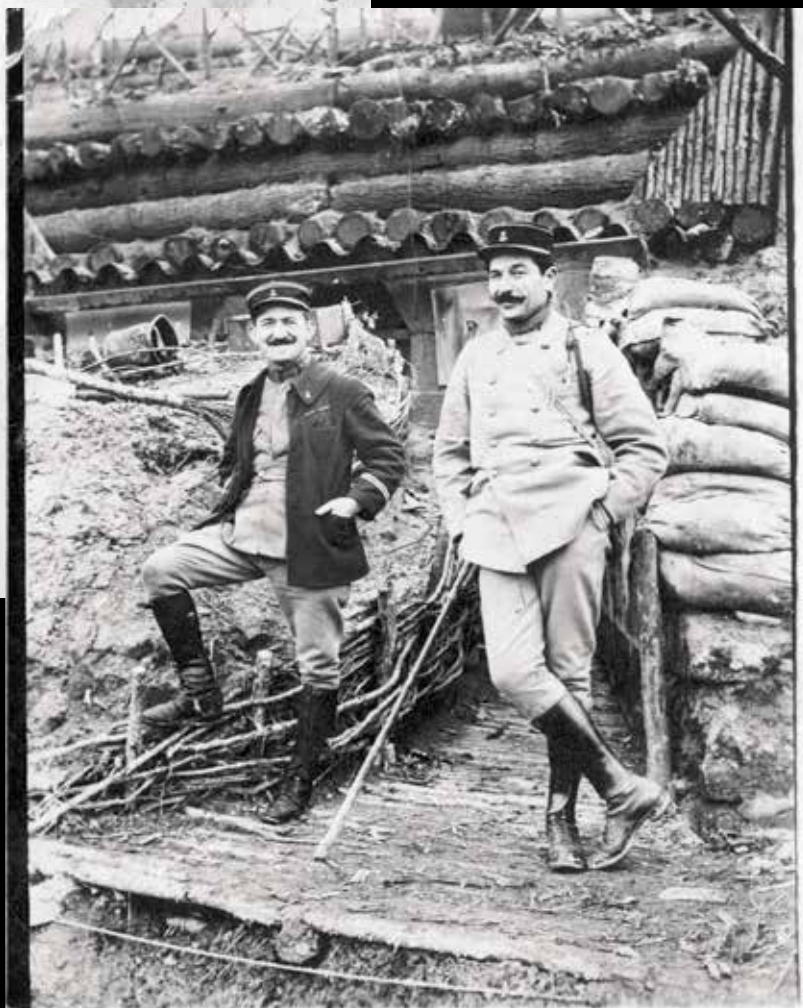
Zie p. 62.

aux environs
 de Reims - avec
 un de mes sous-Lieutenants
 Mr Fuyssle - de
 Camassonne
 1917

Carte postale

ARTE P

Elle

M. de la Mairie -
 Reims - 1917

De Vlaamse Bertie van Dijk schreef zoals veel andere meisjes brieven naar soldaten aan het front om ze moed in te spreken. Na de oorlog ontmoette ze de soldaat die haar brieven ontving. Elie en Bertie verloofden zich. Vanuit Afrika, waar hij inmiddels opnieuw in het koloniale leger diende, stuurde kapitein Eli haar als verlovingsgeschenk een leeuwenwelp. Toen het te groot werd, werd de leeuw in de Antwerpse dierentuin ondergebracht. Foto: 1920.

Na hun huwelijk vestigden Eli en Bertie zich in Tunesië en Marokko, waar hun twee dochters geboren werden. Op reis tussen Europa en Afrika poseerde de familie met twee Afrikaanse soldaten uit het Franse leger en de kapitein van het schip. Het hondje vergezelde Eli overal sinds hij hem in de loopgraven had gevonden. Foto: 1922.

Het spook van het nationalisme

Over Europese illusies

Er zijn parallellen tussen het Europa van 1914 en 2014. De verscheurdheid van vandaag komt door economische ongelijkheid en een crisis van de democratie. Het antwoord ligt in sociaal beleid en een anti-nationalistische repolitisering van Europa.

Door **Yolande Jansen, René Gabriels, Robin Celikates**

Nationalisme vormt een van de belangrijkste verklarende factoren voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, in samenhang met het imperialisisme, de wapenwedloop, oude vijandschappen, grootheidswaan en de eigen dynamiek van militaire mobilisering. Het voorspel van de catastrofe die leidde tot de bloedbaden bij de Somme, Verdun en Caporetto begint volgens de historicus Christopher Clark in 1903 met de dodelijke aanslag op koning Alexander I van Servië. De nationalistische ondergrondse organisatie de Zwarte Hand die daarvoor verantwoordelijk was, zat ook achter de aanslag van 28 juni 1914 op de beoogd troonopvolger Franz Ferdinand van Oostenrijk door de Bosnisch-Servische nationalist Gavrilo Princip.

Oostenrijk-Hongarije viel Servië aan, nadat het van Duitsland de zekerheid had gekregen dat ze in geval van een militair conflict samen zouden optrekken. Daarop schoot Rusland zijn ‘bloedbroeder’ te hulp, steunde Frankrijk zijn tsaristische bondgenoot en werd zelf weer door bondgenoot Groot-Brittannië bijgestaan. Clark meent dat Frankrijk, Groot-Brittannië, Oostenrijk-Hongarije en Rusland daarmee evenzeer verantwoordelijk zijn voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog als het Duitsland van keizer Wilhelm II. Hij noemt de gezamenlijke protagonisten die de Eerste Wereldoorlog begonnen *slaapwandelaars*, omdat het hen aan een visie ontbrak die verder reikte dan nationale belangen, en ze niet of nauwelijks voorzagen in welk verschrikkelijk avontuur ze de Europese volkeren stortten. Veel politieke leiders hoopten dat de oorlog snel voorbij zou zijn. Zo zeiden de Britten: “Terug voor de kerst.” De oorlog duurde vier jaar en kostte aan meer dan acht miljoen soldaten het leven, naast de ongelofelijke aantallen burgerdoden en gewonden.

Slaapwandelaars

Ondanks de niet te veronachtzamen verschillen tussen het Europa van 1914 en 2014 zijn er twee opmerkelijke parallellen. Ten eerste is het continent, net als honderd jaar geleden, verscheurd. De huidige verscheurdheid van Europa is een kwestie van sociaaleconomische ongelijkheid en van een ongelijke verdeling van politieke zeggenschap, bijvoorbeeld in de relatie tussen Duitsland en Griekenland. Terwijl destijds twee groepen bondgenoten tegenover elkaar stonden, staan nu de rijke landen tegenover de arme landen. Maar de verscheurdheid is er niet minder om. Het vertrouwen in de Europese Unie in de zuidelijke landen is minimaal, en in de noordelijke landen niet veel groter.

De tweede parallel betreft het feit dat evenals toen, het gros van de politieke leiders in Europa uit slaapwandelaars bestaat. In vergelijking met de generatie van Helmut Schmidt, Helmut Kohl en François Mitterrand mist de generatie van Angela Merkel, François Hollande en Mark Rutte een visie over waar het met Europa in politiek opzicht naartoe moet. Veel meer dan een spaar- en besparingsbeleid, in combinatie met nationale belangenpolitiek, hebben zij niet te bieden. Daardoor wordt de kloof tussen de rijke en arme lidstaten steeds groter, en wordt de kloof tussen rijke en arme bevolkingsgroepen, die dwars door de diverse landen heen loopt, onzichtbaar gemaakt. Omdat de huidige slaapwandelaars geen ideeën hebben hoe aan de verscheurdheid in Europa een einde kan worden gemaakt, en ze er eerder toe bijdragen, spelen ze politieke partijen in de kaart die met hun nationalisme het project Europa in gevaar brengen.

De metafoor van de slaapwandelaars heeft echter ook haar beperkingen. Zij focust op de gebrekkige toekomstvisie en risicoanalyse door individuele politici. Wat de metafoor echter aan het oog onttrekt, is dat veel politici in 1914 toch heel bewust kozen voor vermeende nationale belangen, net als Merkel en de haren in 2014. Bovendien, alleen al het feit dat we in beide gevallen over een 'generatie politici' spreken die allemaal zouden slaapwandelen, doet vermoeden dat er ook meer structurele factoren een rol spelen.

Om het spook van het nationalisme goed in de vingers te krijgen, willen wij daarom twee met elkaar samenhangende illusies die Europa parten spelen onder de aandacht brengen. Ten eerste de illusie dat de huidige, neoliberale dimensies van het kapitalisme verenigbaar zijn met democratische principes. Ten tweede de illusie dat een *culturele* (nationale) identiteit de neoliberale beleidsvormen kan begrenzen, en dat zo'n identiteit om die reden een voorwaarde is voor sociale politiek.

Kapitalisme en democratie

Voor een goed begrip van de crisis waarmee de Europese Unie worstelt, moet aandacht worden besteed aan het onoplosbare spanningsveld tussen kapitalisme en democratie. Hannah Arendt stelde in de jaren vijftig dat de nationalistische en imperialistische rivaliteiten die hadden geleid tot de twee wereldoorlogen en het totalitarisme, nauw samenhangen

/

Er bestaat een
onoplosbaar
spanningsveld
tussen kapitalisme
en democratie

met het kapitalisme. Het uitbreiden van de macht in andere delen van de wereld diende immers de accumulatie van kapitaal. Het imperialisme dat zich aan het einde van de negentiende eeuw ontwikkelde, ontstond in de dynamiek tussen een zich wereldwijd uitdijend kapitalisme en de machts-politiek van enkele natiestaten.

De dekolonisatie maakte een einde aan het imperialisme, of in ieder geval, zo nuanceert politiek filosoof James Tully, aan de formele vorm daarvan. De opkomst van de moderne welvaartstaat en de mensenrechten (ongeveer 1950-1975) bracht vervolgens binnen de Europese maatschappijen relatieve democratisering met zich mee, die grenzen stelde aan de expansiedrift van het kapitalisme.

De geleidelijke afbraak van de verzorgingsstaat door de neo-liberalisering van het kapitalisme, vooral vanaf de late jaren zeventig, heeft die democratisering echter gedeeltelijk teniet gedaan. In navolging van Colin Crouch spreken velen inmiddels van *postdemocratie*. Crouch bedoelt daarmee dat neoliberaal beleid en gedachtegoed het mogelijk hebben gemaakt dat economische elites, gesteund door politieke elites, voorbijgaan aan de wil van de bevolking en politiek de dienst uitmaken.

Door liberaal beleid zijn de mogelijkheden om het kapitalisme op een democratische wijze in goede banen te leiden gestaag afgenomen. Democratie betekent dat burgers invloed kunnen uitoefenen op besluiten die grote impact hebben op de kwaliteit van hun leven. Neoliberalisering houdt echter in dat politieke en economische elites besluiten kunnen nemen die gewone burgers niet of nauwelijks kunnen beïnvloeden. De neoliberale transformatie van een *state-embedded market* in een *market-embedded state* is er debet aan dat nationale overheden steeds minder stuurkracht hebben en politici hun beloftes niet waar kunnen maken. Deze transformatie zorgde er ook voor dat europeanisering en globalisering nu grotendeels het project van diezelfde economische en politieke elites zijn geworden. In Zuid-Europa ervaren burgers dat ze weinig mogelijkheden hebben om via hun eigen regering invloed uit te oefenen op het economische beleid dat hen aangaat. Zij hebben het gevoel dat ze onder curatele staan van de Europese Unie. Daarom zijn burgers in Athene, Lissabon en Madrid massaal de straat op gegaan om te protesteren tegen de neoliberale dictaten uit Brussel. In Griekenland, Portugal en Spanje is meer dan vijftig procent jeugdwerkloosheid. En in deze landen is het aandeel burgers dat vertrouwen in de regering heeft lager dan tien procent. Het aandeel dat vindt dat hun land de verkeerde kant op gaat bedraagt daar meer dan zeventig procent. Gemiddeld is 56 procent van de Europeanen deze mening toegeedaan (SCP 2013).

Sociale rechtvaardigheid ondermijnd

Deze cijfers indiceren dat Europa niet alleen met een economische crisis worstelt, maar ook met een politieke crisis. Volgens Wolfgang Streeck, directeur van het *Max Planck Institut für Gesellschaftsforschung* in Keulen, zijn beide crises terug te voeren op het neoliberale beleid. Hij onder-

scheidt vier fasen vanaf de late jaren zeventig: de strijd tegen inflatie, deregulering ten gunste van vooral de financiële markten, de toename van zowel publieke als private schulden en de bezuiniging op overheidsuitgaven. Het neoliberalisme bewerkte dat de moeizaam gecreëerde balans tussen kapitalisme en democratie, die was gecreëerd ten tijde van de Europese verzorgingsstaat, teniet werd gedaan. Dat impliceerde ook dat verdeling volgens marktpincipes sociale rechtvaardigheid bemoeilijkte. Verdeling volgens marktpincipes betekent, enigszins vereenvoudigd, dat de waarde die de markt toekent aan de prestaties van een individu (uitgedrukt in inkomsten), bepaalt hoe goederen worden verdeeld. Daarentegen is sociale rechtvaardigheid gebaseerd op (mensen)rechten die een individu ongeacht zijn prestaties heeft, en op collectieve voorstellingen over reciprociteit, billijkheid en eerlijkheid. Op grond van ideeën over sociale rechtvaardigheid worden negatieve aspecten van de markt gecorrigeerd of gecompenseerd door politieke interventies. Het neoliberalisme ondermijnt echter de sociale rechtvaardigheid omdat ze middels belastingverlaging en de afbraak van verzorgingsstaatarrangementen de mogelijkheid voor serieuze politieke interventies alsmaar reduceert.

Cijfers tonen onverbloemd aan dat met de opkomst van het neoliberalisme de kloof tussen arm en rijk wereldwijd is toegenomen. Uit een recent rapport van Oxfam blijkt dat de 85 rijkste mensen op aarde net zoveel bezitten als de 3,5 miljard armsten. Deze extreme sociaaleconomische ongelijkheid correspondeert met de ongelijke politieke participatie van burgers. Het centrale probleem is echter misschien niet eens zozeer een verschil in participatie: de kern is dat de economische elites direct invloed kunnen uitoefenen op de politiek, ver voorbij klassieke vormen van participatie. Democratie wordt daarmee grotendeels schijn, omdat gewone burgers stevast te laat komen om nog invloed te kunnen uitoefenen.

Omdat het gros van de politici nog steeds de illusie koestert dat de neoliberale vorm van kapitalisme verenigbaar is met democratie, worden er geen serieuze politieke alternatieven geboden. Streeck stelt echter terecht: "Het neoliberalisme is onverenigbaar met een democratische staat, voor zover onder democratie een regeringsvorm wordt verstaan, die in naam van zijn burgers met publieke macht ingrijpt in de verdeling van economische goederen zoals die dankzij marktwerking tot stand komt."

De vraag wordt dan of en hoe we sociale en politieke rechtvaardigheid kunnen redden, of opnieuw mogelijk maken. Linkse politici en intellectuelen lijken hier soms te opteren voor een terugkeer naar de natiestaat. Ze leunen daarbij op een historische analyse die suggereert dat sociale zekerheid en publieke sferen mogelijk zijn geworden dankzij voorafgaande processen van natiestaat formatie en culturele homogenisering. Daarmee verruilen ze de eerste illusie, over de eenvoudige verenigbaarheid van kapitalisme en democratie, voor de tweede illusie die Europese denkers en politici parten speelt, namelijk het idee dat democratie en sociale zekerheid van solidariteit binnen de natiestaat afhankelijk zouden zijn. Dit is de illusie die links in de armen van het nationalisme drijft.

De illusie dat democratie en sociale zekerheid afhankelijk zijn van solidariteit binnen de natiestaat drijft links in de armen van het nationalisme

/

Nationale soevereiniteit

Net als aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog wordt Europa geplaagd door nationalisme. En hoewel het nationalisme ook nu met daadwerkelijk nationale beeldvorming werkt en bijvoorbeeld ‘Duitse vlijt’ tegenover ‘Griekse spijlucht’ plaatst (dwars tegen de economisch onderbouwde analyses in) is de boosdoener toch in eerste instantie een transnationale institutie: de Europese Unie, oftewel ‘Brussel’, en het verlies van nationale soevereiniteit.

Na de val van de Lehman Brothers in 2008 kreeg het nationalisme een extra impuls. Overal in Europa bloeien politieke partijen die uitdrukking geven aan vermeende bedreiging van de culturele identiteit van hun land. Bijvoorbeeld het *Vlaams Belang* in België, de *Alternative für Deutschland* in Duitsland, de *Ware Finnen* in Finland, het *Front National* in Frankrijk, de *UK Independence Party* in Groot-Brittannië, *Jobbik* in Hongarije, de *TT Partij* in Litouwen, de *PVV* in Nederland, de *FPÖ* in Oostenrijk, de *Solidarna Polska Partij* in Polen en de *Sverigedemokraterna* in Zweden. De paradox is dat de nationalistische partijen in Europa zich met het oog op de aanstaande verkiezingen voor het Europese parlement op transnationaal niveau organiseren. Zo hebben in november 2013 Marine Le Pen en Geert Wilders de intentie uitgesproken om samen op te trekken, en zijn er ook contacten met *FPÖ* en *Lega Nord*.

Nu in nagenoeg elk Europees land de armoede toeneemt en drastisch wordt bezuinigd op de overheidsuitgaven, kapitaliseren deze partijen de angst van burgers om in sociaaleconomisch opzicht (verder) af te glijden. Daarbij wordt niet alleen Brussel tot de grote boosdoener verklaard, maar ook culturele minderheden die zouden profiteren van de sociale wetgeving en zich niet aanpassen aan de nationale waarden. Dat laatste uit zich op dit moment vooral in politieke campagnes die zich richten tegen arbeidsmigranten uit Oost-Europa, maar het klinkt ook door in de hardheid ten aanzien van irreguliere migranten. De nationalistische partijen zijn daarnaast mede verantwoordelijk voor de toename van antisemitisme, islamofobie en de systematische discriminatie van Roma.

Historische fout

Tegen de achtergrond van het spook van het nationalisme stelt filosoof en Erasmusprijswinnaar Jürgen Habermas terecht dat de gedachte dat nationalisme geen groot risico meer is, historisch naïef is. Hij pleit daarom juist voor meer inzet voor Europa. Nationalisme schept daarnaast illusies en maakt ons blind voor het feit dat er sociale vragen op het spel staan waar de belangen langs lijnen van bevolkingsgroepen en klassen lopen, en dwars over nationale grenzen heen gaan. “De linkse Europese partijen zijn bezig hun historische fout van het jaar 1914 opnieuw te maken. Ook zij gaan door de knieën, uit angst voor de middengroepen van de samenleving, die ontvankelijk zijn voor het rechtse populisme”. De linkse partijen doen dit gedeeltelijk uit electorale overwegingen, hopen de vertrouwen van het boze en angstige deel van het electoraat te herwinnen door

de taal van het nationalisme, zij het voorzichtig, zij het ‘beschaafd’, toch gedeeltelijk over te nemen.

Het is echter niet alleen electorale politiek die linkse partijen in de richting van het nationalisme drijft, maar ook een veel voorkomende inhoudelijke analyse van de hedendaagse problematiek. We verwezen al naar de aan linkerzijde vaak gehoorde gedachte dat nationale homogeniteit de basis is voor sociale politiek en dat die juist daarom op Europees niveau niet van de grond komt (in Nederland horen we dit in de PvdA en in de SP). Nationale solidariteit ging echter niet vooraf aan bestuurlijke inzet, maar die werd daardoor gecreëerd: bijvoorbeeld door onderwijs-politiek en de invoering van (minimale vormen van) sociale zekerheid.

Volgens Habermas zouden linkse partijen veel kritischer tegenover de suggestie van nationale solidariteit moeten staan, en niet op grond van nationale grenzen valse fronten moeten creëren. Zij zouden “het als hun taak moeten gaan beschouwen om verliezers en winnaars van de crisis-aanpak te onderscheiden naar sociale groeperingen die *onafhankelijk van hun nationaliteit* meer of minder worden belast”. Een kanttekening hierbij is dat Habermas zich beperkt tot solidariteit binnen de EU, die in tijden van Lampedusa en Frontex haar eigen uitsluitende werking heeft.

Habermas stelt terecht dat de natie zoals nationalist en Eurosceptici, maar zelfs pro-Europese politici haar nu vaak voorstellen, niet de basis is geweest voor institutionele solidariteit (sociale zekerheid). Hij vertaalt dit echter niet voldoende naar een andere visie op Europa, doordat hij zich zozeer concentreert op de politieke en deliberatieve kanten van Europa. In aanvulling op Habermas zouden linkse partijen daarom meer kunnen inzetten op de invoering van basale sociale zekerheden op Europees niveau.

Linkse politici kunnen meer expliciet maken welke daadwerkelijke belangen en voordelen mensen uit diverse sociale groepen hebben bij Europese politiek, en ook duidelijk maken dat nationale solidariteit (en soevereiniteit), waarvan rechtse (en midden-)partijen menen dat ze een voorwaarde voor sociale politiek zijn, de werkelijke machtsverschillen en belangen verhullen. Daarnaast moet benadrukt worden dat bijna alle grote problemen transnationaal van aard zijn en met geen mogelijkheid binnen nationale kaders kunnen worden opgelost.

Links kan ook een veel positiever verhaal over Europa vertellen en benadrukken dat er in Brussel op het punt van inspraak van belangengroepen goede dingen gebeuren, soms beter dan in nationale contexten. Het kan ons er ook aan herinneren dat het vooral nationale regeringen zijn geweest, die de macht aan bedrijven en banken hebben gedelegeerd, en dat we die macht nu niet zomaar terug kunnen halen, maar dat wel door Europese samenwerking kunnen proberen.

Herdenken

De Eerste Wereldoorlog leerde dat de nationalistische constructie van een collectieve identiteit vaak niet lang stand houdt. Zo verzetste in 1917

de ‘Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands’ (USPD) zich tegen nieuwe kredieten om de oorlog voort te kunnen zetten, terwijl de Sociaaldemocraten in 1914 door hun instemming de oorlog mogelijk hadden gemaakt. Net als de internationalistisch denkende socialisten Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg zagen zij in 1917 dat de soldaten die elkaar in de loopgraven op grond van nationalistische waanideeën beschoten, in sociaaleconomisch opzicht vaak dezelfde belangen hadden. Net als in 1914 delen veel burgers in Europa nu belangen die alleen gediend kunnen worden met transnationale sociale politiek. Het nationalisme weerhoudt ze er echter van dit in te zien en er politiek gevolg aan te geven.

Wie de verkiezingsprogramma's voor de Europese Verkiezingen van dit jaar bekijkt, merkt dat geen enkele politieke partij over de hier aangevoerde problemen een verhaal heeft. Politici hebben weinig ideeën over de vraag hoe Europa democratischer kan, of over hoe het nationalisme moet worden aangepakt. Er lijkt een vorm van politieke afasie te zijn ontstaan. Daarom is er dringend behoefte aan een verhaal over de spanning tussen kapitalisme en democratie, en over de zinloosheid van nationalisme en xenofobie.

Er zijn goede redenen om pessimistisch te zijn over de mogelijkheid om hierin verandering te brengen. Maar zoals Winston Churchill zei: “Een pessimist ziet moeilijkheden in elke mogelijkheid. Een optimist ziet mogelijkheden in elke mogelijkheid.” De twee moeilijkheden die hier ter sprake zijn gebracht roepen steeds meer verzet op en bieden de mogelijkheid tot een repolitisering van het project Europa. Wanneer dit jaar de Eerste Wereldoorlog wordt herdacht, dan is het van belang dat we de vernietigende werking van het nationalisme in herinnering roepen, en onderstrepen dat een democratisch, sociaal en kosmopolitisch Europa een noodzakelijke voorwaarde is voor het voortbestaan van een Europa dat in haar geschiedenis niet alleen illusies en gewelddaden zal hoeven te herkennen, maar ook de hoop op en inzet voor een minder onrechtvaardige wereld.

/

Literatuur

Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, San Diego, New York and London 1973 [1951].

Veit Bader, ‘Complex Legitimacy in Compound Polities: The EU as example’, in: *Representation*, 2010, nr. 46: 3, p. 261-279.

Christopher Clark, *The Sleepwalkers. How Europe went to war in 1914*, London 2012.

Colin Crouch, *Post-Democracy*, Cambridge 2004.

Jürgen Habermas, *Een toekomst voor Europa*, Amsterdam 2013.

Michael Hartmann, *Soziale Ungleichheit – Kein Thema für die Eliten?* Frankfurt/New York 2013.

Oxfam, *Working for the few. Political capture and economic inequality*, 2013.

Armin Schäfer, Wolfgang Streeck (eds.), *Politics in the Age of Austerity*, Cambridge 2013.

SCP, *De sociale staat van Nederland 2013*, Den Haag 2013.

David Stevenson, *1914-1918: The History of the First World War*, London 2012.

Wolfgang Streeck, *Gekaufte Zeit. Die vertagte Krise des demokratischen Kapitalismus*, Berlin 2013.

Waarom

column door **Menno Hurenkamp**

hebben ze Jaurès vermoord?

Op de laatste plaat van Jacques Brel uit 1977 staat een mooi liedje, *Pour-quoi ont-ils tués Jaurès?* Over het hondenleven dat gewone mensen aan het begin van de twintigste eeuw leidden: wie per ongeluk de mijnen overleefde mocht sterven in de loopgraaf. Het refrein is gewijd aan Jean Jaurès, de in 1859 geboren voorman van de Franse socialisten die op 31 juli 1914 in Parijs vermoord werd door een verwarde nationalist.

De moordenaar meende dat de immens populaire vredesactivist Jaurès Frankrijk aan de Duitsers zou overleveren. Jean Jaurès had immers, samen met onder andere Lenin, in 1912 de arbeiders van heel Europa opgeroepen zich met alle middelen tegen de in de lucht hangende oorlog te verzetten. Hij werd sindsdien door de conservatieve publieke opinie verketterd als een landverrader en het was wachten tot het moment dat iemand de trekker zou overhalen. Jaurès, die de gruwelen van de Eerste Wereldoorlog tamelijk concreet voorspelde, is lange tijd een groot voorbeeld voor socialisten wereldwijd geweest, ook voor bijvoorbeeld prominente vooroorlogse Nederlandse sociaaldemocraten als Herman Wiardi Beckman en Willem Banning. En sinds zijn gewelddadige dood in 1914 hangt er een pacifistisch geurtje om de socialistenleider,

maar dat is niet terecht.

Jaurès wilde dolgraag dat Frankrijk een leger had en ook dat Frankrijk zich teweer zou stellen tegen de Duitsers. Alleen moest het niet een beroepsleger zijn waarmee dat zou gebeuren, maar een volksleger. Alle mannen zouden korte tijd moeten dienen, en slechts een klein deel van de officieren zou in het ideale model van Jaurès levenslang zijn brood verdienen onder de wapenen. Zodat het leger zou veranderen, van het oerconservatieve bolwerk dat Alfred Dreyfuss valselijk gevangen had gezet, tot de voorhoede van een socialistische staat. Zelf was Jaurès ook niet zo'n pacifist. De linkse volksheld vocht tot twee keer toe een duel op het pistool uit, omdat hij meende dat zijn eer geschonden was. Hij reisde zelfs naar Spanje teneinde tegen een opponent in het krijt te treden – om daar aangekomen te constateren dat de Spaanse politie duelleren op het pistool verbood, en ook niet oogluikend toestond. Waarna de kemp-hanen beiden de grens naar Frankrijk overstaken, elkaar onder vuur namen als waren ze negentiende-eeuwse adelborsten, natuurlijk beiden hun doel misten en weer naar hun respectievelijke huizen vertrokken.

Een Europees leger had Jaurès niet echt in zijn hoofd. De natie was immers de bodem van de demo-

cratie, het vertrekpunt voor het realiseren van vrijheid, gelijkheid en broederschap. Uit Jaurès' pleidooi voor het volksleger *L'Armée Nouvelle* komt zijn veel aangehaalde citaat: "een beetje internationalisme verwijdt de mens van zijn vaderland, veel internationalisme voert hem daar naar terug". De dienstplichtige Franse soldaten die in het grensgebied met Duitsland woonden, zouden hun wapens dan ook thuis moeten bewaren. Zodat ze te allen tijde gemobiliseerd konden worden om de natie tegen opdringende burens te verdedigen. Een veroveringsoorlog vond Jaurès abject, maar verdediging van de natie, die immers ook van de arbeiders was, dat was niet meer dan logisch. Het bleek voor zo'n uitzonderlijk man al een ingewikkelde boodschap om te brengen.

Op de dag van Jaurès' begrafenis stemden zowel de Franse als de Duitse sociaaldemocraten voor de oorlogsbegrotingen van hun beider landen: het was het einde van de linkse internationale droom. Niet veel mensen betwijfelden dat Jaurès zelf ook uiteindelijk voor de nationale verdediging zou hebben gestemd, het land boven de imaginaire socialistische revolutie. De moraal is misschien wel dat soldaten een thuis moeten hebben om voor te sterven.

Moeilijke landschappen

De herdenking van 'Honderd jaar Eerste Wereldoorlog' is gestart. Een reis naar een befaamd slagveld lijkt een plicht. En inderdaad, namen als Ieper, Somme, Verdun klinken uitnodigend. Maar wat valt daar te zien? Wat zoeken we op dat strijdtoneel? Hoe te reizen in oorden van leed en dood?

Door **Jan de Graaf** en **Robert Schütte**

De discipline der erfgoedstudies kent een subdiscipline: *dark tourism studies*. Met daarin aandacht voor *difficult, uncomfortable, sensitive heritage sites*: moeilijke landschappen, oorden van leed en dood. Kunnen we dat soort streken toeristisch bereizen, zonder hang naar romantiek, sensatie of nationalisme? Een suggestie: bekijk dat 'schurend erfgoed' met telkens andere ogen, wissel steeds van perspectief.

Leen de cartografische blik van Geert Mak en doorgrond de historische wandel van staatsgrenzen en conflicten. Kijk als de militair Alexander Douglas Gillespie, die droomt als een landschapsarchitect. Profiteer van de geobotanische optiek van Jean Massart, schrijver in 1919 van *Le front de Flandre*. Overvlieg Europa als de verbaasde luchtverkenner die hun hoog gefotografeerde beelden niet konden ontcijferen zonder de hulp van een wandelaar-dichter als Edward Thomas en een zeiler-literator als Erskine Childers. Ontleed het eertijds mannelijk bestierde wereldtoneel met een feministisch oog; her-vaar de Europese koers van het Peace Ship langs de eertijds neutrale steden Oslo, Stockholm, Kopenhagen, en spoor terug in een geblindeerde trein naar Den Haag, toen de gehoopte 'hoofdstad van de wereld'.

Juist een moeilijk landschap helpt ons oog te schoonen. Zeker, dat vergt concentratie, focus en een scherpe geest. Maar de beloning mag er zijn: de sensibilisering van de geostrategische blik in dienst van de vredesgedachte.

De ingenieurs

De Grote Oorlog bleek een wereldoorlog: wetenschappelijk, industrieel, hoog van snelheid, massaal van schaal: totaal. De finale globalisering van het militaire bedrijf werd beklonken. Ook het toeristische bedrijf accelereerde. Met eenzelfde snelheid, en eenzelfde industriële aanpak in maat en schaal.

Het Westelijk Front is het bekendste toneel van die 'erbarmelijke oorlog'. Ook vanuit het 'neutrale' Nederland wint dit grote-oorlog-front aan beking. Het ligt om de hoek, de taal klinkt bekend, en de Tweede Wereldoorlog begint te vervelen. De Vlaamse Westhoek wordt ongetwijfeld dé locatie voor het Nederlands oorlogstoerisme. Moeilijk landschap wordt makkelijk gemaakt: attractielandschap.

De kunst van het verkennen, binnenvallen, veroveren en bezetten van een gebied: dat specialisme is in militaire kringen het vak van de genie: de ingenieurs, de ware wegbereiders van de oorlog. De relictten van hun werk heten nu erfgoed: forten, bunkers, uitkijkposten, afuisterapparaten. Een toeristisch reisdoel is dan ook meer dan alleen het strijdtoneel zelf. Achter het front lagen ziekenhuizen, begraafplaatsen, commandocentra, zelfs een oude paardenstal of postduivenhok, al deze locaties zijn niet minder 'bezienswaardig'. Ook het thuisfront kent zijn *must sees*: de wapenfabrieken, de bevolkingscentra met zijn kunstschaten, en niet te onderschatten de bloedsomloop van elke oorlog – de logistieke lijnen die de rest van de wereld in het spel betrokken. Ook die lijnen zijn een bezichtiging waard.

Deze technische blik op de interne werking van het oorlogsbedrijf is zinnig, tenminste als het oorlogstoerisme bedoeld is om iets te begrijpen van het fenomeen 'totale oorlog'.

Theater van de oorlog

Een groots theater met een record aantal deelnemers. De langste loopgraaf. De eerste gasaanval. De zwaar-

ste explosie. De grootste zeeslag. En de meest pandemische griep sinds mensenheugenis. Massamedia moesten hierover berichten. Maar hoe rapporteer je stilstand, stank, ademnood, *shell shock*, verdrinking? Hoe buitenstaanders te vertellen dat hier ‘niets’ gebeurde, niets dan gruwel? Waar mogelijk hield men de verminkte lichamen buiten beeld. De strijdende partijen zochten hun heil in het tonen van het gewonde landschap. Verkoolde staken, ooit statige bomen, kraters vol modder, eens vruchtbare akkers: deze restanten werden de iconen van de ingehuurd schilders en fotografen.

Sommige ‘schrijvers’ waren ook welkom. Genie-officieren van het neutrale Nederland bijvoorbeeld, toen druk in de weer met de laatste loodjes van de Stelling van Amsterdam. In 1917 visiteerden ze als gast van de Duitse legerleiding, de ‘binnenlijn’, het Duitse front in de Vlaamse zeehavens. Hun technische blik resulteerde in een fraai reisverhaal in boekvorm. Eerder al, in 1915, organiseerden de Britse stafchefs rondleidingen langs de ‘buitenlijn’, hoofdzakelijk voor de toen nog neutrale Amerikanen. Échte schrijvers als Hemmingway en Conan Doyle kwamen *embedded* op bezoek. Ook aan Duitse zijde werden schrijvers uitgenodigd. Anton Fendrich schreef *Mit dem Auto an der Front* (1915). Voor beide kampen draaiden filmers van naam gewaagde producties. In diverse steden werden tentoonstellingen gemaakt en openluchtmusea ingericht. Men ensceeneerde loopgraven, met af en toe een enthousiast geacteerd veldslag. Na afloop was er koffie met taart. De opbrengst ging naar het goede doel: de verzorging van de doden en gewonden.

Toeristische pioniers

In 1917 verscheen de eerste toeristische oorlogsgids, over de Slag aan de Marne in 1914. Bedoeld voor een Frans publiek en uitgegeven door de bandenfabrikant Michelin. Het werd een gezochte reeks, in dertig delen.

Het verbod door de Engelse regering om ‘hun’ doden te repatriëren, veroorzaakte rap na de Wapenstilstand een vooral Britse toestroom. Met een topweek in 1928, tien jaar na de Wapenstilstand: een zesdaagse, geheel verzorgde reis naar het continent, met zo’n 11.000 ‘pelgrims’. Die nieuwe invasie vroeg om een goede ontsluiting. Het uitgevaagde landschap werd bewegwijzerd, al tijdens de oorlog. Door en voor de zoekende soldaten zelf. Hoe je te oriënteren in het warrige loopgravenstelsel? Heuvels, torens, een dijk, een beekdal: voor wie ze uit elkaar kon houden, boden ze de nodige houvast. Met nieuwe namen tekenden de belegeraars een soort verbasterde geografie bovenop de oude kaart. Deze nieuwe streekbeschrijvingen dienden later de nabestaanden. Met in hun kielzog de ‘oorlogs-toeristen’, benieuwd naar ... naar wat eigenlijk? Naar de plaatsnamen die dankzij de media een zekere bekendheid genoten? De meeste namen bestonden alleen nog op kaarten van voor de oorlog, de plaatsen zelf waren opgehouden te bestaan. Dat bleek geen bezwaar. Het landschap dat de reizigers tot hun *tour* verleidde, was vooral denkbeeldig. Het ging om de legitimerende associaties.

Oorlog-en-vrede-toerisme

Verzin een valide drijfveer om nu, honderd jaar later dat oude oorlogstoneel met een bezoek te vereren. Inzicht in de details van het oorlogsverloop? Begrip van het waarom van die wereldbrand? Troost voor de hiaten in de familiestamboom. Of op zoek naar de nodige steun voor het motto ‘nooit meer oorlog’. Immers dat is een populair motto bij de huidige herdenking. UNESCO bijvoorbeeld, onderstreept als bestaansrecht van werelderfgoederen, de stimulans die ze bieden voor een vitaal vredesklimaat. Maar meestal negeert men het hoe van de mogelijke liaison tussen toerisme en vrede. Wat ons betreft, gaat het om oorlog-én-vrede-toerisme, om een vorm van ‘terreinverkenning’ die een landschap door-

“De geschiedenis van de 20e eeuw wortelt in een drama waarvan Nederland afzijdig bleef. Juist daarom is de herdenking ervan voor ons zo wezenlijk.”

Paul Scheffer, ‘De oercatastrofe’, De Volkskrant 4 januari 2014.

zoekt op zijn conflictueuze eigenschappen. Het landschap als les, ter versterking van een speciaal soort opmerkingsgave: de sensibilisering van de geostrategische blik; een manier van kijken die trouwens net zo nieuwsgierig is naar de landschappelijke kwaliteiten die pacificerend heten.

Rond 1900, toen het moderne toerisme door stoomtrein en stoomschip booming was, zag men de toeristische begaanbaarheid van een landschap als zo'n pacifistische kwaliteit. Hoe meer men elkaars steden en streken bezocht, des te minder was men geneigd om elkaar naar het leven te staan.

Maar wat bleek, die trein (met zijn spoorwegen), dat schip (met zijn zeehavens), en later de auto (met zijn snelwegen), het vliegtuig (en zijn luchthavens), ze waren even werkzaam in handen van vredesstichters als van oorlogsstrevers. Het oorlog-en-vrede-toerisme dat zoekt naar bezienswaardige attracties, kan die ambivalentie niet negeren. Tycoons als Jan de Broch, Andrew Carnegie, Henry Ford, Paul Otlet en Alfred Nobel maakten pakweg een eeuw geleden hun fortuin met de industriële productie van die verkeersmachines. Dat erfgoed hoort thuis op de lijst van 'niet vergeten'. Net als hun immateriële werken: het eerste Vredesmuseum in Zürich, geopend in 1902 (betaald door De Broch), het Vredespaleis uit 1913 (met geld van Carnegie), de Vredesconferentie voor vrouwen in 1915 in de Haagse dierentuin, met als daad bij het woord de door Ford betaalde zeereis (1915-1917) van het Peace Ship. Ook dat 'schurend erfgoed' verdient een plaats op de wereldoorlog-wereldvrede-kaart.

Bomen

In 1915 schreef militair Alexander Douglas Gillespie een brief aan zijn vroegere leraar. Gillespie vocht toen in de voorste loopgraven van het Westelijk Front. Zijn suggestie: herschep eens, als ooit de oorlog is afgelopen, het kale niemandsland in een brede bomenlaan. Opdat

alle mannen, vrouwen en kinderen in Europa dan een tocht over deze via sacra zouden maken. Later, in 1919, vraagt de Engelse Imperial War Graves Commission om voorstellen voor een herdenking. Opnieuw werd dit denkbeeld geopperd: 'een Heilige Weg', met fruitbomen omzoomd. Een lommerrijke wandeling van 750 kilometer, door een landschap dat bewees dat 'Europeanen' meer in hun mars hadden dan een finale kaalslag. Dat bewijs kwam er nooit. Er volgde een Tweede Wereldoorlog, daarna een Koude. En er waren te veel oorlogen aan vooraf gegaan. Maar het blijft een mooi idee: stel je voor ... op de kaart van Europa ... op elk grenslandschap dat ooit meedogenloos bevochten is ... een bomenlaan.

/

Reisgidsen

→ C., P. Brants, *Velden van weleer. Reisgids naar de Eerste Wereldoorlog*, Amsterdam 1993.

→ B. Debeer, S. Slos, *Onder ogen zien. Routegids naar de slagvelden van Wereldoorlog I*, Gent 2013.

→ J. Geurst, *Cemeteries of the Great War by Sir Edwin Lutyens*, Rotterdam 2010.

→ J. Jouannais, *Topographies de la guerre*, Parijs 2011.

→ J. Massart, *Ce qu'il faut voir, sur les champs de bataille et dans les villes détruites de Belgique, Le front de Flandre*, Touring Club de Belgique, Brussel 1919.

→ J. Meire, *De stilte van de Salient. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog rond Ieper*, Tielt 2003.

→ Michelin, *Les champs de bataille de la Marne et de Champagne. Un guide illustré pour le tourisme de mémoire*, Parijs 1917.

Her-denken in Fort Vijfhuizen

Op Nederlands grondgebied ligt een *dark* ding van formaat: de Stelling van Amsterdam. Bedacht in de negentiende eeuw, afgerond in de Eerste Wereldoorlog en opgeleverd in 1920, werd dit meesterwerk hét symbool van Neerlands toenmalige ongebondenheid. Inmiddels is die Stelling werelderfgoed. Wat te doen met deze ‘unieke’ oorlogsmachine, als we er tenminste iets meer van willen maken dan een aaibaar park? Kunnen wij dit soort ‘moeilijke landschappen’ inkleuren op de Europese plattegrond, zonder de moeilijkheidsgraad op voorhand te reduceren tot de clichés van vredesterisme-in-de-vrije-tijd? Laten wij daartoe de blik verruimen en dit werelderfgoed bevrijden uit zijn nationalistische omlijsting. ‘Erfgoed’ is een precare puzzel van én objecten én plaatsen én denkbeelden, van zoete verhalen en zure verzinsels, ook van trotse toedichtingen die steun willen bieden aan staat en samenleving.

Laten wij daarom een herstart maken met ‘neutraal’ (een geostrategisch begrip vastgelegd tijdens de Tweede Internationale Vredesconferentie, 1907 in Den Haag). Kan de Stelling van Amsterdam als nationaal ‘schuiloord’ opgewaardeerd worden tot

internationale ‘vluchtstad’? Dit is wat bewezen moet worden: de Stelling van Amsterdam is een unieke locatie. Niet alleen omdat het goede sier maakt met zijn ‘Hollands’ verleden, ook omdat het ‘ongebonden’ naar de toekomst kijkt. Daarom stellen wij juist daar een programma voor.

Waar zinnig volgen wij de kalender van ‘Honderd jaar Eerste Wereldoorlog’. Start: najaar 2014; een eeuw eerder stagneerde de Duitse expeditie in de IJzervlakte. Finish: 11 november 2018; het einde van een oorlog die een einde zou maken aan alle oorlogen. Zowel de oorlogs- als de vredesfeiten tellen.

Ons vertrekpunt: het Kunstfort bij Vijfhuizen, onderdeel van de Stelling van Amsterdam. We gaan kriskras door de collectie van ‘moeilijke landschappen’ die vormend waren voor ons historisch besef van de twintigste eeuw, in elk geval langs de ‘moeilijkste’, die getuige waren van meer dan één oorlog. En onderweg hanteert deze oorlog-en-vrede-toeristische onderneming een zo divers mogelijk perspectief.

2014: een tentoonstelling getiteld ‘De Gang van de Onbewaakte Geschiedenis’.

2015: een kritische bezinning

op *re-enactment*: het naspelen van historische, meestal militaire operaties.

2016: een internationaal symposium waar *sister sites* vertellen over hun pacifistische omgangsvormen.

2017: MADNESS: Europa in de Koude Oorlog, door zijn geostrategisch bewuste bevrijders gedacht als offerlandschap; dit project kar-teert een verzameling ‘attractieve’ locaties die als ‘laatste getuigen’ een licht werpen op de idee van *total war – total living*.

2018: ‘Touring for peace’. De Stelling van Amsterdam, omgebouwd tot een digitaal rondzicht, 135 kilometer in omtrek. Cartografie in de openlucht. Eerbetoon aan de panoramische blik. Hoogtepunt: een *re-enactment* van de langste Nederlandse mars: de kruisraketten-nee-demonstratie, Den Haag 1983. *De Volkskrant* toen: “Met meer dan een miljoen voeten zijn sombere theorieën vertrappt over de politieke apathie in crisistijd, de verrechtsing van jongeren, het persoonlijk en groeps-egoïsme van de ellebogenmaatschappij, de ‘ik-cultuur’ en de Jan Salie geest.”

/

Actuele informatie op www.kunstfort.nl

Activiteiten van de drie uitgevers van deze special:
Bureau de Helling
Tijdschrift Oikos
Green European Foundation

27 APRIL **Het Groene Boek**

Het Groene Boek is dé ontmoetingsplek voor iedereen die begaan is met de transitie naar een sociaalecologische samenleving. Schrijvers, wetenschappers en denkers uit het middenveld gaan er in gesprek over een duurzame en rechtvaardige toekomst.

In de volgende editie de volgende sprekers: Klimaat specialist en vicevoorzitter van het IPCC, Jean-Pascal van Ypersele gaat op zoek naar hoe we uit de impasse rondom klimaatpolitiek geraken. Historica Tine De Moor spreekt over de transitie zelf, met onder meer de *commons* als treffend voorbeeld. Maar vinden we in onze doorhol-samenleving nog wel de tijd om te werken aan een duurzame transitie? Duits socioloog Hartmut Rosa, auteur van *Social Acceleration. A New Theory of Modernity*, deelt inzichten rond de versnelling van ons levenstempo. Bo Normander geeft een lezing met de nieuwste inzichten van het Worldwatch Institute.

De debatten worden afgewisseld met theatrale interventies, waaronder een stuk uit de voorstelling *Angst* van Stijn Devillé en Braakland/ZheBilding door Michaël Pas en een performance van Wouter Deprez.

Omdat échte verandering vaak van onderaf komt, kunnen bezoekers aan de Trage Transitietafels van gedachten wisselen over de thema's energie, wonen, voeding, economie, participatie in de stad en innerlijke transitie, telkens met sterke voorbeelden van transitie-initiatieven.

Het Groene boek is een samenwerkingsproject van Denktank Oikos, het Kaaitheater, Argus, JNM, Crosstalks, EPO en VTi, i.s.m. Goethe-Instituut Brussel, Masereelfonds en Vormingplus.

Zondag 27 april vanaf 11.00
Kaaitheater Brussel
Meer info: www.hetgroeneboek.be

11 MEI **Debat Europa voorbij de natiestaat**

Deze special krijgt een vervolg met een debat over een van de centrale thema's: Biedt Europa de kans om het nationalisme te beteugelen en een politieke structuur te ontwikkelen die de natiestaat van zijn scherpe randen ontdoet? In samenwerking met de denktank Oikos, de Green European Journal en het Vlaams Cultuurhuis de Brakke Grond wordt een programma voorbereid rond dit thema. De sprekers zijn nu nog niet bekend, de ingrediënten wel: Europa, Eerste Wereldoorlog, nationalisme en democratie. Meer informatie volgt in de agenda's van de organisatoren.

Zondag 11 mei 16.00 -18.00
Vlaams Cultuurhuis de Brakke Grond te Amsterdam
Meer informatie: www.bureaudehelling.nl/agenda
Aanmelden: tvree@groenlinks.nl

Dieper Europa in

In januari en februari organiseerde Bureau de Helling samen met de Europawerkgroep en de Green European Foundation zes lezingen over de Europese Unie. Kathalijne Buitenweg besprak de geschiedenis en de institutionele werking van de Europese Unie, Jasper Blom behandelde de eurocrisis, Philippe Lamberts gaf zijn visie op een groene en sociale economie, Bas Eickhout behandelde het landbouwbeleid en de energiepolitiek en Tineke Strik sprak over de sociale wetgeving en de immigratiepolitiek van de EU. Tenslotte ging Thomas Decreus in op de democratisering van Europa.

In de aanloop naar de Europese verkiezingen gaat het debat over Europa op de website door. U bent van harte welkom uw bijdrage te leveren op www.bureaudehelling.nl. (hier ook de verslagen van de lezingen).

Steven **Altman** (1984) is voormalig raadslid van de Green Party in Norwich City en freelancer. Hij werkte voor de studentenvakbond van de University of East Anglia en bij Oxfam.

Robin **Celikates** (1977) is universitair hoofddocent politieke en sociale filosofie aan de Universiteit van Amsterdam. Tevens is hij vice-directeur van de Amsterdam School for Cultural Analysis en lid van het Institut für Sozialforschung in Frankfurt am Main. Hij is auteur van o.a. *Kritik als soziale Praxis* (2009) en *Einführung in die politische Philosophie* (2013, met Stefan Gosepath).

René **Gabriels** is verbonden aan de faculteit filosofie van de Universiteit Maastricht. Hij doet onder andere onderzoek op het gebied van democratie, internationale gerechtigheid, armoede en de relatie tussen semantiek en pragmatisme. Hij is lid van de redactie van *Krisis* en *Sociologie Magazine*.

Jan **de Graaf** (1952) is zelfstandig stedenbouwkundige. Hij houdt zich onder meer bezig met kustlandschappen, grensoverschrijdende en narratieve landschappen, kritisch toerisme. Hij was betrokken bij het prijswinend ontwerp voor het Herinneringspark Vlaanderen 2014-2018.

Eva **Hilhorst** (1970) is freelance illustrator en tekenares. Tussen 2007 en 2013 woonde ze in Brussel en verzorgde daar een wekelijkse cartoon voor de krant *Brussel Deze Week*. Ook behoort ze tot de vaste illustratoren van de *Helling*.

Menno **Hurenkamp** (1971) is hoofdredacteur van *Socialisme&Democratie*, uitge-

Het temmen van de (financiële) reus

In februari verscheen een nieuwe editie van de *Green European Journal*, onder de titel: *Taming the Giant*.

Veel Europese landen kampen nog altijd met grote schulden, de werkloosheid is onaanvaardbaar hoog en overal wordt drastisch bezuinigd op publieke diensten. Begon deze crisis in 2008 niet met de ineenstorting van een bank? En volgde daarna niet al snel verhalen over een veel te grote financiële sector, geheel losgezongen van de reële economie? Verhalen over graaiende bankiers en banken die te groot waren om failliet te laten gaan en dus door de overheid gered moesten worden? En zou die financiële sector niet terug in het gareel gebracht worden? Deze lessen schijnen al weer te zijn vergeten. De financiële wereld blijft groeien en op een paar kleine aanpassingen na, is het al weer *business as usual*.

Welke ideeën en voorstellen zijn er vanuit de groene beweging? Een duurzaam financieel systeem is immers onmisbaar voor een duurzame samenleving. Ten dienste van wie moet de financiële sector staan, hoe groot mag hij zijn en hoe om te gaan met de macht van financiële lobby's bij de politieke besluitvorming? In dit nummer bijdragen uit heel Europa van o.a. David Kemp, Philippe Lamberts, Reinhard Bütikhofer, Jasper Blom, Michaëla Schmidt en Theodata Nantsou.

Het Engelstalige nummer is gratis te downloaden op www.greeneuropeanjournal.eu

geven door de Wiardi Beckmanstichting. Hij is politicoloog en journalist en werkt verder voor onder meer de Universiteit van Amsterdam en *De Groene Amsterdammer*. Hij publiceerde over groepsgedrag, burgerschap, keuzevrijheid en Nederlandse politiek.

Ivana **Ivkovic** (1974) is eigenaar van de website *NoWishfulThinking.nl*, omdat filosofie wat haar betreft geen wensdenken is. Ze studeerde filosofie in Tilburg en momenteel bereidt ze een dissertatie voor op het gebied van de politieke filosofie.

Gerhard **Jordan** (1960) studeerde geschiedenis en kunstgeschiedenis aan de Universität Wien. Hij is een van de grondleggers van Die Grünen – die Grüne Alternative in Oostenrijk. Sinds 2010 is hij (weer) lokaal raadslid in Floridsdorf (het 21ste stedelijke district van Wenen), naast vele andere activiteiten voor deze partij.

Yolande **Jansen** (1970) is verbonden aan het Amsterdam Centre for Globalisation Studies van de Universiteit van Amsterdam, en bijzonder hoogleraar humanisme in relatie tot religie en seculariteit bij de Vrije Universiteit, in opdracht van de Socrates Stichting. Ze is auteur van onder meer *Secularism, Assimilation and The Crisis of Multiculturalism; French Modernist Legacies* (Amsterdam University Press, 2013). Ze is redactielid van de *Helling*.

Bartłomiej **Kozek** (1987) is een journalist van *Zielone Wiadomości* (Groen Nieuws) – een Pools tweemaandelijks tijdschrift en website gewijd aan groene politiek. Zijn interesses omvatten het toepassen van de *Green New Deal* in de Poolse

context, sociaal beleid, stedelijke politiek en vraagstukken omtrent moderniteit en modernisering. Hij studeerde culturele studies aan de Uniwersytet Warszawski.

Benoît **Lechat** (1960) is hoofdredacteur van de *Green European Journal*, een uitgave van de Green European Foundation in Brussel. Daarnaast is hij hoofdredacteur van *Étopia*, het tijdschrift van de denktank voor ecologische politiek *Étopia*. Hij studeerde filosofie en journalistiek en was woordvoerder van de Minister van Mobiliteit Isabelle Durant in de eerste paarsgroene regering in België. Binnenkort verschijnt zijn geschiedenis van de Waalse groene partij Écolo.

Philippe **Vélez McIntyre** (1953) is kunstenaar en fotograaf. Hij woonde op verschillende plekken in Colombia, de Verenigde Staten, Spanje en Frankrijk. Sinds de jaren negentig woont en werkt hij in Amsterdam. In zijn werk combineert hij sociale en groene thema's. Zo documenteerde hij de ecocathedraal van Louis Le Roy in het boek *Nature-Culture-Fusion* (2002). Zijn werk verschijnt regelmatig in de *Helling*.

Saskia **Mens** (1984) studeerde geschiedenis aan de Universiteit Leiden, met als specialisatie *Political Culture and National Identities*. Ze is redactielid van de *Helling*.

Erica **Meijers** (1966) is hoofdredacteur van de *Helling*. Ze studeerde theologie aan de Universiteit van Amsterdam en de Université Protestante de Strasbourg en promoveerde op het debat over de Zuid-Afrikaanse apartheid in de Nederlandse protestantse kerken. Ze werkte voor de IKON radio en verschillende media in Nederland, Zwitserland

en Duitsland over thema's als religie en politiek, racisme en rechtspopulisme en kunst en cultuur. Ze is lid van de redactie van de *Green European Journal*.

Herman **Noordegraaf** (1951) is bijzonder hoogleraar en universitair docent voor diaconaat aan de Protestantse Theologische Universiteit. Hij publiceert actuele en historische studies op het terrein van kerk en samenleving/diaconaat. In zijn historische studies richt hij zich vooral op het christen-socialisme en christen-pacifisme.

Rupert **Read** (1966) is lijsttrekker voor de Green Party in het oosten van Engeland voor de aankomende Europese Parlementsverkiezingen. Hij is verbonden aan de School of Philosophy van de University of East Anglia.

Robert **Schütte** (1951) is stedenbouwkundige. Hij werkte bij verschillende overheden en particuliere bureaus en is nu zelfstandig. Schütte is betrokken bij de reconstructie van een deel van de vestingwerken rond Verona, waar achtereenvolgens de Romeinen, de Venetianen, de Oostenrijkers en de NATO hun stempel op drukten.

Jan Dirk **Snel** (1957) is freelancer op historisch en filosofisch gebied. Hij schrijft, vertaalt, onderzoekt en redigeert en studeerde geschiedenis aan de Vrije Universiteit.

Willem **Speekenbrink** (1953) is installatiekunstenaar en gespecialiseerd in de beeldhouwkunst. Hij exposeerde in Nederland, België, Duitsland en IJsland. In zijn werk wordt het voor de hand liggende geproblematiseerd. In onze huidige cultuur is niets wat het lijkt.

Op het Garnizoenskerkhof in Berlijn stuitte Willem Speekenbrink op grafteksten. Als experiment maakte hij een afdruk en tot zijn verbazing bleek het de tekst 'Leben'. Hierna reisde hij door Europa en verzamelde grafteksten, met name uit de Eerste Wereldoorlog. Het werden er zeventig in 17 talen. Speekenbrink: "Zo bij elkaar valt het nog meer op dat de teksten op oorlogsgraven loze teksten zijn. Hiermee proberen machthebbers de zinloze en tragische dood van de soldaten tot een heldendood te maken."

In de zomer van 1914 wordt Antwerpen onverwacht gebombardeerd vanuit een zeppelin. De stad valt in handen van de Duitsers. Zes jaar later legt Paul van Ostaijen (1896-1928) het leven en de chaos in zijn eigen bezette stad vast via flarden van liedjes, reclames, uithangborden, filmbeelden en krantenberichten. Zijn inmiddels beroemde typografische experiment verbeeldt de bommen, het vuur, de verminkten en de lijken. Paul van Ostaijen noemde *Bezette stad* 'een vergif, als tegengif gebruikt.'

Bij Uitgeverij Vantilt verschijnt in april een heruitgave van *Bezette stad*. Wij drukken alvast enkele pagina's af (p. 85 e.v.).

FÜR IHR V

LA LEGION

DEN HELDENTOD FÜR
DAS VATERLAND

für das Vaterland

AUX AVIATEUR
CANADIENS

ROEMRYKE

VATERLAND

D HONNEUR

IR

DES HÉLIENTOD
LEURS VATERLAND STARB
UNSER LIEBER SOHN

GLOIRE A LEURS MORTS

S
S

LES HÉROS RUSSES

DES NÉVÉLIEN

IL A DONNE SA VIE
POUR LA LIBERTE
ET LA PAIX DU CANADA

HE DIED FOR HIS COUNTRY

BYCKE TEPOM

THEIR GLORY SHALL NOT BE
BLOTTED OUT

HOMAGEM dos PORTUGUESES

Gloire à nos Héros

CADUTI GUERRA

DEUTSCHE GEFALLENE

ARMED FOR THE UNITED STATES

ARMED FOR THE UNITED STATES

HELDENHULDE

BOEM

PAUKESLAG

daar ligt alles

PLAT

0_____o

weer razen violen celli bassen koperen triangel

trommels PAUKEN

razen rennen razen rennen razen RENNEN

STOP!

drama in volle slag hoeren slangen werpen zich op eerlike
mannen het gezin wankelt de fabriek wankelt
de eer wankelt ligt er
alle begrippen VALLEN

HALT!

c'est la jolie Paimpolaise
ma Tonkiki ma Tonkiki ma Tonkinoise

de bezetting houdt op

de bezetting begint

potpourri

want

het is

feest!

nationale himnen

nationale helden

nationale linten

alles nationaal

hulde aan de koninklike vulven

Vive la nation

de ekstase mijnheren

vergeet niet de ekstase

kadavers rotten riolen

Tous les soirs grande manifestation patriotique

hopeloos warrelen

patriotiese films

patrioties bier

patrioties kalfsvlees

de soldaten zijn dood

LE^VE_DHELDEN

allons travailler

waarom

waarom

waarom

lig nou niet te klessen

het leven

ah ah

alles is zonder zin

nu

kattedrek

LEVE DE GE

MAX

VIVE

KREPEERDEN

!

misschien wordt eens

de nood zo groot

alle dijken breken.

N I H I L

FRERE
CHER
FRERE

Motto ne portez pas les
ceintures
trop basses
(Femina, avr. 1991)

sonne
N
I
H I L

Lieber Heinz
wiltst du mich
zum Selbstmord
treiben
Ich bleibe
nach wie
vor Deine
Hanna

Jacques

FATALITAS
times
bonne

ABT. 33 Sehr geehrter Herr Professor
w.c. R.G. nr. dieser Fall ist um so mehr beachtenswert da die Mutter der
66666 Patientin bekanntlich bisexuelle Neigungen hat und zu ihrer Tochter

mon chéri! voilà trois 3 semaines que je ne res pas plus de
tes nouvelles suis-je donc morte pour toi ta Reine de la
attribution
en cas ou tu ne m'aimais plus je te prie
de me renvoyer mes lettres et mon chignon

mon chéri
mon chéri
mon chéri

Biem

180 MAR
M
O
Q
R
O

Père Jacques quand je suis grise je dis
des bêtises au de
la gencive
les whisky
soda
tout en faisant
la danse
v
e
n
e
r
e

BORM

nimi nature citra utrouille

L'ALTO MORT
d e l a
drame pol.
4 parties
Bam